

שבועים פנים
לציונות

בית המדרש לציונות – חיפה || חוברת א' – תשע"ו (2016)

חוברת סיכום תכנית

עיונים בכתבי הציונות

מרכז בגין ועמותת 70 פנים לציונות
שמחים להזמין את חלק בתכנית

עיונים בכתבי הציונות

לומדים את כתבי ההוגים הציוניים שכולנו מכירים, אבל לא תמיד יודעים מה הם באמת אמרו. על מחלוקות בין אישים וזרמים בציונות, על הציונות ומשבר הזהות היהודית, על לאומיות ואוניברסליות, על הזיקות השונות לארץ ישראל, חוויות העלייה וסיבות הירידה, על התפוצות ושליטת הגולה, על הזכות על הארץ ועל חלוקתה, על דילמת החולשה והכוח היהודי, על אידאלים של 'חברת מופת' והגשמה חלוצית *איפה אנחנו בכל הסיפור הזה?*

מה
לומדים?

בבית המדרש נקרא ישירות בכתביהם ונעמיק ברעיונותיהם של הוגי הציונות, מנהיגיה וסופריה: ממשוה הס עד הרב אלקנעו, מהרצל ופינסקר עד אחד העם וביאליק, מז'בוטינסקי ועד ברל, הרא"ה קוק עד א.ד. גורדון ומבבר ועד אצ"ג. *נשין בכתביהם בהבדל אנון את השמות אלה?*

איך
לומדים?

קובי דנה

חוברת סיכום תכנית

עיונים בכתבי הציונות

חוברת א'

בית המדרש לציונות – חיפה

עיונים

בכתבי הציונות

[עיונים בכתבי הציונות - Zionist Philosophy](#)

חוברת זו מודפסת כחלק מסדרת המיזם החינוכי 'עיונים בכתבי הציונות'
של עמותת 'שבעים פנים לציונות' – העמותה להתחדשות ציונית'

תשע"ו / 2016

תוכן העניינים

7	הקדמה – בית המדרש לציונות
9	מבוא – עיונים בכתבי הציונות
14	1 מפגש ראשון: מבוא – מהי הציונות?
16	נספח: 'מהי הציונות' – קטעי מקורות
20	2 מפגש שני: מתי החלה הציונות?
26	נספח: דת, כפירה וציונות – חיי פרץ סמולנסקין
42	3 מפגש שלישי: הרצל והציונות המדינית
48	4 מפגש רביעי: זרמים בציונות
61	נספח: קטעי מקורות (על פי זרמי הציונות)
73	5 מפגש חמישי: שלילת הגלות
86	נספח: דגמים ברעיון שלילת הגלות
89	6 מפגש שישי: אז של מי הארץ הזו?
96	נספח: 'אנחנו לא לבדנו' (א.קישון), 'צדק' (איור מאת דוש)
97	קטעי מקורות
103	7 מפגש שביעי: חברת המופת
109	נספח: קטעי מקורות (גורדון, ז'בוטינסקי, בן גוריון, סירקין, בגין, ד.אלמוג)
115	8 מפגש שמיני: זאב ז'בוטינסקי
125	נספח: דמות האישה בעיני ז'בוטינסקי
129	קטעים נבחרים מכתבי ז'בוטינסקי
143	9 מפגש תשיעי: פוסט ציונות
154	נספח: קטעי מקורות
169	מושגים
171	קריאה מומלצת

הקדמה

בית המדרש לציונות

בית המדרש לציונות נוסד על ידי צעירים מהמכון לאסטרטגיה ציונית לפני מספר שנים מתוך צורך הולך וגובר של צעירים רבים והאוכלוסייה הכללית להתחבר למקורות הרעיוניים המהווים את התשתית הרוחנית, התרבותית והלאומית של העם היהודי בעת החדשה בכלל ושל מדינת ישראל והחברה הישראלית בפרט.

מרכז מורשת מנחם בגין והמכון למורשת בן גוריון לקחו את החסות על הפעילות החינוכית מתוך ההכרה בחשיבותה לדור המאה ה-21. מטרתו של מיזם חינוכי זה היא להנגיש את רעיונותיהם וחזונם של הוגיה ומנהיגיה של הציונות מראשיתה לכלל הציבור במדינת ישראל, באמצעות מפגש בלתי אמצעי עם המקורות ההגותיים עצמם. הלימוד, הנערך בשיטה בית מדרשית של חברותא ועיון יסודי בטקסט, נועד לייצר בסיס ידע בתחום הציונות ולקיים בירור ערכי מתוך היכרות עם ההשקפות השונות שהכילה הציונות, על זרמיה השונים. על ידי היכרות זו נעשה ניסיון לגשר בין ההגות והרעיונות אשר נזנחו זה מכבר על ידי השיח הציבורי לבין המציאות הישראלית העכשווית, ולייצר שיח ציוני חדש ומפרה.

בבית המדרש נחשפים המשתתפים לרעיונותיהם וחזונם של הוגי ומנהיגי הציונות, מהרצל ועד אחד העם, מז'בוטינסקי ועד בובר, מגורדון ועד הרב קוק, מעיינים בכתביהם בחברותא סביב סוגיות מרכזיות בהם עסקו ומנסים לקחת משהו לימינו היום, לחשוב מה נשתנה ומה ניתן ללמוד מכך לחיינו. בבית המדרש לציונות לומדים את כתבי ההוגים הציוניים שכולנו מכירים, אבל לא תמיד יודעים מה הם באמת אמרו - הרצל, אחד העם, ז'בוטינסקי, בובר, הרב קוק, כצנלסון, גורדון ועוד, על מגמות שונות בציונות, על שאלת היהדות בין חילוניות ודת, על רעיונות לכינון חברת מופת, על הזיקה לארץ ישראל ושלילת הגולה, על היחס למתנגדי הציונות, היחס לערבים ואיפה אנחנו בכל הסיפור הזה.

התכנית מפגישה חילוניים ודתיים, אנשי ימין ואנשי שמאל כאחד, בעלי זהות ציונית מגובשת ואלו המעוניינים לברר אותה, לשיח ולימוד משותף. התכנית מיועדת לפעילים חברתיים, מדריכים, מורים ואנשי חינוך ולכל מי שהתכנים הללו משמעותיים לו יכולים להיות לעזר

בעבודתו. בית המדרש מספק למשתתפים בתכנית את חומרי הלימוד, המקורות, המערכים והעזרים, על מנת שיוכלו להשתמש בהם ולקדם כל אחד במקומו ובתחומו את העיסוק בנושא, במטרה להחיות את הלימוד והשיח הציוני במעגלי לימוד נוספים.

בשנת תשע"ו פתח בית המדרש לציונות שלוש קבוצות לימוד – תכנית 'השילוח' בירושלים ובצריף בן גוריון בשדה בוקר, ותכנית 'עיונים בכתבי הציונות' בחיפה. הקבוצה החיפאית נפתחה בשיתוף פעולה של השלוחה הצפונית של מרכז מורשת מנחם בגין עם עמותת שבעים פנים לציונות – העמותה להתחדשות ציונית.

מבוא

עיונים בכתבי הציונות

“לא רק למסור את התורה אנו צריכים, אלא לבחון אותה;
לא רק להנחיל את מדע החיים והתנועה, אלא לברר אותו מיסודו.”
~ יצחק טבנקין

המיזם 'עיונים בכתבי הציונות' הינו מיזם חינוכי שנוסד על ידי עמותת 'שבעים פנים לציונות' – העמותה להתחדשות ציונית, שהוקמה לפני שנתיים וחרתה על דגלה לתרום לחידוש השיח וההגות הציוניים בחברה הישראלית, זאת במטרה לשקם את הבסיס הערכי והרעיוני המשותף בין כל אלו המחויבים לעקרונות היסוד של הציונות כתנועת השחרור הלאומית המודרנית, המתקדמת וההומניסטית של העם היהודי, וביניהם סולידריות פוליטית וחברתית וערכות הדדית במסגרת מדינת לאום יהודית ריבונית, כינון ויצירת תרבות משותפת ושוויון ערך האדם באשר הוא.

החזון הציוני הניע חלוצים לנטוש את אורח חייהם, לעזוב הכל ולעלות לארץ ישראל, על מנת להתיישב בה וליצור חברת מופת ותשתית למדינה יהודית ריבונית, והוא הניע המוני יהודים ללכת בעקבותיהם, הוא התשתית של החברה הישראלית ומדינת ישראל. החזון הציוני לא היה אחד – הציונות היא שם משפחה המאחד שמות פרטיים שונים, של הזרמים השונים בציונות. כל זרם פעל להגשמת הציונות, בניית החברה הישראלית, הקמת המדינה ועיצוב אופייה בדרכו הייחודית, אך המשותף לכולם היה האמונה היוקדת בזכותו של העם היהודי על ארץ ישראל ובזיקתו אליה, הקריאה ליהודים לעלות לארץ, השאיפה לריבונות יהודית במדינה עצמאית, והחתירה לחברת מופת. עם השנים התעמעם השיח הרעיוני הציוני והוכנס למרכאות ולעתים הוצג באור נלעג. עם זאת, קיים היום צמא בחברה הישראלית לחזון גדול ולשיח מעמיק. העמותה נושאת על עצמה את האתגר להניף את דגל החזון הציוני על ראש התורן של החברה הישראלית והעם היהודי בדורנו, ומעמידה את ההתחדשות הציונית כמרכיב מרכזי ומוביל בתנופת ההתחדשות היהודית בחברה הישראלית. ההתחדשות היהודית-ציונית תבנה את הקומה השנייה של הציונות – הקומה

הרוחנית, התרבותית, הערכית, מעל הקומה הפיזית של הקמת מדינה ריבונית דמוקרטית וחזקה. זאת מתוך התפישה כי "מדינת ישראל תיבחן לא בעושר, לא בצבא ולא בטכניקה, אלא בדמותה המוסרית ובערכיה האנושיים", כדבריו של ראש הממשלה הראשון דוד בן גוריון.

'עיונים בכתבי הציונות'

מיזם 'עיונים בכתבי הציונות' התחיל באופן ספונטני על ידי ציוני בן דורנו המחפש את דרכו להגשמה ציונית. עם סיום פעילותי הציונית כסטודנט צעיר לאחר ימי התואר הראשון בתנועת 'אם תרצו' הגעתי למבוי סתום, או לפחות כך הרגשתי. הדרך שראיתי לעיני לא הייתה נראית עוד נכונה, לא במטרות שהציבו גורמים שונים שהכרתי ולא באמצעים. אולם, עד מהרה גיליתי כי המבוי הסתום הוביל אותי לדרך צדדית, מאובקת וחשוכה שבקצה שלה מסתתרת דלת. לא הייתה ברירה, הייתי חייב לפתוח את הדלת, דרך אחרת לא הייתה בנמצא. לאחר פתיחת הדלת נגלה לעיני חלל ענק שבתוכו מדפים על מדפים, ובאמצע שולחן כתיבה, כיסא ומנורת שולחן. על מדף אחד היה רשום – "לא זה הדרך", על מדף אחר היה רשום "מדינת היהודים", במדף תחתיו היה רשום "עבודה עברית" ועל מדף מעל היה רשום "לבירור רעיוננו מיסודו". וכך עברתי מדף אחר מדף, פתחתי ספר אחר ספר, ופתאום כמו מתוך חלום נגלו אבות הציונות, מבשריה והוגיה. דוד אחר דוד, ממחצית המאה ה-19 עד ימי דור המדינה, מפרץ סמולנסקין ואברהם מאפו, דרך אחד העם והרצל, א.ד. גורדון וזאב ז'בוטינסקי ועד דוד בן גוריון. ומספר לספר גבר הרעב, גברה ההתלהבות, ועוד יותר – גברה האופטימיות. תשובות החלו עולות. מ"לא זה הדרך" הצלחתי אט אט לגלות את "זו כן הדרך". הם גילו עולמות חדשים והם רמזו את אשר יש לאמץ וממה יש להישמר.

תהליך יצירת המיזם 'עיונים בכתבי הציונות' נוצר בהדרגה בשלוש השנים האחרונות, תוך ניסיון לענות על שאלות שמעסיקות את העמותה לגבי הזהות הציונית-יהודית בדור שלנו ומשמעותה. שאלות רבות עולות ומציפות אותנו לגבי זהותנו ומשמעותה, החיפוש אחר תשובות אלו הוביל אותי ללימוד עצמי של דברי ההוגים והמנהיגים הציוניים הגדולים. גיליתי שם אוצרות של ידע והכוונה שברצוני להפיץ הלאה ולבחון את התאמתם לימינו. רובנו מדברים על ציונות בעוד אין לנו באמת מושג מהי, מי היו הוגיה ומבשריה, ועל מה באמת באה לענות? על כן ראינו צורך וחשיבות לשלב את מיזם 'עיונים בכתבי הציונות' במיזם החשוב של בית המדרש לציונות.

במסגרת המיזם הדפיסה העמותה חוברת מקיפה של מאמרי עיונים בכתבי הציונות, חוברת המכילה מגוון רחב של מאמרי עיונים במחשבה הציונית לגווניה, החל מסמולנסקין, אחד העם והרצל ועד ברל כצנלסון, א.ד. גורדון, זאב ז'בוטינסקי, טרומפלדור, יצחק טבנקין ועוד. את החוברת במלואה ניתן לקרוא בעמוד המיועד למיזם באתר העמותה.

פעילות העמותה להתחדשות ציונית

"אנו, אשר העברית החיתה והעשירה את נפשותינו, אשר שיור אין לנו מבלעדיה, אשר היא-היא מקור-חיינו, חלק מסוד הַיִתנו ואחוזה וקשורה בכל עצמותנו – אנו איננו רוצים בזה, ולעולם איפוא ובשום אופן לא נשלים את הרעה הזאת, ולעולם איפוא ובשום אופן לא נוכל להישקט ולראות ניר אוכד ליתר הפליטה. אחרונים נישאר על החומה..."

את הדברים האלו כתב הסופר העברי יוסף חיים ברנר בראשית המאה העשרים, וכיוון את עיקר דבריו למאבק הציוני על השפה העברית, לכינונה של השפה העברית כחלק אינטגרלי מחיי ההתחדשות היהודית בארץ ישראל ובכלל בחיי היהודים בזמנו. "אחרונים נישאר על החומה..." הצהיר ברנר בתוקף. אז היום העברית חיה, למרות שגם כאן ניתן להתווכח, היום המונח "אחרונים נישאר על החומה" של ברנר מקבל משנה תוקף – תופעות ההקצנה מחד (אלו שכחו כי כתב הרצל ש"העניין שאנו עובדים לו גדול ויפה הוא, מפעל של שלום"), לעומת תופעות של אסקפיזם והתנכרות אליטיסטית מאידך (הלין על כך ז'בוטינסקי כי "לנו ליהודים האינטליגנטים, אין פטריוטיזם, אין אנו אוהבים את עמנו אהבה עמוקה ושלמה. משום כך חסרה עבודתנו הרעיונית על-פי רוב חמימות ועניין, והיא אכולה מבפנים על-ידי פירוד חולני"), שתי רעות חולות אלו, שהן שתיהן צורות של ריאקציה להלכי רוח גלותיים, כל אחת על פי גילוייה ומאפייניה הייחודיים, הן סכנה לתפישת הציונות ההיסטורית המקורית שהציבה את היסודות לבנייתן של החברה הישראלית והמדינה היהודית-דמוקרטית.

זניחת העקרונות המכוננים ויסודות המחשבה הציונית או יצירת עיוות מסוכן שלהם מביאים אותנו למקום לא טוב, בלשון המעטה, ולראייה השיח הציבורי המקצין והרדוד שהתנהל ומוסיף להתנהל בישראל בשנה האחרונה. אלו ואלו הנאבקים לכאורה על ציפור נפשה של ישראל, הפועלים כביכול למען 'צדק' כל אחד על פי שיטתו, שומטים את הקרקע מתחת לרגלי העם והחברה בישראל, "כי שני בעלי הריב גם יחד יקדישו מלחמה על האיש אשר לא בדרכיהם ילך", כפי שציין זאת הסופר סמולנסקי כבר בשלהי המאה ה-19 במאבקי נגד האינטליגנציה המשכילית המתבוללת מזה וקנאי האורתודוקסיה מזה.

הדרך לתיקון העיוותים המחשבתיים, שעלו והציפו את השיח הציבורי ברפש חסר תקדים והשיבו אותנו אחורנית במקום להציעדנו קדימה כשלב הבא של ההגשמה הציונית בישראל במסגרת הריבונות היהודית-דמוקרטית, והגיעו לידי שיא מטריד ביותר בדורנו, דרך זו עוברת ברענון השיח, ההגות והדיון הציבורי על משמעותה של הציונות כרעיון המנחה של הלאום היהודי במאה ה-21, על אתגרי דורנו ודרכי הפתרונות שמציעה לנו גם היום המחשבה הציונית המגוונת תוך יצירת אינטגרציה אקטואלית לזמננו.

לשם כך פועלת העמותה בשני מישורים עיקריים: 'שבעים פנים לציונות' (מישור החינוך): במסגרתו התחלנו לקיים את תכנית הלימוד 'עיונים בכתבי הציונות' בבית המדרש לציונות ופרסום מאמרי עיונים בכתבי הציונות שמטרתם להפריך את הדעות המעוותות את יסודות המחשבה הציונית על ידי לימוד יסודי ונגיש לכל של הכתבים הציוניים. כדי שלשם שינוי נדע גם לבסס את דעותינו הנחרצות כל כך על יסודות מחשבתיים ורעיוניים ולא רק על סמך שמועות, סטיגמות ודעות קדומות. 'העמותה להתחדשות ציונית' (מישור המאבק הציבורי-אינטלקטואלי): במסגרתו נוסד כתב העת 'אשמורת שלישית - כתב עת ציוני עכשווי', השואף להחיות את השיח הציבורי בישראל תוך הישענות על יסודות הציונות המגשימה והחיובית, המקורית והשורשית, ולהשיב לוויכוח התרבותי בימינו את ההשקפה הציונית המקורית, החיה, המרתקת והסוחפת. אנו מאמינים כי זהו מאבק תרבותי על דמותה וצביונה היהודי-דמוקרטי של מדינת ישראל, לא פחות מכך. הוא מתנהל בחדרי הלימוד, באקדמיה, במשרדי המדינה והרשויות המקומיות, על מסכי הטלוויזיה והתקשורת, המדיה החדשה ואפילו אצלכם בסלון מול חדשות הערב.

המאבק הוא, בין היתר, מול המלעזים והמתיימרים לייצג את הרעיון הציוני בדורנו, התוקפים את כל אלו שאינם מיישרים עמם קו על פי תפיסת עולמם השטחית, הגדושה בסמלים אך משוללת כל תוכן ויסוד מחשבתי ברמה הבסיסית ביותר, אלו המזלזלים באחרים, אשר פועלים בדרכים החיוביות של מאבק ציבורי המציב השקפת עולם יסודית ולא הולכים בדרכי השנאה והרדיפה. להם ניתן רק להשיב כי עצם העובדה שעמותת 'שבעים פנים לציונות' פועלת באמצעים חיוביים למאבק הלאומי-חברתי אין פירושה כי בחרה וחיפשה דרך קלה ונוחה. ההפך הוא הנכון! זוהי הדרך הארוכה והקשה של הצבת תשתית רעיונית להתחדשות אמתית ומשמעותית של הרעיון הציוני בדורנו, שללא חידושו והחייאתו כחלק אינטגרלי מהזהות הקולקטיבית שלנו כאומה ושל כל יחיד ויחיד בתוכה הרי שנשמטת הקרקע מתחת לרגליו של הלאום היהודי במאה ה-21 וההישגים הכבירים של למעלה מ-130 שנות ציונות ותחייתו של העם היהודי פשוט ירדו לטמיון ועמם גם מקומנו כיחידים בעולם.

המפעל החינוכי שנמצא כעת רק בראשית דרכו, הוא נקודת ציון היסטורית בדרך הנכונה למאבק החיובי בראקציה ובהקצנה מחד ובאליטיזם המתנשא מאידך במרחב הציבורי של ישראל. זהו מאבק תרבותי של יצירה חיובית על ידי הצבת תשתית רעיונית מעמיקה לתנועת הציונות המתחדשת לשיקומה של החברה הישראלית. זוהי משימת הדור שלנו, וזוהי מהפכה מתמדת שאין לה תאריך תפוגה. כפי שציין זאת אחד העם בכותבו כי "דרושה עבודה ארוכה לדורות".

סיכום תכנית 'עיונים בכתבי הציונות' לשנת תשע"ו

חוברת הסיכום שלפניכם הינה הסיכום של עשרת המפגשים של תכנית העיונים שהתקיימה בשלוחה הצפונית של מרכז בגין בשיתוף פעולה עם עמותת 'שבעים פנים לציונות'. הקבוצה החיפאית של בית המדרש לציונות נפגשה אחת לשבועיים במהלך השנה כאשר כל מפגש הוקדש לנושא אחר שהוא חלק מהתמונה הגדולה של ההיסטוריה הציונית והרעיון הציוני.

החוברת מכילה את תמצית הנושאים שעלו במפגשים אך אינה יכול להכיל את הכל ועם זאת יכולה לשמש בסיס לפעילות חינוכית ולימוד בקבוצות ומסגרות מגוונות. בנוסף ניתן למצוא בה גם קטעי מקורות להדפסה וללימוד עצמי או קבוצתי לאלו החפצים בכך. אני תקווה כי היא תשמש לאנשי חינוך, מדריכים ומדריכות בתנועות הנוער ובכל מסגרות חינוך באשר הן חומר עזר ללימוד כתבי הציונות.

אנו מודים לכל חברות וחברי בית המדרש לציונות בחיפה שלקחו חלק בתכנית, הגיעו, קראו התווכחו ולמדו את הכתבים הציוניים.

קובי דנה, קיץ 2016

1

מפגש ראשון:**מבוא – מהי הציונות?**

עצם התפיסה הציונית על חיי העם היהודי ועל ההיסטוריה העברית היא מהפכנית ביסודה, זוהי מרידה במסורת של מאות בשנים, מסורת של חיי גלות למעשה וגעגועים עריריים נטולי רצון לגאולה...”
~ ד. בן גוריון

המפגש הראשון של תכנית 'עיונים בכתבי הציונות' הוקדשה בעיקר לצורך הכרות, מתוך התפישה הרואה בתחושת אינטימיות קבוצתית תנאי ראשוני ללימוד חופשי ופתוח המאפיין את שיטת החברותא. הפילוסוף מרטין בוכר כתב בדבריו 'על החברותא' כי "אין קיבוץ אנשים נקרא חברותא אלא אם הוא מורכב מחבורות חיות קטנות, מתאים חזקים של הוויית-צוותא בלתי-אמצעית, תאים שיחסי הגומלין שביניהם." על כן 'יצירת הווייה' הראשונית הזו היא תנאי ללימוד המעמיק בכתבים. נקודת מוצא נוספת ללימוד המשותף והדיון שלנו אודות 'הרעיון הציוני' נמצאת בדברי אליעזר שביד שכתב בספרו 'היחיד' אודות א.ד. גורדון את הדברים הבאים:

"כבנים לדור שניטל עליו להמשיך במפעל הלאומי, החברתי והתרבותי, מתוך ריחוק ממקורות היניקה עצמם, לא נוכל למלא תפקידנו כראוי ולא נוכל לעמוד במסת הקשיים הניצבים לפנינו, אלא אם כן נחזור ונגלה את הצנורות המעטים שהוסיפו להתקיים ביצירתו של הדור הקודם והוליכו את השפע שירש דור זה מאבותיו ושיצר הוא בעצמו... עלינו להתחבר אל הצנורות הללו ולהתמודד עם התכנים הנמסרים בהם כדי לכוון את דרכנו. צורך הוא לנו וגם חובה המוטלת עלינו, להתנער מן הדעה הקדומה ולהתגבר על קשייו הענייניים של עיון כזה..."

דהיינו, הבנת חשיבות וצורך הלימוד של כתבי הציונות לימינו אנו ואת הנכונות לצאת מתוך מסגרות ותבניות דוגמטיות מקובעות (אם של ימין-שמאל או אחרות), להיות נכונים להיפתח, להקשיב ולהרהר גם על המובן מאליו.

לאחר מכן התחלנו בדיון שלשמו הגענו הלום, לקרוא את הטקסטים ממקור ראשון, לנסות להבין בתור פתיחה ללימוד המשותף – מה זו ציונות?

בימינו שומעים את המונח 'ציונות' במובנים מגוונים ובשיח הציבורי שומעים לאחרונה כמעט כל שבוע אם לא כל יום. כדוגמא מעניינת ניתן לציין את העובדה כי מפלגת העבודה רצה בבחירות האחרונות בשם 'המחנה הציוני', דווקא מפלגה שבעשור האחרון די חששה מלהדביק לעצמה תווית או בכלל את המונח 'ציונות' כדי לא להדיר חלקים אלקטורליים מסוימים מהמפלגה, או חוגים בתוך מפלגת העבודה, והנה פתאום בראש חוצות מפלגת העבודה נהייתה ל'מחנה הציוני', כלומר נפל דבר בעשור האחרון ששינה איזה דבר יסודי בשיח הציבורי והחברתי שלנו.

לכן ניסינו יחד להסביר לעצמנו קודם כל – מה זה ציונות, גם לפי דעתנו האישית וגם לפי מקורות של סופרים והוגים שחיים היום וכתבו על כך, כמו פרופ' שביד, גדי טאוב, א.ב. יהושוע, שלמה אבינרי, וגם על פי מקורות ציוניים של הרצל, אחד העם, גורדון, טבנקין, זבוטינסקי ובגין, תוך ניסיון לעמת את הדעות שנכתבו על ידי אלו הראשונים עם דבריהם של הכתבים הציוניים עצמם. בעמודים הבאים ניתן לקרוא את הטקסטים ממקור ראשון, להדפיסם ללימוד עצמי ו/או קבוצתי.

מהי הציונות? (הרצל, ז'בוטינסקי ובן גוריון)

"קראתי פעם לציונות אידיאל אין סופי, ואני מאמין באמת כי גם לאחר השגת ארצנו, ארץ ישראל לא תחדל מלהיות אידיאל. כי בציונות כפי שאני מבין אותה, כלולה לא רק השאיפה לכברת ארץ מובטחת כחוק בשביל עמנו האומלל, אלא גם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית. הציונות אינה מפלגה, אפשר לבוא אליה מכל המפלגות, כשם שהיא כוללת כל המפלגות שבחיי העם. הציונות היא העם היהודי בדרך. ציון של העניים, של הצעירים ואף של החרדים."

"אין אנו רוצים לייסד מושבות ללא חסות, שייקרו את ערך הקרקע, בלי שנקבל תמורת זה איזה ערך מדיני..."

"בציונות שלנו כלולים גם תיקונים סוציאליים, יום עבודה של שבע שעות, סבלנות ואהבה לעניין שבנדחים. העניין שאנו עובדים לו גדול ויפה הוא, מפעל של שלום, פתרון שאלת היהודים בדרך פיוס. רעיון העלול להלהיב אנשים אצילים, בין אם הם נוצרים, מוסלמים או יהודים. האם מפליגים אנו בדברינו בשעה שאנו אומרים, שהיא תנועה מוסרית, חוקית ואנושית? היא עלולה להועיל לרבים רבים מאד, ובשום פנים לא ליהודים בלבד. הציונות מקימה קהילה יהודית אחרת, חדשה, גדולה ויחידה. הן אנו סוללים דרך חדשה לטובת האנושות."

~בנימין זאב הרצל.

"המטרה הראשונה של הציונות היא יצירת רוב עברי בארץ ישראל משני עברי הירדן. אין זו מטרתה הסופית של התנועה הציונית הנושאת בחובה אידיאלים נשגבים יותר, כגון פתרון שאלת מצוקת היהודים בכל העולם ויצירת תרבות עברית חדשה. אולם תנאי מוקדם להשגת המטרות הסופיות הנעלות האלו היא ארץ, שבה יהיו היהודים רוב. רק לאחר יצירת הרוב תוכל א"י להתפתח באופן נורמלי על יסוד עקרונות דמוקרטיים מבלי לסכן על ידי זה את אופייה הלאומי העברי של הארץ. "מטרת הציונות היא הפיכתה של ארץ-ישראל לקהילה יהודית בחסותו של רוב יהודי מובטח". זכותנו היא נצח, והיא שלמות, ואין עליה ויתור, ואין קיצור דרך לציון, וציון היא כולה שלנו!"

~ זאב ז'בוטינסקי

"המדינה כשלעצמה אינה המטרה, היא האמצעי למטרה - מטרת הציונות. ובלי עבודה עברית ובלי אדמה יהודית, הציונות נעשת פלסטר ונהפכת לחזון בדים. עצם דבר הגשמת הציונות אינו אלא ביצוע התמורה ההיסטורית העמוקה המתחוללת בחיי העם העברי. הציונות במהותה היא תנועה מהפכנית. לא תצויר כמעט מהפכה יותר עמוקה ויותר יסודית מזו שהציונות רוצה לעשות בחיי העם העברי. זו היא לא מהפכה במשטר פוליטי או כלכלי - אלא מהפכה באושיות החיים האישיים של בני העם. עצם התפיסה הציונית על חיי העם היהודי ועל ההיסטוריה העברית היא מהפכנית ביסודה - זוהי מרידה במסורת של מאות בשנים, מסורת של חיי גלות למעשה וגעגועים עריריים נטולי רצון לגאולה..."

~ דוד בן גוריון

מהי הציונות? (טאוב, יהושוע ושביד)

"היהודים חלמו על חזרה לארץ מולדתם כל ימי הגלות; אבל הציונות כתנועה פוליטית היא דבר חדש, החורג מחיבת ציון המסורתית. יחידים וקבוצות תמיד עלו לארץ; אבל הציונות חרגה גם מזה. היא תנועה פוליטית מאורגנת שמטרתה לאומיות ומדיניות. גם האנטישמיות התקיימה בכל הדורות; אבל הציונות היא תופעה מודרנית, והחידוש מלכתחילה יותר מאשר חיפוש מקלט בטוח, שהביאה עמה הוא פרי מובהק של המודרניות עצמה: ההבטחה שבני אדם, ובכלל זה היהודים, יהיו חופשיים וריבוניים על גורלם. זה עמוד התווך של הרעיון הציוני: זכותם של היהודים להיות אנשים "עומדים ברשות עצמם" - כניסוחו של דוד בן-גוריון - מבלי שיצטרכו לוותר על יהדותם. אמנם נכון שתחת שם הגג "ציונות" התרכזו תפישות שונות, ובכל זאת אפשר להצביע על מסגרת משותפת זו לזרם המרכזי של הציונות הפוליטית שהתרכזה סביב הרצל ואחר כך סביב מי שניצחו על הוצאת חזונו לפועל, לרבות ראש הממשלה הראשון של ישראל, שגם הכריז על הקמתה - דוד בן-גוריון. הציונות מבית מדרשם ביקשה לשים קץ למצב התלות של היהודים בחסדי אחרים על ידי כך שתחיל על היהודים עיקרון אוניברסלי: זכותם של כל העמים להגדרה עצמית פוליטית. הניסוחים היו לעתים תכופות אחרים, אבל התוכן חזר שוב ושוב אל אותה נקודה: "זו זכותנו הטבעית של העם היהודי," אומרת מגילת העצמאות של ישראל, "להיות ככל עם ועם, עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית."

~ גדי טאוב, מתוך 'מהי הציונות?' (2010)

"באחרונה נעשה שימוש אינפלציוני, מטעה ואולי גם מזיק במושג ציונות. הבעיה נפוצה גם בישראל עצמה וגם מחוצה לה; גם במחנה הלאומי, גם במחנה הדתי וגם במחנה תנועת העבודה; גם בקרב ליברלים וגם בקרב לאומנים; גם בקרב יהודי התפוצות, גם בקרב לא יהודים, ובעיקר בקרב ערבים.

ראשית כל, ציונות אינה אידיאולוגיה. ההגדרה של אידיאולוגיה, כפי שנלקחה מהאנציקלופדיה העברית, היא: צירוף שיטתי מלוכד של רעיונות, השגות, עיקרים וציוויים, שבהם מוצאת לה ביטוי תפישת עולם מיוחדת של כת, מפלגה או מעמד חברתי. על פי הגדרה ברורה זו, ציונות אינה יכולה להיות ואינה צריכה להיחשב אידיאולוגיה. ציונות היא הרי מצע משותף לאידיאולוגיות חברתיות ופוליטיות שונות, ואפילו סותרות זו את זו, ולכן אין היא עצמה יכולה להיחשב כאידיאולוגיה עצמאית.

הציונות קיוותה לדבר אחד והבטיחה דבר אחד - להקים מדינה ליהודים. את הבטחתה זו הגשימה, בעיקר בעזרת האנטישמיות. הציונות שאפה להקים מסגרת מדינית בלבד. מה יקרה במדינה ומה יהיה אופיה, מה יהיה משטרה, ועד להיכן יימתחו גבולותיה, מה יהיו ערכיה החברתיים, מה יהיה יחסה למיעוטים הלאומיים שלה - כל הסוגיות הללו ואחרות היו מלכתחילה נתונות לעשרות פרשנויות ועמדות פוליטיות וחברתיות בקרב היהודים שהגיעו לארץ ישראל, וכמובן גם להתפתחויות ולשינויים המתרחשים בכל חברה אנושית. לאחר שמדינת היהודים, היא מדינת ישראל, הוקמה בפועל, המובן היחיד של הציונות שנותר פעיל הוא עקרון חוק השבות. הווה אומר, מלבד היות מדינת ישראל נשלטת ומנוהלת על ידי כל האזרחים בעלי תעודת זהות ישראלית, באמצעות בית המחוקקים שלה, היא עדיין פתוחה לכל יהודי שירצה להתאזרח בה.

ציונות אינה מושג האמור לבוא במקום פטריוטיות או חלוציות. פטריוטיות היא פטריוטיות, וחלוציות היא חלוציות. קצין החותם על הארכת שירותו הצבאי או מי שמתיישב בנגב אינם ציונים יותר מבעל מכולת בתל אביב, אלא חלוצים יותר או פטריוטים יותר ממנו, בהתאם למובנים שניתנו למושגים אלה.

ציונות היא מושג היקר לנו, ולכן חשוב שימצא את ביטויו רק במקומו הנכון, והוא: בהבדל בינינו לבין יהודי התפוצות או הגולה. לכן השימוש האינפלציוני והמיותר גם מטשטש את הוויכוח המוסרי בין היהודים שהחליטו להיות אחראים, לטוב או לרע, לכל מרכיבי חייהם בטריטוריה מוגדרת ותחת שלטון עצמי, לבין אלה החיים בתוך רקמתם של עמים אחרים ומקיימים את זהותם היהודית באופן חלקי דרך לימוד, טקסים דתיים ופעולות קהילתיות מוגבלות."

~א.ב. יהושוע, הציונות איננה אידאולוגיה (2010).

"התנועות הפוסט-ציוניות מניחות שמטרת הציונות הייתה הקמת מדינה יהודית ולכן עם הקמתה של המדינה עבר זמנה. אנו טוענים כי מטרת הציונות הייתה ה"נורמליזציה" של העם היהודי. הכוונה הייתה לפתור את מצוקות הקיום של העם בגלות. הן החמירו בזמן החדש והעמידו את העם היהודי מול בחירה בין חיים המותנים בשיבה אל ארצו כלאום המתקיים על הציביליזציה העצמית שלו ועל תרבותו העצמית, לבין השמדה פיסית, על ידי האנטישמיות המודרנית או השמדה רוחנית על ידי התבוללות עד טמיעה. המטרה הייתה: ריכוז רוב העם במולדתו, הקמת ציביליזציה מודרנית שתאפשר לו קיום עצמאי ופיתוח תרבות לאומית מודרנית היונקת ממקורותיו העצמיים.

המדינה הלאומית-דמוקרטית הייתה הכלי להגשמת המטרות הללו ואבות הציונות האמינו שכדי להגשים את המטלה החריגה של השבת עם מגלות למולדת יש לשאוף להקמת מדינה מופתית שתפתור את הבעיות החמורות שמדינות הלאום המודרניות יצרו, שבגללן החמירו מצוקות גלות העם היהודי עד כדי סכנת השמדתו. ביסוד הכרה זו הייתה ההנחה שהמדינה כשלעצמה אינה מטרה אלא היא כלי חיוני להגשמת מטלת הנורמליזציה ולכן המדינה תבחן לחיוב או לשלילה על פי מדת נאמנותה לערכיה וליעדיה.

אין ספק, אפוא, שהקמת מדינת ישראל בתש"ח (1948), אחרי השואה, הייתה הישג כביר של הציונות. היא אמנם לא הצילה את העם היהודי מן השואה, אבל אפשרה לו להתאחד בתוכה וסביבה ולהשתקם ממנה. אבל מצוקותיו של העם היהודי כעם גולה לא נפתרו על ידי עצם קיומה של המדינה. דווקא סביבה התעוררה אנטישמיות מזן חדש, הזן האנטי-ציוני, שאיים ועדיין הוא מאיים על העם היהודי בשואה שנייה.

העלייה ההמונית וההתעצמות החומרית והצבאית של מדינת ישראל אחרי מלחמת ששת הימים ביצרו את המדינה. אבל היו להן גם השלכות שליליות מסוכנות מאוד מבחינת נאמנותה לערכיה החברתיים, לזהותה היהודית ולתפקודה כמדינת כל העם היהודי. השאיפה למופתיות מן הבחינה החברתית, הכלכלית, המוסרית, המשפחתית-קהילתית והרוחנית-תרבותית פינתה את מקומה לחומרנות גסה, אנוכיות תחרותית, נצלנות והתבוללות. נוצרו על רקע זה קרעים עמוקים מאד בעם: בין דתיים לחילוניים, בין סוגים שונים של דתיים וסוגים שונים של חילוניים, בין עדות ובין מעמדות והמערכת הכלכלית העוצמתית נחדרה בשחיתות עמוקה.

כל זה מאיים בקריסה פנימית אל מול מעגל האיבה המקיף את מדינת ישראל, מזה, ואל מול התרחקות יהדות התפוצות ממנה, מזה, וצריך להזכיר בהקשר זה שבקרב חוגים רחבים בעם התעוררה פוסט-ציונות שהיא בעצם אנטי-ציונות, ולעומתם התעוררה תגובה של ציונות לאומנית כוחנית ושתי המגמות הללו מאיימות בהתנגשותן זו בזו על עצם קיומה של מדינת ישראל, על זהותה כמדינה יהודית הן מבחינת אחריותה לכלל העם היהודי והן מבחינת נאמנותה לזהותה היהודית מבחינה ערכית ותרבותית."

~אליעזר שביד מתוך 'יעדי הציונות והגשמתם אחרי הקמת המדינה' (2014)

2

מפגש שני:**מתי החלה הציונות?**

“באנו לכך מתוך רצוננו החופשי,

אך הוא נובע מתוך הכרח ההתפתחות ההיסטורית של עם ישראל.”

~ יצחק טבנקין

בעוד במפגש הראשון של בית המדרש לציונות הצבנו את שאלת העל ללימוד המשותף והיא – מהי ציונות? במפגש השני הצבנו את השאלה השנייה המתבקשת – מתי החלה הציונות? שאלות אלו תלויות אחת בשנייה, שכן אם נצליח להבין 'מהי ציונות?' נוכל לנסות לענות על השאלה מתי הופיעה לראשונה. אולם כפי שהבנו בלימוד המשותף, אין תשובה החלטית לתאריך ספציפי של הופעת הציונות אלא מדובר בתהליך הדרגתי של התפתחות המאפיינים ההיסטוריים והרעיוניים אשר הולידו את התנועה הציונית ורעיונותיה. יש לציין גם שרצוי לשאול מהי 'ציונות' ללא ה' הידיעה, שכן ברגע שאנו מניחים שקיימת 'הציונות' אנו פוסלים אפשרות של מגוון הדעות הרחב שהיה קיים בתוך התנועה הציונית, שכן היו סוגים שונים ומגוונים של 'ציונות' ולא רק 'הציונות' האחת והיחידה, אם כי כמובן היה גרעין משותף לכל הזרמים הציוניים שהיו פעילים במסגרת התנועה הציונית. על כך נדבר במפגש שעסק בזרמי הציונות.

עוד לפני הופעתו של הרצל ואף לפני הופעתו של אחד העם והציונות הרוחנית של תנועת חיבת ציון (המושג שקדם ל'ציונות') עברו על היהודים במזרח ובמערב אירופה תהליכי מודרניזציה, חילון ואמנציפציה (שווי זכויות אזרחי והשתלבות בחברה הכללית). במאה ה-19 חלו הרבה שינויים בחברה האירופית, בפוליטיקה, בחברה, בכלכלה. המדינה המודרנית חדרה לכל תחומי החיים ואפשרה ליהודים להשתלב בחברה הכללית תוך הענקת זכויות אזרח שוות לכל, ועם זאת מתוך התפישה של חברה אחת היא חדלה יותר ויותר לאפשר את קיומן של תרבויות עצמאיות

("גטאות") ומבלעות תרבותיות החורגות מהתרבות הכללית. בכך אנו מתחילים להבחין בהתפוררותו של אופי הקיום היהודי שהיה רווח ומקובל במשך מאות שנים באירופה. יצחק טבנקין, חלוץ העלייה השנייה ולימים ממייסדי התנועה הקיבוצית, היטיב לתאר את ימי 'מפנה המאה' בכותבו כי "היתה זו אחת מתקופות התסיסה הגדולות בקרב העם היהודי [...] הכל הועמד בסימן שאלה גדול.¹ [...] היתה זו תקופה סוערת בתמורותיה, בעלילותיה, בהתרחשויותיה בחיי העם ובחיי היחיד. האנשים אז נקלעו מקצה לקצה. תקופה של תבערה, והדור עלה בלהבה זו. נשרפו ערכים, נשרפו עולמות ואידיאות. [...] אנשים היו נתונים במצב מתמיד של שריפה."²

בתוך מציאות משתנה הציונות לא הייתה התשובה היחידה של היהדות למודרניזציה ואף לא התשובה הראשונה או הדומיננטית. על מנת לנסות להבין את ההתפתחות היהודית בתוך העולם המשתנה, ניסינו למפות באופן כללי ביותר את התגובות השונות של היהודים לאתגרי התקופה, כדי לתת את התמונה הרחבה ביותר למקומה של הציונות באותה תקופה בין דפוסי פעולה וזרמי מחשבה וחברה אחרים. אין זו חלוקה מדויקת, אלא ניסיון ליצור קצת סדר, וניתן לדון ולערער עליה. התגובות העיקריות לתהליך המודרניזציה היו ראשית, התבוללות – ויתור על היהדות והשתלבות בחברה הכללית; שנית, עלייתה של האורתודוקסיה הקנאית – החזקת היהדות בתור דת, לזרם זה היו שני ביטויים בולטים. ביטוי דומיננטי אחד לזרם זה הייתה עלייתה של התנועה החרדית, שהייתה אמנם תנועת נגד למודרנה אך ילידתה המובהקת ביותר. מנגד היו גם אלו אשר לא נהו אחר החרדיות והטיפו להשתלבות בחברה הכוללת תוך שמירת הזהות הדתית בד' אמותיו של האדם הפרטי, מכאן כידו המימרה המפורסמת שיוחסה למשה מנדלסון "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך"; שלישית, לאומיות – החזקת היהדות בתור לאום. כמובן היו גם זרמים ששילבו בין השניים האחרונים (כמו הציונות הדתית) והיו פיתוחים מאוחרים של הרעיונות כמו "יהדות כתרבות" שצמחה מתוך גישה של ציונות רוחנית.

כדאי להתבונן בתרשים בעמוד הבא ובאמצעותו נוכל להבין באופן ברור יותר על מה מדובר. בתרשים: חלוקת הזרמים היהודיים המרכזיים בעת המודרנית: השכלה – אורתודוקסיה – לאומיות. בעמוד שלאחריו ניתן לראות את ציר הזמן של הופעת הזרמים השונים בציונות. אחת מהדמויות המרתקות והחשובות ביותר בתקופה הזו היא הסופר העברי, מראשוני סופרי 'חיבת ציון' פרץ סמולנסקין, מייסד כתב העת העברי 'השחר' במחצית המאה ה-19, ובו נדון בנספח המצורף לפרק המפגש הראשון.

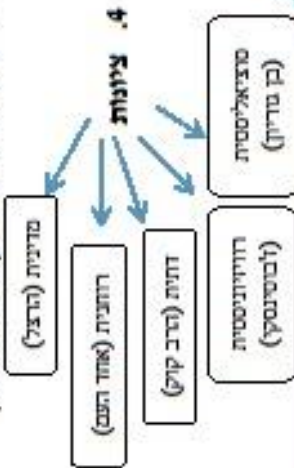
¹ יצחק טבנקין, דברים ב' (הוצאת הקיבוץ המאוחד), עמ' 22.

² יצחק טבנקין, 'המקורות', ספר העלייה השנייה (הוצאת עם עובד), עמ' 29. ראו גם: טבנקין, דברים ב', עמ' 27.

היהדות בעת החדשה:
תגובות לנאורות, לאמנציפציה ולראשית הדמוקרטיה
 (המסמך היסודי ביותר בארה"ב 1776, המסמך הצרפתי-1789)

ג. יהדות כלאום:

1. אוטונומיזם - שמירת יהודי יהודי קהילתי בשפה ובתרבות בעולה (זרמב)
2. סריוויזיאליזם - חתירה למדינה יהודית במקום כלשהו (זנמול)
3. סוציאליזם יהודי (מפלגת הבונד)

ב. יהדות כדת:

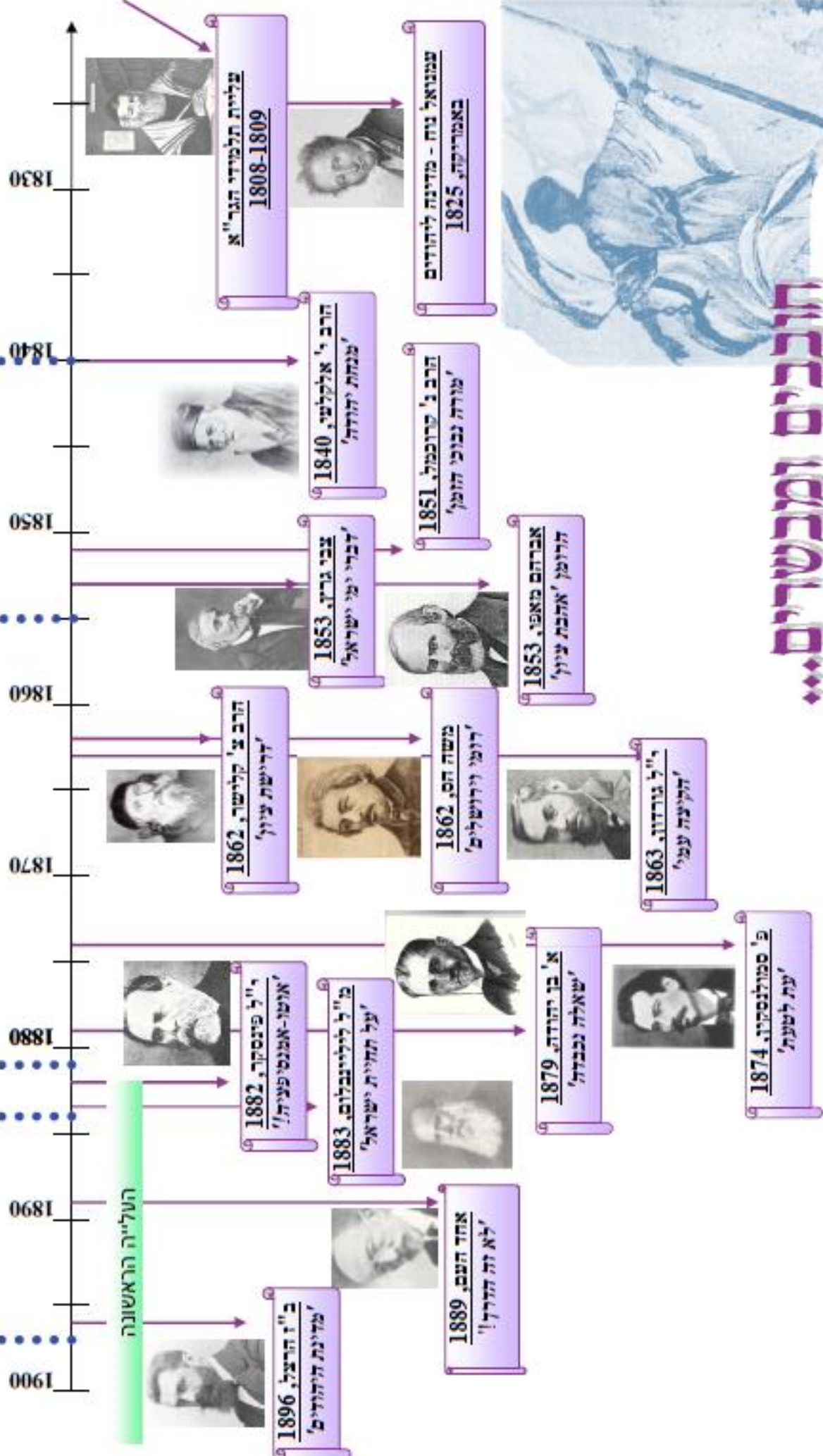
1. השכלה - השתלבות תוך שמירת הזהות הדתית (משה מנדלסון בגרמניה, ז"ל גורדון ברוסיה).
2. רפורמה - תיקונים דיקלריים בדת ובהלכה (נייגר).
3. קונסרבטיביזם - תיקונים מותנים, הלכה מתפתחת (פרנקל, גרץ).
4. ניאואורתודוקסיה - שמירת הלכה תוך השתלבות בתרבות הכללית "יתורה עם דרך ארץ" (הרש"ר).
5. אורתודוקסיה קיצונית - הסתגרות חרדית "חדש אסור מן התורה (חת"ס סופר).

- א. התמלולות מלאה:**
1. אורחית ליבראלית (שפיטוה, היינה, שלמה מימון, דיווראלק).
 2. סוציאליסטית מהפכנית (מארקס, רוזה לוכסמבורג, טרצקט).

הזכרים ומבשרים...

1840
עלילת דמשק

1860-1860
היציאה מהחומות: הקמת משכנות שאננים ע"י משה מונטיפיורי

1881-1882
סופות בנגב

6.11.1884
ועידת קטוביץ

29.8.1897
הקונגרס הציוני ה-1

ניתן לראות כי המסלול אל הציונות התחולל בסוד של תנועת מטוטלת, חניכי חדר וישיבה (שהיו אף תלמידי חכמים) שבבגרותם רכשו השכלה והתבוללו, הגיעו למסקנה כי הם לא יכולים או לא רוצים להתנתק מזהותם היהודית, אך לא הסכימו להמשיך ולקבל את הדת, לא על מצוותיה ולא כגורם המגדיר את זהותם היהודית. כך פיתחו את זהותם היהודית-לאומית. חלק מההוגים אנחנו יכולים לשייך באופן אוטומטי לציונות, חלקם נחשבים "חובבי ציון", חלקם "מבשרים" וחלקם אולי פחות מוכרים בתור מי שתרמו לעיצוב הרעיון והתנועה (ראו בתרשים ציר הזמן).

צבי גרץ היה היסטוריון שהיה מזוהה באופן נחרץ ביותר, ואף נאבק על כך עם הוגים רפורמים בתקופתו, עם היות היהדות בעלת הגדרה כפולה לאומית ודתית, עם ולא רק אמונה. האם ניתן לראות בו ציוני, למרות שלא החזיק בתפיסות של עליה וישוב הארץ, או של הקמת ישות מדינית יהודית עצמאית?

רבי נחמן קרוכמל (רנ"ק) היה רב משכיל שבספרו "מורה נבוכי הזמן" אימץ את השקפתו ההיסטורית של הגל תוך התאמתה לתפיסה היהודית. הגל טען שמשך חייהן של אומות תואם את חייו של כל יצור בטבע ומתחלק לשלושה שלבים: צמיחה, גדילה וקמילה. רנ"ק מאמץ את הגדרותיו, אך קובע שהעם היהודי הוא שונה במובן אחד- בשלב קמילתו הוא משנה את צורתו וזוכה לחיים חדשים. רנ"ק מסביר זאת גם על פי עקרונותיו של הגל שלכל אומה יש 'רוח לאומי' הגווע עם קמילתה, אך ממשיך וטוען שהעם היהודי מחובר ל'רוחני המוחלט', הוא האל, אשר מונע ממנו להכלות. בכך רנ"ק מקבע את תפיסתו של העם היהודי כלאום, בדומה לשאר הלאומים באירופה, אך בעל ייחודיות מכולם. כרב, ספרו של רנ"ק נתן גם "הכשר" דתי לתפיסה זו.

בין תנועת הרפורמה היהודית, תנועת ההשכלה וההתבוללות ותפישת היהודים כקבוצה דתית גרידא, לבין האורתודוקסיה והתנועה החרדית המסתגרת שנולדה כתגובת נגד לאתגרי המודרניזציה, קמו ועלו על בימת ההיסטוריה סופרי הספרות העברית החדשה, מבשרי תנועת חיבת ציון, שניסו לעמוד כגשר המקשר בין העולם המסורתי היהודי הישן לבין העולם המודרני חילוני של העת החדשה. כדי להבין את הציונות כתנועה מודרנית ולנסות להצביע על נקודת הופעתה עלינו ראשית להבין את כתביהם של מבשרי חיבת ציון. מי הם היו ומה הם רצו?

במפגש השני אפוא עסקנו בעיקר במספר סופרים ודמויות מפתח, ולמדנו את התשתית עליה נוסדה הציונות ובראשיתה – תנועת חיבת ציון. על ידי קריאת הטקסטים ניסינו לענות יחד על השאלה: מדוע דווקא בתקופה (המאה ה-19) שבה היהודים התחילו להשתלב בחברה הכללית ומצבם היה טוב יחסית לעומת דורות קודמים, עלתה וקמה התנועה הלאומית היהודית? בנוסף הכרנו את הזרמים השונים בתוך הלאומיות היהודית המתעוררת של המאה ה-19 – אוטונומיות

(ש.דובנוב), טריטוריאליזם (זנגוויל) וכמובן – התנועה הציונית. אחד ההוגים החשובים שהכרנו מעט על דמותו ותפישתו היה הסופר העברי פרץ סמולנסקין אשר כונה בפי רבים מראשוני הציונות כ'אבי הרעיון הלאומי בישראל'. על סמולנסקין, דמותו ומפעל חייו ניתן ללמוד בעמודים הבאים.

פרץ סמולנסקין

(ת"ר - תרמ"ה || 1840 - 1885)

דת, כפירה וציונות

חיי פרץ סמולנסקיין

”אהבת הארץ חרותה על לוח לבו

בחרט רגשת האהבה הנאמנה –

אהבת ארץ מולדת...”

פרץ סמולנסקיין

אם נפתח את מאמר העיונים אודות משנתו הציונית של פרץ סמולנסקיין במשחק אסוציאציות קצר, ואבקש מהקוראים לציין מיד שם אחד העולה בדמיונם למשמע המושג ”מהפכה ציונית”, הרי שסביר להניח שרובם יאמרו מיד את השם בנימין זאב הרצל. חלק, אלו הבקיאים קצת יותר בכתבי הציונות, יעלו על שפתותיהם את השם אחד העם, אולי שמות כמו ז'בוטינסקי, בן גוריון, ברל כצנלסון ואף טרומפלדור. והרי שנכון הוא, אלו היו הוגי ומגשימי הציונות מהלכה למעשה. אולם סבור אני כי מרביתם של הקוראים לא העלו על דעתם לציין את שמו של פרץ סמולנסקיין, אם כלל מכירים הם את שמו ויודעים מי היה. זאת אני מציין לא מתוך זילות כלפי קוראיי חס ושלום, הרי כותב המזלזל בקוראיו משול בעיני לנבחר ציבור המועל בכספי הציבור שבשמו נבחר לייצגו, ואילו אני טוען זאת מתוך העובדה כי רובנו שכחנו, או שכלל לא הכרנו מלכתחילה, את אנשי הבראשית, את אבות המפעל הציוני בארץ ישראל. וכאן דומני שפטור אני מלהסביר מדוע הכלל ”דע את עצמך” הינו כלל חשוב לחיי אדם פרטי ולחיי עם ואומה (כדבר המימרה המפורסמת של יגאל אלון כי ”עם שאינו יודע את עברו, ההווה שלו דל ועתידו לוט בערפל...”).

משום מה ישנם שמות ודמויות בהיסטוריה האנושית, שלמרות השפעתם הכבירה על מהלך ההתפתחות ההיסטורית ותרומתם הגדולה, אם בדורם ואם לדורות שבעתיד, נשכחו מלב הציבור. אינני מדבר על השכחה שמדעת של דמויות מסוימות בגין אינטרסים פוליטיים או אחרים, אני מדבר על דמויות משמעותיות שפשוט נשכחו. כן, יש כאלו שלא דווקא 'הושכחו' אלא פשוט נשכחו. גם בהיסטוריה הציונית ישנן דמויות שנשכחו מלב הציבור, אם כי כשלו אנשי החינוך

ואנשי הרוח במשימתם, אם זה מתוך בורות ההמון, אם מתוך חוסר עניין ואם מתוך תעמולה מכוונת המסיתה את הזרם לכיוון הרצוי של בעלי אינטרסים פוליטיים ואחרים. זאת אין אני יודע לומר בבירור, מה שברור לנו הוא כי דמותם של סופרים גדולים בישראל כדוגמת פרץ סמולנסקין, וכן כדוגמת אברהם מאפו, נשכחו מלבנו וזאת היא תעודת עניות גדולה וכפיות טובה של ציבור שלם כלפי אושיות נשגבות כמו סמולנסקין שאילולא קיומם ועשייתם באותה העת אין אנו יכולים לומר אם היו הדברים מתפתחים כפי שהתפתחו, ועל כן אין אנו יודעים אם חיינו היו כפי שמתגלים לנו רק בדיעבד, אך יש להניח שהיו מתגלים אחרת.

“את פרץ סמולנסקין קוראים עכשיו מעט...” כתב כבר לפני 62 שנה יעקב פיכמן³, וכך הוא הדבר לגבי סמולנסקין, שהיה על פי רוב הדעות “אבי הלאומיות העברית” בעת החדשה. אם כי ייתכן וחלק יאמרו שזהו תואר מוגזם, אולי לאחר שיקראו את כתביו, לכל הפחות לאחר שיקראו מאמר עיונים זה על שני חלקיו, מקווה אני, יבינו לאשורו את התואר הנכבד שאינו לשווא.

המחשבה הציונית, על כל גווניה, הייתה פילוסופיית חיים, לא רק תיאוריה כי אם מחשבה מעמיקה שנולדה מתוך מציאות החיים, שבחנה את ההווה היהודית באזמל חד של הוגים, סופרים ומשוררים, שנולדה מתוך הווייתם של יהודים בתקופות שונות בעת החדשה, על שלל התפתחויותיה ההיסטוריות (תהליכי חילון, המודרניזציה ותפישות אזרחיות ואידיאולוגיות שונות), ואשר באה להציג מגוון אפשרויות של מענה לליקויים ולאתגרים שמולם ניצבו יהודים, יחידים כעם.

חלק גדול של הוגי וסופרי הציונות לדורותיה חיו את משנתם הציונית, היא הייתה חלק מעשייתם וחייהם, וגם סמולנסקין היה כזה, כפי שכתב י.ח. ברנר, “סמולנסקין חי כולו בעבודתו בעד עמו; את כל נפשו שפך בתוכחתו לרבים. הוא השפיע בכוח אהבתו החזקה אל אידיאליו. הוא היה עקבי עד לקיצוניות.”⁴ לכן, על מנת שנוכל להבין את הגותו הציונית של סמולנסקין, עלינו להכיר את הביוגרפיה האישית שלו, את התקופה בה חי והמקומות שבהם עבר, את דרך מהלך חייו שהובילה אותו להתוות את המחשבה הציונית המקורית שנולדה מתוך מציאות חייו כיהודי בן דור המחצית השנייה של המאה ה-19.

³ יעקב פיכמן, 'אלופי ההשכלה' (1953), עמ' 217. (להלן: פיכמן).

⁴ יוסף חיים ברנר, 'סמולנסקין', בתוך: ספר סמולנסקין (עורך: ש. ברימן, 1952). (להלן: ברנר).

מהלך חייו: קווים ביוגרפים לדמותו

פרץ בן משה סמולנסקין נולד בשושן פורים בשנת ת"ר (1840) בעיירה קטנה שבפלך מוהילוב ברוסיה הלבנה. ילדותו עוברת עליו בתקופת ניקולאי הראשון. בהיותו בגיל עשר נפטר אביו משה ואמו נותרה לבדה כשהיא נאצלת לפרנס ולחנך ששה ילדים קטנים בעבודה קשה ושכר זעום. כבר מגיל קטן מאוד דאג אביו כי ילמד תנ"ך ודקדוק עברי, ובגיל 11 הוא עובר מלימודים ב'חדר' ללימודים בישיבת שקלוב. שם עתיד להתרחש המהפך הראשון בחייו של סמולנסקין.

בישיבת שקלוב הוא מתחיל להתעניין בספרות ההשכלה, וגם לומד לקרוא רוסית. עוד בשבתו על ספסל הישיבה התחיל, בהשפעת אחיו הגדול יהודה לייב, לקרוא את משוררי וסופרי התקופה ההיא, יהודה לייב גורדון⁵ (יל"ג) ואברהם מאפו⁶, אנשי רוח עבריים שהיו עוורו השראה כל חייו.⁷ הם אשר זרעו בקרב הנער את "זרע הפורענות". כשנתגלה על ידי מוריו כי הוא קורא את ספרות ההשכלה, שנחשבה בעולם החרדי כמוקצית ואפיקורוסית, נאלץ לעזוב את הישיבה. כך הוא מתגלגל ומגיע יום אחד לעיר לובביץ⁸, ומתקרב לעולמה של תנועת החסידות.⁹

אולם לא עובר זמן רב, והוא מוצא תהום פעורה בינו לבין החסידים שסביבו, והוא נאלץ שוב לעזוב. בשנת 1862 הוא עובר את המהפך השני בחייו כאשר הוא מגיע לראשונה לעיר אודסה. בעיר הזו, עיר אירופאית קלאסית הניחנת בקוסמופוליטיות וחירות, הוא נתקל לראשונה ביהודים משכילים וחופשיים, כאן בעיר החופשית הזו הוא זוכה לטעום טעמה של חירות אמיתית.

בשנת 1819 הפכה אודסה לעיר נמל חופשית, כעיר סחר חיו בה אוכלוסיות מגוונות של רוסים, אוקראינים, יהודים, יוונים וסוחרים שייצגו לאומים אירופיים רבים. האופי הקוסמופוליטי שלה תועד במכתביו של המשורר הרוסי הגדול פושקין, בהם הוא מספר כי אודסה היא עיר שבה "אפשר להריח את אירופה. מדברים צרפתית ויש עיתונים ומגזינים אירופאים לקריאה." גם זאב ז'בוטינסקי, יליד אודסה בשנת 1880, כתב בספרו האוטוביוגרפי על שנות ילדותו באודסה בשנות השמונים של המאה ה-19, "השלישי מהגורמים שחותמם חרות על ילדותי היא אודסה. הוא כותב וממשיך כי "לא ראיתי עיר קלת-מזג כמוה... את מיטב ימי נעורי בליתי ברומא, גם בוניה גרתי בהיותי צעיר, ויכלתי להשוות את ה"אקלים" הרוחני בקנה-מדה שוה: אין כאודסה – כלומר אודסה של הדור ההוא – לרוך-העליזות ולשכרון הקליל המרחפים באויר, ללא צל ורמז

⁵ יהודה לייב גורדון (1830 – 1892) היה מגדולי המשוררים העבריים בתקופת ההשכלה.

⁶ קראו על אברהם מאפו בפרק הראשון של סדרת העיונים בכתבי הציונות.

⁷ פיכמן, עמ' 209.

⁸ העיירה לובביץ' היא עיירה קטנה ברוסיה במחוז סמולנסק סמוך לגבול עם בלארוס. הכפר ידוע כמקום הולדתה של חסידות חב"ד, שהיוותה בשנים ההן כמרכז החסידות.

⁹ יוסף קלוזנר, 'פרץ בן משה סמולנסקין – אבי הרעיון הלאומי העברי', בתוך: ספר סמולנסקין (עורך: ש. ברימן, 1952). (להלן: קלוזנר).

של סבך נפשי או טראַגיקה מוסרית... מאין ומאפס נוצרה העיר כמאה שנים לפני יום הולדתו, בתריסר לשונות פטפטו תושביה ואף אחת מהן לא ידעו על בוריה.¹⁰

אם כך, כאן באודסה החופשית והמודרנית חיים חדשים מתגלים לפני סמולנסקין, חיים של חוסר מחויבות. הוא נהנה מחיי חופש, מתפרנס מהוראה עברית ברווחה יחסית ומוצא די זמן ללמוד מדעים ושפות נוספות כמו גרמנית וצרפתית, קורא את כתביהם של שילר, גטה ולסינג ואף את שקספיר. כאן בעיר הזו נעשה סמולנסקין לאיש ההשכלה, כאן הוא נעשה סופר ופובליציסט. הוא מפרסם ב'המליץ'¹¹ של צדרכובים את מאמרו הראשון העוסק בביקורת ספרות. באודסה הוא גם כותב את הרומן הראשון שלו 'שמחת חנף' ומתחיל בכתיבת הרומן הגדול שלו 'התועה בדרכי החיים'.

באודסה אפוא עוברים עליו ימים טובים, הוא מרגיש עצמו איש ההשכלה והחירות. אך גם בעיר החופשית הזו לא עוברים ימים רבים והוא חש נימה מסוימת של ריחוק, של זרות, של חוסר שלמות וניכור, משהו בכל זאת חסר. הוא נתקל בפער בין שני עולמות קיצוניים שהספיק לחוות בחייו הצעירים. מצד אחד נזכר בשקלוב, וראה בדמיונו קנאות דתית, צניעות ופרישות, אהבה עזה לתורה ולחכמה, ועם זאת גם דלות ובערות, ניוון ונחשלות. ואילו מצד שני, כעת הוא יושב באודסה החופשית, ומה הוא רואה? פריקת עול הדת, העדר אידיאלים ועניינים רוחניים, גסות רוח ובורות במקצועות היהדות, ובמקביל השכלה שטחית, חופש ועשירות, יופו וגינונים חיצוניים גרידא.¹² מצד אחד אדיקות וקנאות דתית, מצד שני הפקרות וחוסר אידיאליזם. במקום חרדים מנותקים מהמציאות וקנאים לתורה, הוא נתקל במשכילים חופשיים מנותקים מכל הוויה אידיאלית מקורית. בין קנאות לבין ניהיליזם, סמולנסקין חש אי נוחות, עד מהרה הוא חש – מקיצוניות אחת לשנייה, זו נבלה וזו טרפה. אז מבליחה בדמיונו המחשבה – חייבים דרך אחרת. דרך שתיצור שילוב בין היהדות העתיקה לבין הקדמה האנושית בעת החדשה. כפי שכתב פיכמן, "לעמוד בין שתי המחנות – לגלות למשכילים את המאור שביהדות, ולעורר את האדוקים מן הקיפאון של חיים ודעות שעבר זמנם."¹³

¹⁰ זאב ז'בוטינסקי מתוך 'אבטוביוגרפיה – סיפור ימי', לקריאה בפרויקט בן יהודה.
¹¹ 'המליץ' היה כתב עת עברי שיצא לאור ברוסיה בין השנים 1860–1904, תחילה במתכונת של שבועון, ומ-1886 כעיתון יומי. העיתון נכתב בשנתו הראשונה בעברית ובגרמנית באותיות עבריות. המוציא לאור הראשון היה אלכסנדר צ'דרכובים, שהיה עורכו של העיתון עד יום מותו בשנת 1893. המליץ היה הביטאון הראשון בתולדות העיתונות העברית שיצא לאור באירופה מאמצע המאה ה-19 ועד ראשית המאה ה-20.
¹² אהרון בן אור, 'תולדות הספרות העברית החדשה', כרך א': תקופת ההשכלה בישראל. (1962), עמ' 290.
 (להלן: בן אור).
¹³ פיכמן, עמ' 211.

כאמור, תוך כדי שהותו באודסה, הוא מפרסם מאמרים ראשונים, ואת הרומן הראשון שלו 'שמחת חנף' ובו את המסר שמצביע על הכיוון אליו חותר סמולנסקין ואשר לו יקדיש את חייו – ההשכלה הינה מכשיר עבור אהבת ישראל ואינה תכלית ההוויה כולה, כפי שעשו המשכילים שנתקל בהם ברוסיה ועתיד להתקל עוד במערב אירופה.

עת לטעת ציונות – תקופת 'השחר' של סמולנסקין

לאחר שהוא מתגורר חמש שנים באודסה, ומתחיל לבסס עצמו כמשכיל וסופר, הוא שוב נאלץ לנדוד ובשנת 1867 הוא עוזב את רוסיה, ככל הנראה בגלל בעיות רפואיות של אחיו שאותו ליווה. הוא מחליט להתגורר בווינה. אולם, אם חשב סמולנסקין שימצא כאן נחת, הרי שכאן טלטה נוספת מכה בתודעתו של סמולנסקין. הכרת הדלדול של ההשכלה שפגעה בו קשה ברוסיה גברה בו באופן משמעותי כאשר הוא נתקל ביהדות מערב אירופה המתבוללת ואת מנהיגיה ורבניה.¹⁴ הוא עד להשלכות תנועת ההשכלה של יהודי המערב, אותם "גרמנים בני דת משה". כאן הוא גם עד, לשיטתו, לאחד האימונים הגדולים ביותר על קיומו הלאומי של עם ישראל. לכן הוא שוב עוזב, הפעם את ווינה וגר זמן מה בפראג.

סמולנסקין מרגיש מבולבל. מצד אחד, ראה הוא בעיר הולדתו אדיקות דתית מנותקת מהמציאות, לאחר מכן כשעזב לאודסה נתקל בניהיליזם גמור של משכילי מזרח אירופה, ואילו כשהוא מגיע למערב אירופה הוא נתקל בתופעה נוספת שלדידו מהווה עוד עיוות של המציאות הגלותית. כאן הוא נתקל ביהודי גרמניה, צרפת ואנגליה, אותם יהודים שקיבלו שווי זכויות אזרחי, ואלו מסתבר כה הוקסמו מהחופש שניחת עליהם עד כי הפסיקו לראות בעצמם כבני עם אחד אלא אך ורק כקבוצה דתית. תהליך זה הוביל את יהודי המערב לעבר התבוללות וטמיאה בעמים שבקרבתם ישבו, ואלו שנטשו את החיים הדתיים עד מהרה לא נותרה בהם טיפה של שייכות ליהדות.

סמולנסקין עובר בעצם התפתחותו האישית ורעיונותיו את תהליכי השינוי שעברה שכבת המשכילים בני הדור הראשון ברוסיה.¹⁵ במחצית השנייה של המאה ה-19, משכילים יהודים מתחילים לחוש אכזבה מרעיונות ההשכלה. הדור הצעיר שהתחנך ברוח רעיונות ההשכלה רואה כי "היה אדם בצאתך ויהודי באוהליך"¹⁶ היא סיסמא אולי נאה אך לא יישומית. חלקם הגדול מגיעים למצב של התבוללות וטמיעה ומתנתקים מעמם. משכילים כדוגמת משה הס, מהסוציאליסטים הבולטים בגרמניה באותה עת, רואים צורך דחוף בפעולה והוא מפרסם בשנת 1862 את ספרו 'רומי וירושלים' שרעיונו העיקרי – תחיה לאומית מדינית של היהודים בארץ

¹⁴ שם, עמ' 212.

¹⁵ שלמה אבינרי, 'פרץ סמולנסקין: מהשכלה ללאומיות', בתוך: הרעיון הציוני לגונויו. (להלן: אבינרי).

¹⁶ אימרה שהייתה סיסמת המשכילים היהודים במאה ה-19, והמיוחסת למשורר היהודי יהודה לייב גורדון.

ישראל.¹⁷ גם סמולנסקין כמשכיל יהודי מרגיש צורך עז ודחף לפעולה. לכן הוא שב לווינה ומייסד את ירחון 'השחר', שהופיע במשך חמש עשרה שנה בהפסקות מעטות, למעשה משנת 1867 ועד 1884, רגע לפני מותו. הוא היה עורכו, סופרו הקבוע, ומוציאו לאור עד יום מותו. 'השחר' שימש במה ספרותית לסופרים עבריים ופתח למעשה את תקופת המעבר המהפכנית מההשכלה ללאומיות, לתנועת 'חיבת ציון'. על עבודתו הקשה על 'השחר' כתב סמולנסקין דברים המעידים על מסירותו ותחושת השליחות שחש בפעילותו הספרותית:

"בשלוש שנות 'השחר' הראשונות עבדתי עבודת פרך למען מצוא שכר להחיות נפשי ונפש 'השחר' אשר ההוצאות עליו רבו על ההכנסות, וכאם רחמניה אשר לא תסוג אחור פני כל עמל ועבודה למען פרי בטנה, כן טיפחתי ורביתי אותו, גדלתיו והחייתיו. שינה מעיני גזלתי למען הקימו ולהחיותו... אני הייתי הכותב והסופר, המגיה ורואה החשבונות והשולח אותו במועדו וכותב המכתבים וקורא המכתבים... ורק בלילה כתבתי למען 'השחר', ולפעמים סבב עלי ראשי כגלגל עד שכמט לא ראיתי את הנייר בכתבי, ותמיד שמחתי בתני את העלה לדפוס גם מבלי קרוא אותו ולדעת אם לא נפלו בו שגיאות."¹⁸

בימים ההם של 'השחר' הוא מפרסם מאמרים פובליציסטיים שמצטרפים יחד לחיבורים ביקורתיים ורעיוניים מעמיקים על הווית יהודי מזרח ומערב אירופה הנעים בין שני הקצוות, בין אדיקות להתבוללות, בין בערות לבין ניהיליזם ותלישות. הוא תוקף את משה מנדלסון¹⁹ וההשכלה המערבית וכל הרואים ביהדות כת דתית בלבד ושללו את מהותה הלאומית. מנדלסון קיבל את הגדרתו של שפינוזה²⁰, על פיה דת ישראל היא חוקתם המדינית של העברים, אלא שבניגוד לשפינוזה הוא לא ראה בכך צמצום ופגם, אלא ביקש להדגיש שחוקה קבוצתית זו יש לה משמעות כלל אנושית ואוניברסלית. המצוות של דת ישראל לא יכולות להפוך לסמלים אליליים בגלל אופיין המיוחד ומשמעותן היא סמלית בעיקרה. בכך הובטח כי היהודים לא יתרחקו במשך הדורות מהדת הטבעית ומצד שני שלא יצטרכו לקבוע מערכת אמונות דוגמאטית המחייבת את כל בני אותה דת, כפי שקיים בנצרות.²¹ לדידו של סמולנסקין היהודים הם עם, וסימני ההיכר הלאומיים מתבטאים בתחום הרוח בלשון העברית והתקוות המשיחיות, מי

¹⁷ שמואל אטינגר, תולדות עם ישראל בעת החדשה, עמ' 129. (להלן: אטינגר).

¹⁸ בן אור, עמ' 291.

¹⁹ משה מנדלסון (1729 – 1786) היה פילוסוף והוגה דעות יהודי-גרמני, מאבות תנועת ההשכלה היהודית. מנדלסון הוא הדמות המייצגת ביותר את ראשיתו של העידן המודרני בתולדות יהודי אירופה. על מנדלסון ותפישתו נדון בהרחבה בחלק השני של המאמר כאשר נעסוק בתפישתו הלאומית של סמולנסקין.

²⁰ ברוך שפינוזה (1632 – 1677) היה פילוסוף יהודי-הולנדי, בן למשפחת אנוסים. הוא פיתח השקפות פילוסופיות חדשניות לתקופתו, ויש הרואים בו את היהודי החילוני הראשון. שפינוזה נחשב לאבי ביקורת המקרא, אותו תפס כיצירה אנושית ולא פרי של התגלות אלוהית.

²¹ אטינגר, עמ' 69.

שמתכחש למהות הלאומית של היהדות מתכחש לעמו. בכך פתח סמולנסקין מלחמה בשתי חזיתות – נגד 'מורדי האור' השמרנים ונגד אלה מבין המשכילים המתכחשים למורשת האבות.²²

בשנת 1881 ביקר סמולנסקין ברוסיה, בעיר פטרבורג, בעקבות היוזמה לפרסום כתביו באסופה מיוחדת של 22 חלקים. הימים היו ערב ימי הפרעות ביהודים. חוקי איגנטייב²³ גרמו לסערה גדולה בקרב הצעירים המשכילים. בעקבות ההתקפה נגד יהודי רוסיה, התעוררה גם התודעה הלאומית, והסטודנטים היהודים קיבלו את סמולנסקין שהגיע לביקור בכבוד רב. רבים מהם התחילו להפנים את העובדה כי "יותר השכלה בקרב עם הארץ אין פירושו בהכרח יותר סובלנות, וקורבנות הפרעות לא היו בהכרח אך ורק יהודים חרדים ומסורתיים. גלי הפרעות לא הבחינו בין יהודי חרדי לאפיקורוס."²⁴ ברנר כתב כי סמולנסקין הבין כבר לפני כן ולימד כי "שנאת העמים לנו היא שנאת אזרחים לגרים – והיא לא תעבור בגלל אשר נלמד לדבר צחות ולגלח זקן. צריכים אנו להשכיל, לעשות כמתוקנים שבהם, אבל לא בשבילם, כי אם בשבילנו בעצמנו."²⁵

לשיטתו של סמולנסקין ל'השחר' היו שני תפקידים עיקריים: השכלה וחינוך ללאומיות עברית. וזאת ביקש לעשות גם בקרב בחורי הישיבות ועל פי עדותו גם נראה שהצליח בכך, שכן "הבחורים בישיבות ובני היראים והחרדים התחבאו בחדדי חדרים, חורבות, בתי מרחץ ריקים ובעליות הגג וקראו את 'השחר' בהעלם ובהסתור. ככה קרע לו 'השחר' בחזקה חלונות בבתי אופל והבקיע דרך לקוי אורו בממלכת החושך." ויחד עם זאת גם הגביר את ההכרה הלאומית בקרב חוגי האינטליגנציה היהודית הנטמעת והמתבוללת.

מטרתו של סמולנסקין בעשייתו הספרותית לא הייתה רק לשם פרסום ספרים, אלא מטרתו הייתה חינוכית מובהקת, הוא רצה להשפיע על פני הספרות כדי להשפיע על פני החיים. "היה זה גל שנשא על כתפו דור אובד, היה זה קול מוכיח ומבטיח, שאליו הקשיבו ובו האמינו לבבות

²² שם, עמ' 129.

²³ 'חוקי איגנטייב' נקראו גם חוקי מאי: במאי 1882 נקבעו חוקים שמטרתם הייתה להצר את צעדי היהודים, בייחוד מבחינה חברתית וכלכלית. חוקים אלה הותקנו כ"הוראת שעה" ועל כן לא היו צריכים לעבור הליך הצבעה במועצת המלוכה. החוקים כללו איסור ליהודים לגור בכפרים, גם בתחום המושב, אלא רק במושבות היהודיות הקיימות. הפסקת קיומם של כל שטרי מכירה וחכירה שבידי היהודים על נדל"ן הנמצאים מחוץ לערים ולעיירות. איסור על יהודים לסחור בימי ראשון ובחגי הנוצרים. החוקים פגעו ביהודים בעיקר מבחינה כלכלית, משום שנאסר עליהם לעסוק במסחר ביום ראשון – היום שבו באים האיכרים לעיר. כמו כן, נאסר על היהודים לעסוק בחקלאות או לגור באזור חקלאי. תקנה זו פגעה לא רק בפרנסת היהודים, אלא אף חיזקה את הטענה שהיהודים אינם עוסקים בפעילות יצרנית. יהודים שחיו בכפרים הועברו לערים הגדולות, דבר שצמצם עוד את אפשרויות הפרנסה. הפקידים נתנו פירוש מרחיב במיוחד, והצרו עוד יותר את חיי היהודים. כיוון שנאסרה ישיבת קבע חדשה בכפרים, הרי כאשר בן משפחה, אפילו חייל, הגיע לביקור אצל משפחתו נחשב הדבר להפרת החוק. יחד עם תקנות אחרות שהגבילו זכות ישיבה רק לבעלי מלאכה מיומנים (כאשר ההגדרה מהי בעל מלאכה מיומן הייתה נתונה בידי הפקידים ששיתפו פעולה עם מתחרי היהודים) הלכה והצטמצמה יכולתם של היהודים להתפרנס.

²⁴ אבינרי, עמ' 72.

²⁵ ברנר, עמ' 43.

נבוכים.²⁶ בין כותביו של כתב העת פורץ הדרך של סמולנסקין נמנו גדולי המשוררים והפובליציסטים של התקופה, יהודה לייב גורדון, משה לייב ליליינבלום, וגם אליעזר בן יהודה הושפע ממנו ואף השפיע עליו. בירחון הזה הוא למעשה ליכד סביבו את המחנה הציוני המתעורר. נחמן סירקין, מאבות הציונות הסוציאליסטית, כתב כי סמולנסקין "מצד אחד הרים את ההשכלה על נס, את הקולטורה האירופית, וילחם נגד היהדות המסורתית, האדוקה, נגד הרבנים והצדיקים, מורדי ומלאכי החושך, הכוחות הרעים והחטאים מימי הבינים, ומהצד השני ראה את מהלך ההשכלה, את סופה ההיסטורי בהתבוללות, את ריח הפחד והעבדות הנודף ממנה, את נפילת הרוח ואפיסת העצמיות הכרוכות בעקבותיה."²⁷

ימים אחרונים

לאחר שחזר סמולנסקין לווינה, קיבל את החדשות על הפרעות בדרום רוסיה, אותן 'פרעות בנגב' הידועות לשמצה. סמולנסקין לא נח לרגע, הוא התחיל מפרסם מאמרים הקוראים לפעול באופן מעשי למען שיבת ציון. אחד הגופים שנלחם בהם סמולנסקין במאמריו היה ארגון 'כל ישראל חברים'. בתחילה דווקא תמך בארגון זה, אולם לאחר זמן מה כשראה שהארגון מכוון את המהגרים, ניצולי הרדיפות, לכיוון אמריקה ולא ארץ ישראל, טען בחריפות כי "גם עליכם תעבור הכוס, גם אתם תחוש את אשר יחושו שני מיליון נפש מאחינו, ואז תנחמו ותכו כף אל כף, ותראו כי מידכם באה זאת לכם, ונקוטתם בפניכם ותשועה תרחק מכם, כי דם החללים האלה ירדפכם!"²⁸ דברים אלו, במבט שבדיעבד, 70 שנה לאחר סיום מלחמת העולם השנייה והשוואה הקשה של עמנו, נשמעים כמו נבואה קשה ומרה של סמולנסקין, אותם כתב 60 שנה לפני הטרגדיה הגדולה.

בעקבות הפרעות, מחליט סמולנסקין להעלות הילוך, לעבור למעשים של ממש, הוא מייסד יחד עם שותפיו את אגודת הסטודנטים 'קדימה'²⁹ ופועל לעודד צעירים לחלוציות ציונית ולעלייה לארץ ישראל.³⁰ כדאי לציין כי היו כאלו שטענו כי אותן פרעות שכוננו "סופות בנגב" שפרצו בעקבות החוקים וההגבלות על היהודים, לא הם שהולידו את תנועת חיבת ציון. ישראל בלקינד,

²⁶ פיכמן, עמ' 213.

²⁷ נחמן סירקין, 'על השחר', בתוך: ספר סמולנסקין (עורך: ש. ברימן, 1952). (להלן: סירקין).

²⁸ פרץ סמולנסקין, 'אבותינו חטאו ואינם', (מתוך: מאמרים כרך שלישי, בהוצאת קרן סמולנסקין, ירושלים: תרפ"ו, 1926), עמ' 148. (להלן: סמולנסקין ג').

²⁹ "קדימה" הייתה אגודת סטודנטים ציוניים שנוסדה, בשנת 1883, בהובלת סמולנסקין בווינה. ההחלטה על הקמת האגודה התקבלה, לאחר הפרעות האנטישמיות ברוסיה, על ידי ד"ר ראובן בירר, ד"ר נתן בירנבוים ומרדכי שנירר. הקבוצה היוזמת הדביקה בלוח המודעות של האוניברסיטה בווינה כרוז ובו בקשה לסטודנטים היהודים להצטרף לתנועה הלאומית "קדימה". לקריאה נענו כשלושים איש, מרביתם יוצאי מזרח אירופה. מנהיגיה של אגודה זו היו סמולנסקין וד"ר נתן בירנבוים. עם מותו של פרץ סמולנסקין היה זה ד"ר נתן בירנבוים שטבע את המונח 'ציונות' לתנועה הלאומית היהודית. אנשי התנועה היו בין תומכיו הנלהבים של בנימין זאב הרצל.

³⁰ בן אור, עמ' 292.

ממייסדי תנועת ביל"ו ומחלוצי העלייה הראשונה כתב בפתח ספרו "בנתיב הביל"ויים" כי "לעתים קרובות אפשר לשמע את הדעת כי הרעיון של ישוב ארץ-ישראל ויחד אתו חיבת-ציון והציונות נולדו מתוך הפרעות של שנת התרמ"א. הדעה הזאת איננה נכונה כלל וכלל. אמת, לפרעות האלה היה תפקיד גדול בהתעוררותם הלאומית, אבל הן נתנו לה רק את הדחיפה החיצונית. אבל הקרקע היתה מוכנה מקודם, ומי שאמר כי הפרעות הולידו את תנועתנו הלאומית הוא כאילו אומר שבן-אדם בן שמונים מת מהצטננות, ולולא ההצטננות היה חי לנצח. לא ולא! בן-אדם אשר הגיע לגבורות, כבר כך וכך קרוב קצו. ואם לא מת מסיבה זו -- ימות מסיבה אחרת."³¹

אומנם בחייו הציבוריים הצליח סמולנסקי לפרוץ והיה הרוח החיה במפעל ההתחדשות הלאומי של עם ישראל, אך בחייו האישיים הלך ודעך. בשנת 1884 הפצירו בו הרופאים לנסוע כדי לקבל טיפול רפואי למחלת השחפת שבה חלה, והוא כתב לידידו כי "במשך השנה הזאת, זקנתי ושכתי, כוחי עזבני, בשרי כחש ועצמותי שופו ולחי נס והנני כגל של עצמות."³² הרופאים הפצירו בו שוב ושוב לחדול מכל עיסוק, אף מכתובה, כדי להקדיש את כל כוחותיו לבריאותו, אולם הוא לא הקשיב להם והמשיך בעבודתו במקביל לניסיונות הטיפולים הקשים. לפני מותו כתב "חלש הנני כ"כ עד כי גם לכתוב שתים שלש שורות יכבד ממני. וזה רגעים אחדים הניחו לי מכאובי – ועל כן אמרה, כתינוק המתגנב לצאת מבית הספר, לכתוב לך בטרם אתפש בכף ועוני אשא... הנני שוכב על ערש דוי, גרוני נחר, קולי נחבא וסמפונות ריאתי כחלילים יהמו."

ביום ט"ז בשבט נכנסה אחות אל חדרו ומצאה אותו מוטל על הקרקע כשהוא ללא רוח חיים. בכיורפיה שכתב עליו ראובן בריינין, משנת 1914, כתב דברים מצמררים על יום הלווייתו:

"ביום סגריר הורד אל קברו הצר, ואף איש לא נשא עליו קינה ולא הספידו. אחי המת והפרופסור הלר עמדו עצובים ושוממים, ומרוב צער ויגון נעתקו מלים מפיהם. ואילו גם חפצו להספיק את המת הגדול לא היה שומע בינותם, כי גם עשרה מלויים לא היו בבית הקברות."³³

³¹ לקריאת ספרו של בלקינד באתר 'פרויקט בן יהודה'.

בהערת השוליים אציין כי אני בהחלט תומך בעמדה כי האנטישמיות והרדיפות שמחוץ הן רק גורם מזרז ומאחד ולא הגורם העיקרי ומהות הציונות. וכן הציונות החלוצית בנויה על הגורמים החיוביים של הלאומיות היהודית, שהן אחדות מתוך פנימיות עצמותית של העם וערכיו המקוריים ולא מתוך אחדות נגד אויב משותף או שנאה שמנגד. בקצרה נוהגים לקרוא לכך כפי שכינה זאת פרופ' אליעזר שביד, "לאומיות של בעד" או אפשר לכנות זאת גם "ציונות חיובית", המבוססת על רצון ושאיפה ליצירה לאומית היונקת מתוך ערכיו המקוריים של העם, להבדיל מ"ציונות שלילית" המבוססת על הכרח הרדיפות מחוץ המאחדים את השורות בימי מצוקה וחירום.

³² פיכמן עמ' 215.

³³ שם, עמ' 216.

כמה מכמיר לב כי אדם, כל אדם ועל אחת כמה וכמה סופר כסמולנסקיין שהקדיש חייו לא למען עצמו אלא למען עמו והכלל, חולף מן העולם בבדידות כה גדולה וביתמות.

פרץ סמולנסקיין היה סופר ופובליציסט. הוא פרסם 7 רומנים ומאמרים רבים, רובם בכתב העת 'השחר' שהוציא לאור ביוזמתו ועבודתו הקשה. במאמר עיונים זה ברצוני להתמקד בכתביו הפובליציסטיים של סמולנסקיין וזאת לאור חשיבותם בבניית התודעה הציונית בתקופתו ומשמעותיותה אף לתקופותינו. לאלו הרוצים לקרוא וללמוד אודות יצירתו הספרותית והרומנים שפרסם, ממליץ אני על ספרו של יעקב פייכמן 'אלופי ההשכלה' וכרך א' של 'תולדות הספרות העברית החדשה' (כרך א': תקופת ההשכלה בישראל) מאת אהרון בן אור. שם יוכלו למצוא הקוראים קווים המגדירים את מאפייני יצירתו הספרותית.

שני חיבורים מרכזיים אפוא יש לסמולנסקיין שראוי לדון בהם במאמרנו על מנת להבין את השקפת עולמו הציונית היטב. ראשית הספר 'עם עולם' שפורסם בשנת 1872, אשר הוא סוג של היסטוריוסופיה עברית אותה הוא מקדיש למאבק בתיקונים בדת בזמנו, כלומר נגד הרפורמציה בדת, "החפץ נטוע בל האדם לחדש חדשות, לפעול פעולות חדשות לבקרים...³⁴ אולם מנגד תומך בתיקונים על פי רוח הזמן אך מזהיר מפני זניחת עקרונות יסוד שאין להזניח, כמו "תקוות ישראל" שהיא התקווה לשוב לארץ ישראל ולכונן בה תרבות יהודית לאומית וריבונות מדינית, "רוח החדשות לא זר לי, הוא מדגיש, "רק דרך המחדשים לא מצא חן בעיני.³⁵"

שנית, הספר 'עת לטעת', שנכתב מאוחר יותר בשנת 1876 והתפרסם בחלקים לאורך מספר גיליונות 'השחר', ואפשר לומר שבו הוא ממשיך את הדיון בנושא הזהות היהודית ובו הוא שואל רטורית, "מה אנו בית ישראל, אם עם אחד או רק בני אמונה אחת?"³⁶ ומפנה את החיצים נגד משה מנדלסון ו'השכלת ברלין', אשר ראו בעצמם "גרמנים בני דת משה", שאמרו כי "ישראל לא עם הוא רק בני אמונה אחת, צרפתים אנחנו, אשכנזים, הולאנדים, ודומיהם רק אמונתנו שונה מאמונתכם ועל כן הניחו לנו כי גם אנחנו עם הארץ אשר בתוכה אנחנו יושבים הננו."³⁷ כלומר השילו מעליהם כל זהות לאומית יהודית ואילו הותירו רק את המאפיינים הדתיים, ראו ביהדות כתה דתית גרידא ולא חטיבה לאומית אחת. ומאידך מבחינה לאומית ותרבותית ראו עצמם משתייכים לקבוצה המקומית, דהיינו גרמניה והתרבות הגרמנית במקרה של מנדלסון וחוגו. סמולנסקיין נלחם מלחמת חורמה בנטיית ההתבוללות הזו של יהודי מערב אירופה.

³⁴ סמולנסקיין, 'התקונים והחדשות בכלל', עם עולם, מאמרים א', עמ' 5.

³⁵ סמולנסקיין, 'פתח דבר', עם עולם, מאמרים א', עמ' 4.

³⁶ סמולנסקיין, 'מה אנו', עת לטעת, מאמרים ב', עמ' 8.

³⁷ מתוך דברי מנדלסון בספרו 'ירושלים' (1783), זאת על פי סמולנסקיין, שם, עמ' 9.

כעת נדון אפוא באחד משני ספריו המכוננים של סמולנסקין המעצבים ומציירים באופן מובהק את השקפת עולמו הציונית ואשר השאירו את חותמם גם על המחשבה הציונית לשנים שיבואו, כמו למשל אוטואמנציפציה של פינסקר שפורסם מיד לאחר הפרעות בנגב, וגם בכתבי אחד העם וכתבים ציוניים מאוחרים יותר.

את הרקע הביוגרפי של סמולנסקין, שהיה לאחד הנציגים המובהקים של השינויים שעברו על דור המשכילים הראשון ברוסיה, למדנו והכרנו בחלק הראשון של המאמר. מילדותו בישיבת שקלוב, התחברותו לחסידות ולאחר מכן גילוי אורה של ההשכלה החילונית, דרך אודסה ולאחר מכן בווינה, כל אלו עיצבו את אישיותו של סמולנסקין אשר "נשא בלבו את יגון זמנו", כלשונו של המשורר פיכמן³⁸ ושהיה לימים ל"אבי הרעיון הלאומי" כלשונו של קלוזנר. הכרת הרקע הביוגרפי של מרבית סופרי, הוגי ומנהיגי הציונות הוא משמעותי והכרחי להכרת תפישת עולמם, שכן הציונות לא הייתה פילוסופיית מגדל השן או אך ורק משנת פלפול לבתי המדרש, הציונות הייתה פילוסופיית חיים, מהם נולדה ונוצרה ועמם התפתחה. משהכרנו את הביוגרפיה של סמולנסקין ניתן לנו לפנות לתפישת עולמו ומחשבתו הלאומית.

אחת התפישות ששלטה במחשבה היהודית במהלך המאה ה-19 והלכה והשתרשה יותר ויותר במה שנקרא 'המיינסטרים' התרבותי של העולם היהודי הייתה תפישת ההשכלה, אשר התבססה על עקרונות אוניברסליים וזנחה את הזהות הלאומית, הפרטיקולרית. ההשכלה האמינה באנושות מאוחדת וחסרה הייתה את האמונה בעמה, כתב הסופר העברי יעקב רבינוביץ, "לסמולנסקין הייתה השקפה אחרת מזו לגמרי. ההשכלה, ההתקדמות באנושיות היו לו לעיקרים, שאין לזוז מהם",³⁹ ועם זאת "העם – תחילה לכל. זהו מושכל ראשון... העם נוצר תחילה, ואחר כך יצר לו את קניינו השונים. ועיקר תורתו היא הלאומיות."⁴⁰

על כן ראשית לדיון יש להכיר כי בבסיס הבשלתו הרעיונית של סמולנסקין ניצבת התובנה המוחלטת שאליה הגיע בדרך החתחתים של חיו, כמו משכילים אחרים בני התקופה, והיא כי לא ההשכלה היא שתתקן את מצבו של העם היהודי, מסקנה שגם מאפו קודמו הסיק בכותבו "כי לא בחכמות יסור תפל, כי אם בטוב טעם ודעת היפה והנשגב", אלא רוח חדשה שתפיח חיים חדשים, שתעקור את הבערות ותשיב את העם לאורח חיים טבעי, "ככל העמים" כמימרה הידועה, מכאן ניכרים הניצנים הראשונים של השאיפה היהודית לנורמליזציה, "רוחי הסתער ואקוט בנפשי על

³⁸ פיכמן, אלופי ההשכלה עמ' 218.

³⁹ רבינוביץ, פרץ סמולנסקין, בתוך 'ספר סמולנסקין' (עורך: ש. ברימן, 1952), עמ' 46.

⁴⁰ שם, עמ' 48.

תעתועי גם אני", כתב סמולנסקין בחמת זעם, "כבהמה אחרי המשכילים האלה וקראתי גם אני תמיד: השכלה! השכלה! ... כמו באמת מההשכלה תשועת ישראל תצא..."⁴¹, ואם לא משם "תשועת ישראל תצא", אז מאין כן?

האמונה כי ההשכלה היא שתביא את השחרור המיוחל לעם ישראל, הגיעה לשיא התבדוה בימי הפרעות של 1881 בדרום רוסיה. אולם סמולנסקין לא היה זקוק לפרעות בנגב הרוסי כדי לעקור מן השורש את האמונה הזו ולהפריכה. כבר בשנת 1868 הוא מייסד את ירחון 'השחר', בעיצומו של עידן השינויים שפקדו את העם היהודי, ההתבוללות שהובילה ההשכלה, ומאידך תהליך נגדי והוא הסתגרות בין כותלי הדת והאורתודוקסיה. עוד בטרם "על פרשת דרכים" של אחד העם (שאת מאמריו החל לפרסם בשנת 1889), הבין כבר סמולנסקין את נקודת הזמן ההיסטורית והגורלית בה ניצב העם היהודי. "סמולנסקין נשא את הדגל הלאומי העברי ברמה מן הצעד הראשון שצעד על במת הספרות"⁴² כתב קלזנר, והוסיף ש"יותר מאומץ לב נדרש אז לכך שידבר סופר עברי דברים כאלה על מעוזי הלאום, על ערכה הלאומי של הלשון העברית וביחוד על 'האמונה' כי יבוא קץ לגלותו ויבוא יום ותשוב הממלכה לבית ישראל."⁴³

סמולנסקין החל לפרסם בירחון 'השחר' שייסד בשנת 1868 סדרת מאמרים אשר בהם הוא הולך ומשרטט את קווי משנתו במה שמתגלה כמלחמת תרבות על נפשו של העם היהודי, האם יתבולל וישכח את עצמו וזהותו בשם המודרניות או שמא יסתגר מאחורי חומות הגטו ויתנתק מן העולם עד שיתנוון לגמרי וחייו כחיי מת יהיו? בשנות התשעים של המאה ה-19 יכתוב עיתונאי וינאי אחר, בשם הרצל, את המשפט – "עם הננו, עם אחד!" בספר המכונן של התנועה הציונית, 'מדינת היהודים'. אולם עשרים שנה לפני כן, כתב כבר סמולנסקין כי "זה ארבעת אלפים שנה אחים היינו בני עם אחד, ישיב כל איש אל לבו, ואיך אחטא להרבה מאות דורות ואפר את האחוה הזאת? [...] ובכן היה הקשר אמיץ בין בני ישראל, איש את רעהו עזרו בצרה, הארצות השונות לא הרחיקו לבם, והשפות השונות לא הפרידו רוחם ומאוויי נפשם ועל כן הצליחו לקום בפני כל סערה, לסבול כל מהומה, כי לא שרידים פליטים היו בארץ, כי אם בכל ארץ מצאו אחיהם בני עמם."⁴⁴

סמולנסקין מראשית דרכו הצהיר שילחם גם בריאקציונרים האדוקים וגם במשכילים המדומים המתנכרים לעמם. בכך הניח את היסוד ללאומיות יהודית פרוגרסיבית, שהכשירה באופן טבעי את הקרקע להופעתה של הציונות מספר שנים לאחר מכן. כדי להכיר מקרוב יותר את שתי הסוגיות המרכזיות שבהן עסק סמולנסקין, עלינו לבחון את שני חיבוריו המרכזיים – "עם עולם", סדרת

⁴¹ פיכמן עמ' 223.

⁴² י. קלזנר, אבי הרעיון הלאומי, בתוך ספר סמולנסקין, עמ' 69.

⁴³ שם, עמ' 66.

⁴⁴ פ. סמולנסקין, 'עת לטעת', כתבי פרץ סמולנסקין (תרפ"ה) – כרך ב', עמ' 28.

המאמרים בה הוא תקף את ניסיונות הרפורמה ביהדות מחד ואת האורתודוכסיה הקנאית מאידך. ובחיבורו השני "עת לטעת", בו הוא נאבק בתורת ההשכלה אשר הנחיל לדידו משה מנדלסון לבני דורו שאת עיקרה ניתן לתמצת במשפט "גרמנים בני דת משה", דהיינו כי היהדות איננה לאום אלא קבוצה דתית גרידא ועל כן על היהודים להשתלב בחברה הכללית תוך שמירת הזהות היהודית הדתית בלבד. נעסוק כעת בכל חיבור בנפרד.

עם עולם

בשנת 1872 פרסם סמולנסקין את חיבורו 'עם עולם' על גבי גיליונות 'השחר'. עיקר עניינו של החיבור היה עיסוק במשמעותם של הרפורמות ביהדות, בהן עסקו בימים ההם רבני ישראל במערב וסופרי ישראל במזרח. חיבור זה מהווה סוג של היסטוריוסופיה עברית המונחת ביסודה של התיאוריה הלאומית שלו. סמולנסקין טען כי כל תנועת רפורמה מוצדקת כיוון שהרצון לחדש בכל דור ודור הוא חלק טבעי מחיי בני האדם, שכן "החפץ נטוע בלב האדם לחדש חדשות, לפעול פעולות חדשות לבקרים"⁴⁵, ועם זאת הוא התייחס אל הרפורמות ביהדות זמנו בשלילה, "רוח החדשות לא זר לי", הוא הצהיר, "רק דרך המחדשים לא מצא חן בעיניי"⁴⁶. חשוב לציין, יחסו השלילי לרפורמות לא נולד מתוך שמרנות דתית, שבה נאבק באותה מידה, אלא כנגזרת של השקפה לאומית חדשה. סמולנסקין טען שהרפורמים היהודים למעשה לא המציאו דבר, הם רק מחקים את הפרוטסטנטים שהכניסו רפורמות בקתוליות. מה הבעיה בכך? ענה סמולנסקין כי היהדות שונה לגמרי, "גם בבני ישראל מצא החפץ הזה מסלות, בני ישראל אשר על הרוב בדעתם אורחות חיים יבחרו לצאת רק בעקבות העמים ויחזיקו לא לעתים רחוקות בדעותיהם ומנהיגיהם וימהרו לטעת אותם על אדמת עמם מבלי בקש חשבונות רבים [...] המה הרבנים, לא ישיבו אל לבם כי לא ככל העמים בית ישראל"⁴⁷. ביהדות, הוא הסביר, הדברים נעשים מבפנים ועליהם להתקבל ברצון ולא בכפייה לשם קיומה של האומה לעומת הקתוליות שאמונותיה באו לה מבחוץ. מנגד הוא מנמק כי המנהגים והאמונות הדתיים של ישראל, שנראים לנו קשים מנשוא ולעתים חסרי כל תועלת, נבראו על ידי תביעות החיים של עם ישראל בגלות, לכן ראוי לבטל את אלה מהם שהחיים עצמם ביטלו את משמעותם וערכם, כיוון שחלקם פשוט מכבידים על העם ולא רלוונטיים יותר:

"עד כי עתה כשל כח הסבל לשאת אותם במאכל ומשתה נמצאים עתה תלי תלים הלכות אשר לא שערום אבותינו ואת אשר היה מותר לאבותינו אסור הוא לנו ולבנינו, ועוד אסורים רבים כמוהו יכבידו עולם על צווארנו עד מאוד."⁴⁸

⁴⁵ פ. סמולנסקין, 'עם עולם', כתבי פרץ סמולנסקין (תרפ"ה) – כרך א', עמ' 5.

⁴⁶ שם, עמ' 4.

⁴⁷ שם, עמ' 23.

⁴⁸ שם, שם.

הדת היהודית מצטיינת בייחודה כמו עם ישראל, בזכות התפתחותה ויכולת ההסתגלות לתנאי הזמן והמקום. היא תורה פילוסופית מוסרית שכוללת את תמציתה של כל יצירת הרוח הלאומי הישראלי יותר משהיא דת במובן הרגיל. סמולנסקין משתדל להוכיח שהיהדות היא תורת חיים ורחוקה מן הסגפנות כמו שהיא רחוקה מהחומרנות. היהדות, במתכונתה המקורית, לא פרשה מן החיים מעולם, היא התלכדה בחיים הלאומיים של ישראל שיצר אותה לאט ובהדרגה היסטורית. לכן יש לראות ביהדות לא דוגמטיות דתית יבשה אלא תפיסת עולם לאומית, והתחדשות היהדות תלויה לא בתיקונים דתיים אלא בהתחדשותו הלאומית של עם ישראל, הלשון העברית ושמירת התקווה ההיסטורית, תקוות הגאולה, היא הדרך לכך. דברים אלו מסבירים את עקשנותו של סמולנסקין במאבקו נגד השמרנות האורתודוקסית העולה של זמנו ופרישתה מהציבור בשל חששותיה מהשלכות המודרניזציה בחברה היהודית בעת ההיא.

“ידע דעת ומשפט” – עידן התבונה

כדאי לדון בראייתו של סמולנסקין את העת החדשה שכן היא מרכיב טבעי בהשקפתו הלאומית אשר נבנית על יסודותיה. במשנתו הלאומית של סמולנסקין ניתן לראות היטב השקפה מודרנית המורכבת מתפישה חילונית המבוססת על ההכרה בתבונתו של האדם, “העז לדעת, אזור אומץ להשתמש בשכלך שלך” כמימרתו של קאנט, או בלשונו של סמולנסקין, “ימים רבים חלפו עברו עת אשר בני האדם יגעו בדי ריק לבקש נסתרות ממרומי שחקים ומתחתית שאול.”⁴⁹ וכתב עוד כי “עיני האדם נפקחו לראות כי הארץ נתונה לו לעבדה ולשמרה ויחל להתחקות על שרשי רגלי הטבע ולשים כל מעינו בארץ וצאצאיה.” בהמשך הוא כותב דברים המזכירים מאוד את הפנאטיזם השפינוזיסטי “מני אז השיב אל לבו כי השמים שמים לה’ ואחת היא לו אם יקראו בשמו בשם אלוה, יופיטער, צעאוס, בראמא, או הטבע יכנוהו, כי אין כל תכלית ותועלת לאדם להגות בדברים נשגבים מדעתו... אחרי כי נסתר מעין כל חי יען כי חי הוא.” בדברים אלו אנו בהחלט רואים תפישה על גבול החילוניות, ועם זאת טוען כי האל הוא דבר שאינו ניתן להכירו בדעת ובתבונה אנושית. הכרת האדם בתבונתו בזמן המודרני הביאה אותו לידי הכרה בכך שחלק מזמנו הוציא לשווא על אמונות תפלות, “וכה בלו ימיהם בהבל מבלי אשר היטיבו לנפשם ולרעיהם” ובגלל בורותו של האדם יכלו גם שליטים ‘מטעם האל’ כביכול לעשות בו כרצונו, לשעבדו ולהתעמר בו, “לאיש אשר בחד אלהים הוקם למשול בגוי ואדם ולדכא לאלפים תחת רגליו, או לאיש אשר כהן לאל ובשמו עשה עושק והצליח וגם עבדיו רדו בפרך בהמון הרב ואיש לא השיב אל לבו ‘הלא אב אחד לכולנו, הלא אל אחד בראנו, מדוע נבגד איש באחיו?’”⁵⁰ אך כעת “פקחה עיניו לראות”, כותב סמולנסקין על התבונה ומהללה “מה רמו ונשגבו פעולות החכמה הזאת! היא נפחה רוח חיים באף כל האדם... היא נתנה לרבבות אלפי בני אדם חפש וחיים, כי היא אשר

⁴⁹ שם, עמ' 8.

⁵⁰ שם, עמ' 9.

הורתהו כי בידו לשלוט בכחות הטבע נתנה את רגש החפש בלבו בהראותה לו מה רב כחו אם עליהם ישען.⁵¹ ומצהיר בהתלהבות "כי העם אשר ידע דעת ויבין מה חופש לא יטה שכמו לסבול עול עריץ.⁵²

יש אמנם להיזהר, שכן גם סמולנסקין כאדם שעבר בעצמו תהליך של התחלנות לא זנח את יסודות המחשבה הדתית לגמרי, או לפחות הכיר גם בחשיבותה של הרגש, האמונה וערכה לנפש האדם. סמולנסקין לא תוקף את הדת כמערכת של חוקים וערכים וכמעניקה תקווה ואמונה לאדם, נהפוך הוא היא מעניקה לו תקווה ושאיפה, שכן "חיי כל האדם המה תקוותיו וחזיונות לבו, האיש אשר חדל מקוות חדל מהיות.⁵³

את כל אלו כותב סמולנסקין כדרך לבניית תפישת עולם לאומית המבוססת על יסודות תבוניים מודרניים. אם השלב הראשון של השקפתו היא שלב התבונה – תבונתו של האדם המביאה אותו להכרה בתנאי קיומו ולקיחת אחריות על חייו, "עד אשר באה חכמת הטבע ותפקח עינים ויחלו להרים ראש"⁵⁴, הרי שהשלב השני הוא המעבר ליוזמה ואקטיביות באמצעות מאבק בעריצות, באלו אשר בשם דת ושם האל ניצלו את המוני העם ושעבדו אותם על ידי ניצול מעמדם הנחות, "ואז כאשר כל העם מקטן ועד גדול ידע דעת ומשפט, או העריצים כליל יחלפו, כי העם אשר ידע ויבין את דרכו לא יטה שכמו לסבול עול איש אשר לא ידע משפט ולא יחפוץ בו, ולא יטה אזנו לשמוע בקול מתעה, אם בשם האמונה או בשם אהבת בני אדם ידבר שקר [...] לבל יהיה עוד כחמור אשר יהיה לכלי חפץ לכל איש אשר ידע לשים עליו מתג ורסן ויטהו לחפצו, לא להטות שכם לסבול עול כל עריץ".⁵⁵ לאחר שמציב סמולנסקין את יסודות התבונה האנושית הוא מתמקד בעם היהודי, בהתפתחותו ההיסטורית ובעיקר ביהדות זמנו העוברת במערב אירופה ומרכזה תהליכי מודרניזציה גוברים ובמזרח אירופה מתאפיינת גם ובעיקר בתהליכי התחרדות והסתגרות קנאית מואצת.

⁵¹ שם, עמ' 8.

⁵² שם, עמ' 21.

⁵³ שם, עמ' 57.

⁵⁴ שם, עמ' 9.

⁵⁵ שם, עמ' 20.

בנימין זאב הרצל

(תר"ך - תרס"ד || 1860 - 1904)

3

מפגש שלישי:**בנימין זאב הרצל והציונות המדינית**

”בא מלך המשיח, זקן נפלא ונאצל במראהו, נטלני על זרועותיו ונעלם אתי על כנפי רוח. ועל פני אחד העננים שקרנו בזוהר גדול, נפגשנו בדמותו של משה רבנו. והמשיח קרא אל משה ואמר: 'אל הנער הזה התפללתי.' ואולם אלי פנה ואמר: 'לך ובשר ליהודים, שעוד מעט אבוא ואראה גדולות ונפלאות לעמי ולכל העולם כולו!'”
~ בנימין זאב הרצל

במפגש השלישי של בית המדרש לציונות נפגשנו כדי לקרוא ולשוחח על הופעתה של הציונות המדינית ובעיקר להכיר את דמותו של מייסדה, בנימין זאב הרצל. אם במפגש השני שאלנו – מתי החלה הציונות? הרי שבמפגש זה התחלנו לקבל תשובה ברורה יותר – בעוד שהציונות באופן בלתי רשמי החלה כבר לפני כן עם סופרי ההשכלה כדוגמת פרץ סמולנסקין, שעליו למדנו בפרק הקודם, הרי שהציונות באופן רשמי החלה עם הופעתו של הרצל על בימת היהדות העולמית ויסודו של הקונגרס הציוני הראשון (1897) וההסתדרות הציונית. הדיון על הופעתה של הציונות המדינית בשנות התשעים של המאה ה-19 הוא המשך טבעי לדיון שלנו מהמפגש השני, בו למדנו על הופעתם של שלושה זרמים מרכזיים ביהדות המאה ה-19: (1) התבוללות – ויתור על היהדות. (2) אורתודוקסיה – החזקת היהדות בתור דת. (3) לאומיות – החזקת היהדות בתור לאום.

בנימין זאב הרצל שייך למעשה לדור המשכילים השני באירופה, ונולד לתקופה בה הלכה והבשילה התובנה כי האמנציפציה (השחרור) האמיתי של היהודים יהיה לא שחרור שיינתן מבחוץ על ידי האומות אשר יעניקו זכויות ליהודים אלא אוטואמנציפציה (כלומר שחרור עצמי, כלשונו של פינסקר שפרסם את ספרו בשם זה בשנת 1881), שחרור עצמי של היהודים, אשר ישאפו לנורמליזציה, להיות לעם ככל העמים בכך שיקימו להם מדינה ריבונית עצמאית שתעניק את המסגרת בה יוכלו לחיות חופשיים ולבחור את דרכי חייהם מבלי שיצטרכו לזנוח או לוותר

על זהותם היהודים (אם זו זהות יהודית לאומית או דתית). זוהי 'המהפכה הציונית' של הרצל – הפיכתה של שאלת היהודים לשאלה פוליטית ומדינית היא שיצרה את התמורה ההיסטורית והחלה את התנועה לעבר חיפוש פתרון פוליטי מעשי.

בדבריו של הרצל ניתן למצוא התייחסויות רבות לכוח המניע שלדידו הוליד את התנועה הציונית בכלל ואת הציונית המדינית בפרט. "תנועתנו היא ילידת הצער, צער היהודים בכל העולם", הוא כותב במאמרים רבים. אולם ראשית כל יש לבדוק, טוען הרצל, האם יש בכלל עוד יהודים, האם ישנו "עם יהודי" עדיין: "הן זאת היתה השאלה הראשונה: אם יש עוד עם יהודי בכלל... אני סבור שעם הוא קבוצה היסטורית של אנשים שהקשר ביניהם ניכר והם מאוחדים על ידי אויב משותף". זו לא הפעם הראשונה בה משמיע הרצל דעה זו, כי "היהודים הם עם". גם בספרו "מדינת היהודים" הוא מזהיר כבר בעמודי המבוא כי "הננו עם, עם אחד!" הרצל האמין בגישה לפיה תודעה לאומית "מיוסדת על הכרתם של מספר אנשים, שהם שייכים זה לזה בגלל תנאים היסטוריים ותלויים זה בזה בהווה אם אינם רוצים להשמד".

העת החדשה הביאה עמה שינויים רבים, טכנולוגיים וחברתיים, שיוצרים מצד אחד איום ומצד שני אפשרות היסטורית לשיבת ציון. הדת כבר אינה מספיקה על מנת לשמש מגן עבור העם היהודי, ויש להשתמש בנסיבות הקיום העכשוויות על מנת ליצור את שילוב התנאים הדרושים למפעל השיבה למולדת וכינון המדינה היהודית. הציונות כמפעל לאומי מודרני, טען הרצל, תעשה שימוש באמצעים הטכנולוגיים המתקדמים ביותר על מנת לזרז ולהקל על ההתיישבות בארץ וכדי ליצור יישוב יהודי חדש, משגשג ומפותח לא פחות מבירות אירופה:

"בימינו, תנאי התחדשות יסורי היהודים, מתרחשים גם דברים נהדרים בעולם. בני האדם משתלטים על כוחות הטבע, התרבות כובשת לה שטחים חדשים בלי הרף, מתוך מגע ומשא בין העמים מתפתחות מדות נעלות יותר, ולבם של העניים והמעולים רוחש כיסופים עזים לתקונים סוציאליים. האנטישמיות שבאה אחרי האמנציפציה והיא אפוא מוחלטת, התעוררות היהדות הלאומית, המצב במזרח והכיבושים הטכניים פועלים יחד בכדי לאפשר את שיבת ציון בזמן הקרוב. אנו שמים לנגד עינינו תמיד, שאם גם רעיוננו ישן ופשוט הוא, הרי בהוצאתו לפועל אנו יכולים ומוכרחים להיות מודרניים."

הכוח המניע הגדול ביותר הוא אמנם האנטישמיות. אך הרצל לא ראה בה, בניגוד לטענת יריבו אחד העם, כמקור ליצירת אהבת ציון בקרב היהודים אלא רק כ'טריגר', כמעין כוח דוחף שיביא את היהודי, בין היתר היהודי האמנציפציוני המתבולל, לידי הכרה ותודעה יהודית מקורית שתבטא בפעולה הציונית. אין מנוס, הוא טוען; שתי דרכים היו לפני היהודי עד כה, להיות דבק

ביהדות או להתבולל, ושתייהן הובילו לקטסטרופה אנטישמית, בשינוי צורה. כאשר היו היהודים דבקים ביהדותם עד העת החדשה, ראו בהם זרים מסוכנים. ואילו בעת החדשה "ניסיונותינו להתבוללות הביאו בעקבותם את האנטישמיות המודרנית, כי היו בהם משום רכישת קרקע וכבוד." על כן אין ברירה אחרת, הציונות היא כורח המציאות ו"מדינת היהודים הוא צורך העולם ועל כן קום תקום."

כבר בספרו "מדינת היהודים" פרש הרצל את עיקר משנתו הציונית במשפט אחד והוא "ליצור מקלט מובטח על ידי משפט העמים לאותם היהודים שאינם יכולים או אינם רוצים להתבולל במקומות מושבותיהם עד כה." והוא שב וחוזר על כך במאמרים רבים לאחר מכן, למעשה כמעט בכל מאמר שפרסם מאז. אולם רבים שוגים בחושבם שזו הייתה כל מטרתה של הציונות המדינית. הם מחשיבים את "המדינה", במובן של מסגרת מדינית חיצונית, כחזות המפעל הציוני כולו ומזניחים את ההיבטים האחרים אשר מרכיבים את המדינה עצמה, את המכלול שהוא הוא עצם המדינה. הם מחמיצים את התפישה כי הקמתה של מדינת ישראל היא רק שלב אחד בציונות: "קראתי פעם לציונות אידיאל אין סופי, ואני מאמין באמת כי גם לאחר השגת ארצנו, ארץ ישראל לא תחדל מלהיות אידיאל. כי בציונות כפי שאני מבין אותה, כלולה לא רק השאיפה לכברת ארץ מובטחת כחוק בשביל עמנו האומלל, אלא גם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית."

במשפט זה מצויה הטענה כי הציונות איננה רעיון שתוקפו עלול לפוג בתאריך מסוים, אלא "אידיאל אין סופי": רעיון שכל עוד יהיה מי שישמר אותו ויפעל למענו הוא יוסיף לחיות בלב האנשים ולכוננם כעם, ועם זאת יישא פרי רק אם יעמלו קשה מספיק על מנת לממשו. בהמשך המשפט כתב הרצל "השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית", ומכך אנו למדים שהציונות היא גם רעיון שנושא עמו בשורה ערכית לא רק לעם היהודי אלא לאנושות כולה, כאידיאל מוסרי כלל אנושי.

כאמור, הרצל היה חניך התרבות האירופאית ולכן האמין כנדבך מהותי בהשקפת עולמו כי ישנה מערכת ערכים אוניברסלית ההולמת את כל העמים. אם מסכימים עם חשיבה זו ואם לאו, הרי שהכוונה הכללית כאן היא שהציונות כרעיון לאומי יהודי מכילה מידות מוסר אנושיות כלליות באופן שאינו סותר את הרובד הלאומי אלא משתלב עמו בהרמוניה: "בציונות שלנו כלולים גם תקונים סוציאליים (יום עבודה של שבע שעות וכו'), סבלנות ואהבה לעניין שבנדרחים... העניין שאנו עובדים לו גדול ויפה הוא, מפעל של שלום, פתרון שאלת היהודים בדרך פיוס. רעיון העלול להלהיב אנשים אצילים, בין אם הם נוצרים, מושלמים או יהודים. [...] האם מפליגים אנו בדברינו בשעה שאנו אומרים, שהיא תנועה מוסרית, חוקית ואנושית? היא עלולה להועיל לרבים רבים

מאד, ובשום פנים לא ליהודים בלבד... הציונות מקימה קהילה יהודית אחרת, חדשה, גדולה ויחידה... הן אנו סוללים דרך חדשה לטובת האנושות."

על מנת שתוכל הציונות להגשים את שאיפותיה, היא חייבת להיות תנועת עם רחבה ככל האפשר. אין הציונות תנועה פוליטית מפלגתית צרה, אלא היא מכילה את כל שדרות העם, את כל המפלגות ואת כל הזרמים הקיימים בעם ישראל, "הציונות אינה מפלגה, אפשר לבוא אליה מכל המפלגות, כשם שהיא כוללת כל המפלגות שבחיי העם. הציונות היא העם היהודי בדרך [...] ציון של העניים, של הצעירים ואף של החרדים." לדידו של הרצל זוהי משמעותו ההיסטורית של כינוס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל. כיוון שאלו שהיו בבאזל "ראו שקם לנגד עיניהם פתאום העם היהודי העני והנלחץ כשפצעו המרוכים שותתים דם, העם שדברו עליו כעל מת, ועם זה אין הוא יכול ואינו רוצה למות. קם בכל הוד ייסוריו וזוהר התקווה בעיניו. אנו עם אומלל, אבל עם, עם אחד, זה הוכח בבאזל." בקונגרס בבאזל נראה העם לראשונה מזה שנים מאוחד ואפילו הרצל מודה כי "הופתענו, נדהמנו, כאילו התרחש מעל לראשנו דבר מה שלא פללנו לראותו בשלמות כזו ובכוח כזה: אחדותו של ישראל!"

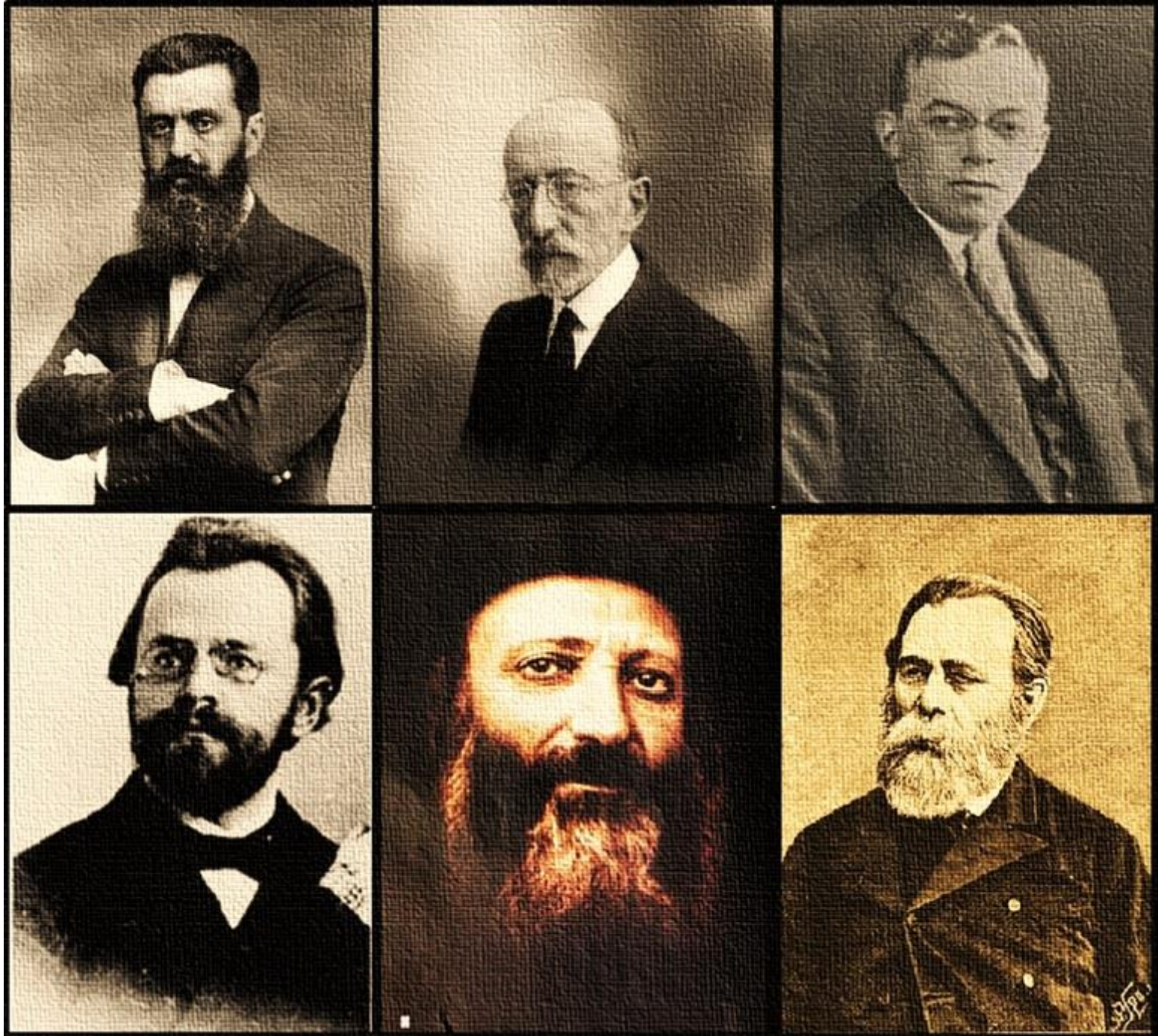
זה היה הרגע המכונן, המעצב, של הציונות המדינית, בו התגלמה תמצית המהפכה ההיסטורית של הרצל – המהפכה התודעתית. שכן לראשונה הציגה הציונות "לנגד כל העולם את היסוד הזה כביטוי רצוננו הלאומי [...] עד כה נשארה תנועתנו כאילו בגטו [...] והנה יצאה למרחב ומעסיקה את דעת הצבור על פני כל כדור הארץ [...] ללא יבכה גוללנו את צער היהודים לנגד כל העולם, ועם זה הצענו הצעה כיצד להושיע, לטובת הכלל ומתוך מקורותינו אנו [...] הנה נודע מהי הציונות ומה רצונה."

זה עיקרה של התפישה הציונית מדינית, להשיג את ההכרה של מדינות העולם בציונות כתנועה הלאומית המייצגת של העם היהודי וכן הכרה במטרותיה כפי שניסח מייסדה, "את ארץ האם מבקשת הציונות בכל נפש." רק לאחר מכן, תוכל לצאת לדרך תנועת השיבה הגדולה לארץ ישראל. השלב הראשון הוא פריצה לתודעה הבינלאומית וקבלת הצ'רטר, הזכות המשפטית והחוקית על ארץ ישראל, "תלויים אנו ברצונן הטוב ובסיוען של דעת הצבור ושל המדינות המעוניינות [...] להבטיח את הסכמתם של החוגים הרשמיים [...] אנו יכולים לעבוד ונעבוד רק אם יסייעו בידינו ברצון." ורק לאחר מכן תחילת מפעל ההתיישבות בארץ.

"ביום שנחזיק בארץ, שאנו זקוקים לה, נכסה אותה בתרבות, במסלות ברזל, בטלגרפים, בטלפונים, בבתי חרושת, במכוונות, ולפני הכל באותם התקונים הסוציאליים שכל איש מוסרי בימינו נכסף אליהם בכל לבו, כמו למהירות התנועה, לטפוח האמנויות והמדעים ולנוחיות

החיים. " לאור דבריו אלו וכל כתביו הציוניים, בהם שטח בכירור את חזונו החברתי המתקדם, ניתן לשער שאם היה הרצל מהלך היום ברחובות העיר הקרויה על שמו, הרצליה, היה בהחלט רווה נחת מהרווחה ואיכות החיים במדינת היהודים החדשה בארץ ישראל. אולם אם היה מהלך ברחובות הקרויים על שמו בעיר חיפה או בתל אביב, או מבקר ביישובי הפריפריה, היה מגלה כי בני הארץ לא נהנים כולם במידה שווה מפירות צמיחתה ושגשוגה. או אז עשוי היה הוא להרים גבה או לעוות את פיו ולשאול "האם לזה התכוונתי?"

"האידיאל האין סופי" שהרצל דיבר עליו עדיין שורה בינינו ובניגוד לדעות פוסט ציוניות הרווחות בימינו, הוא נותר רלוונטי מתמיד ודורש מאתנו כי נמשיך במלאכת הגשמתו המתמדת. הרצל נותר קפוא בתמונה, ככל בן אנוש שחלף זמנו על פני האדמה, אך "האידיאל האין סופי" שהנחיל לנו עודנו בוער בלבבות רבים, במודע או בתת מודע. מדינת ישראל, מדינת היהודים, היא עובדה קיימת, והיא הכלי שבאמצעותו נוכל להגשים גם היום את האידיאל האנושי הנשגב אשר שמו ציונות ושעניינו, בין היתר, "לסלול דרך חדשה לטובת האנושות."

4

מפגש רביעי: זרמים בציונות

“הציונות גופה איננה מפלגה אלא הסתדרות לאומית,
שנועדה להכיל את כל השדרות ואת כל הזרמים בעם ישראל.”
~ ז. ז'בוטינסקי

“הציונות אינה מפלגה, אפשר לבוא אליה מכל המפלגות, כשם שהיא כוללת כל המפלגות שבחיי העם.
הציונות היא העם היהודי בדרך. ציון של העניים, של הצעירים ואף של החרדים.”
~ ב.ז. הרצל

מבוא

הציונות היא תנועה המכילה השקפות עולם ודעות רבות ומגוונות, לעתים אף סותרות אחת את השנייה. במפגש הרביעי של בית המדרש לציונות ניסינו להתחקות אחר הופעתם של הזרמים השונים ולהבין את עיקרם. מאמר זה מציע סקירה מתומצתת ככל הניתן של זרמי הציונות באופן כרונולוגי. חשוב לציין כי הציונות הייתה תנועה מגוונת וזרמיה אינם מתאפיינים בתבנית דוגמטית אחת, הניסיון כאן להציג את הזרמים לפי סדר הופעתם הוא רק למען הסדר הטוב ואילו יש לזכור שכל זרם הכיל בתוכו דעות לכאן ולכאן, שלעתים התמזגו עם זרמים אחרים ולעתים סתרו אותם, וכי הופעתם היו תהליך היסטורי הדרגתי ולא מאורע חד פעמי מסוים.

בין תנועה מעשית לתנועה רוחנית ולתנועה פוליטית תקופה ראשונה בהתפתחות זרמי הציונות (1882 – 1898)

הציונות המעשית של פינסקר (1882)

התנועה הציונית, אחת מצורות הלאומיות היהודית בעת החדשה (בנוסף לתנועה האוטונומית והתנועה הטריטוריאלית), נולדה מתוך מצוקה, כפי שכתב הרצל מייסד ההסתדרות הציונית כי "תנועתנו היא ילידת הצער, צער היהודים בכל העולם." עוד לפני הופעת הרצל, בשנת 1882 התפרסם החיבור אוטואמנציפציה. להופעתה של הציונות אין מועד נקודתי שניתן להצביע וכי אירע בתאריך מסוים, שכן מדובר בתהליך היסטורי המכיל מספר נקודות ציון חשובות שהביאו להתגלותה של התנועה הלאומית היהודית.

נקודת ציון היסטורית חשובה, אחת מנקודות הציון של ראשית הציונות, היא הופעתו של החיבור 'אוטואמנציפציה' מאת פינסקר. החיבור התפרסם לאחר אחד האירועים המזעזעים שעברו על יהדות מזרח אירופה – 'הפרעות בנגב' בדרום רוסיה בשנת 1881. פינסקר, כמו אחרים ממשכילי רוסיה, ביניהם הסופר פרץ סמולנסקי⁵⁶, הגיעו לתובנה שניסיונות השתלבותם הציבורית והכלכלית של היהודים בחברה המודרנית ורגשי הלאומיות הגואים בקרב עמי אירופה מעוררים שנאה אוטומטית, שניזונה מאנטישמיות קלאסית ומודרנית, הדוחה את היהודים ואינה מניחה להם להשתלב כשווי זכויות. מאורעות התקופה ניפצו את בועת המשכילים, לפחות אלו שהיו מוכנים לפקוח עיניהם, ופינסקר בפרסומו הביא את העובדות כהווייתן, "בחיי הנפש של העמים אנו מוצאים אפוא יסודו של רגש האיבה אל האומה היהודית. ואולם עלינו לשים לב גם ליסודות אחרים לא נופלים מזה בערכם, הגורמים אף הם לכך, שלא תוכל האומה היהודית להתמזג באומות האחרות או להגיע לידי שווי גמור במעמדה ביניהן", הוא כותב ומגיע לפתרון הציוני, "מהתולדות האלה היא קודם כל אותה ההכרה המתפשטת יותר ויותר, שבשום מקום אין אנו בביתנו ושסוף סוף צריך שיהיה לנו איזה מקום מיוחד לעצמנו, אם לא ארץ-אבות שלנו."

הפתרון של פינסקר אפוא היה עליה לארץ ישראל ותחילת התיישבות בה. השקפתו זכתה לימים להיקרא כ'ציונות מעשית'. בשנת 1882 מתחילה העלייה הראשונה ויסודן של מושבות חדשות בעלות אופי ציוני בארץ ישראל.

⁵⁶ סמולנסקיין ביסס את ה'אני המאמין' שלו על הסיסמה של המשכילים-המתבוללים: 'נהיה ככל הגויים'. "מה אומרים לנו: נהיה ככל הגויים! – גם אני אשנה אחריהם: נהיה ככל הגויים לבלתי נבוש בצור ממנו חוצבנו, נהיה ככל הגויים להוקיר את שפתנו וכבוד עמנו! לא לבושת ולא לחרפה לנו האמונה, כי יבוא קץ לגלותנו, כי יבוא יום ותשוב הממלכה לבית ישראל." דהיינו נהיה ככל הגויים לא במובן המתבולל אלא להיות ככל הגויים במובן של חיזוק הזהות הלאומית היהודית ותרבותה.

הציונות הרוחנית של אחד העם⁵⁷ (1889)

בשנת 1889 אנו מונים נקודת ציון היסטורית נוספת בהתפתחותה של התנועה הציונית. הוגה חדש עולה על בימת היהדות, אשר גינצברג שמו שבוחר לעצמו שם ספרותי בשמו פרסם את מאמריו בעתון 'השלוח' שייסד באודסה, "בחתימתי זאת רציתי לאמור, כי לא סופר אנוכי ואין בדעתי לבוא בקהל הסופרים גם לעתיד, וכי רק במקרה הנני מגלה דעתי בעניין זה, כאחד העם שענייני העם מעסיקים את רוחו", הוא כותב בתחילת דרכו.

מאמרו הראשון והבולט 'לא זה הדרך', פורסם בשנת 1889 בכתב-העת 'המליץ'. במאמר הוא קורא לשינוי בגישת תנועת חיבת ציון של פינסקר וחבריו להתיישבות בארץ-ישראל. לתפישתו, ארץ-ישראל לא הייתה מסוגלת לקלוט את המוני העם מהגלות. תנאי החיים הקשים בארץ לא עודדו את היהודים לעלות אליה, ועל כן תפקידה של תנועת חיבת ציון הוא לחנך את היהודים "לקבל ייסורים באהבה", כלומר לחנכם לרצות לחיות בארץ על אף הקשיים והייסורים הרבים.

לפי תפישתו העיקרית העולה במאמר זה, התנועה הציונית צריכה להוות מרכז רוחני של עם ישראל בגולה בעוד ארץ ישראל תשמש כבית הרוחני של עם ישראל, אליו יעלו בהדרגה ולאחר הכנה מנטאלית ורוחנית. הוא התנגד לתפישות ההתיישבותיות של ראשוני העולים בשלהי המאה התשע עשרה, כיוון שראה בכך ניסיון "לדחוק את הקץ", ולהקדים את המאוחר.

תנאי מוקדם לעלייה לארץ ישראל, ראה אחד העם בחינוך העם היהודי מבחינה רוחנית והכשרתו לקבל את הרעיון הלאומי-ציוני כשלב הראשון והחשוב לפני המעבר לעלייה לארץ. הניסיון של העלייה לארץ ישראל מוכיח, לתפישתו, כי הרעיון הציוני עדיין לא הושרש מספיק בקרב היהודים ועל כן מצבן של המושבות החדשות הגיע למצב בכי רע בו הן נאלצות להסתמך על "רחמי נדיב וצדקת משרתיו", דהיינו משפחת רוטשילד וחסותה. וכפי שהוא שואל "האם לא עלובה היא 'תנועה לאומית' כזו, שהצלחתה תלויה ברחמי נדיב וצדקת משרתיו?" אל אחד העם עוד נשוב לאחר הדיון על הכוכב החדש שעלה בימים ההם בשמי הציונות.

⁵⁷ עוד על אחד העם, קראו את מאמר העיונים אודות משנתו הציונית בסוף פרק זה.

הציונות המדינית של הרצל (1896)

בשנת 1896 מפרסם עיתונאי, סופר ומחזאי יהודי וינאי ספר דק וקטן שעתידי לחולל מהפכה גדולה. בנימין זאב הרצל כותב כי "בארצות, שהן ראשונות לאנטישמיות, הנה היא תוצאה משחרור היהודים. בעת שהכירו עמי-התרבות את האכזריות שבחוקים המבדילים, וישחררו אותנו, כבר אָחרה האמנציפציה לבא." במקום אחר כתב ש"הגיטו קיים עדיין בכל מקום, כל כמה שתהינה חומותיו בלתי נראות לעין. הגיטו מתבטא בחשדנותם של הגויים."

ראשית לתפישתו הציונית של הרצל היא התוכנה שכבר העלה אותה פינסקר בזמנו – אין לעם היהודי עתיד בארצות אירופה, הן נגועות באנטישמיות שלא עתידה להיעלם. על כן השחרור העצמי, אוטואמנציפציה, הוא השחרור היחיד לעם היהודי – תנועה לאומית יהודית. זוהי נקודת השותפות של הרצל עם פינסקר ואף עם אחד העם, אולם בדרכי הפתרון מגיעה המחלוקת. בתפישתו הציונית שם הרצל את הדגש על הפעילות הדיפלומטית-משפטית. ללא השגת האמצעי החוקי-משפטי אין לדעתו של הרצל כל טעם להתחיל בהתיישבות היהודית בארץ. בעיניו היה נראה הדבר כמו "הסתננות של גנבים בלילה" לארץ עזובה. לכן יש ראשית כל ליצור את התשתית הארגונית והמדינית אשר תאפשר ותיצור את האמצעים והכלים הפוליטיים, הכלכליים והחוקיים הבינלאומיים עבור מפעל השיבה הגדול לציון ובניית מדינה וחברה חדשה יהודית בארץ, והוא כותב: "לאחר שהובע רעיון ציון בפני כל העולם, הרי אין לדבר בלאו הכי על הברחת מתיישבים לארץ. החדירה האטית צריכה להפסק עד שנקבל את הערביות הבין לאומיות שנדרשו פה אח על ידי הקונגרס. יש לטפח כל מה שנוצר עד כה. אולם אנו הציונים רואים את התיישבות האכרים כאילוית יותר מאשר נעלה אם אין בצדה ערביות בין לאומיות."

ההבדל בין אנשי תנועת 'חיבת ציון' לבין הציונים המדיניים הוא בכך שהראשונים שמו את הדגש על היוזמה הפרטית בעוד האחרונים שמו את הדגש על ההיבט הציבורי, "מבטם של הציונים מכוון רק כלפי הצד המשפטי הציבורי." הוא כותב וממשיך "הברון הירש וחובבי ציון נגשו לשאלה מהצד החוקי הפרטי, ואילו אנו הציונים המדיניים רוצים לתפוס את הדר מהצד החוקי הציבורי." עם זאת, הרצל והקונגרס לא מבטלים את חשיבותן של המושבות הקיימות ומאשרים שיש "לשמור על המושבות החקלאיות הקיימות, שהראו תוצאות מצוינות." הם מכירים בחשיבות הפועלים בארץ ישראל ולא מזלזלים בערכם שכן הם "היסוד לתכניתנו. הן עליהם מוטל התפקיד לעבוד את עבודת התרבות הראשונה בארץ השוממה. הם רוצים והם יחרשו את הניר." אך חשוב להבין, מסביר הרצל, כי "אין אנו רוצים לייסד מושבות ללא חסות, שייקרו את ערך הקרקע, בלי שנקבל תמורת זה איזה ערך מדיני."

כפי שכתב הרצל ב'מדינת היהודים' שלו, שתי חברות שמייסדת התנועה הציונית הן 'המדינה שבדרך', זוהי מדינה ללא טריטוריה משלה עדיין אך היא מדינה מבחינה ארגונית – 'החברה היהודית' שמטרתה גיוס ההון הציבורי וניהולו – לשם כך מיוסד בנק לאומי; ורכישת הקרקעות לרשות הלאום היהודי – לשם כך נוסדה קק"ל. 'אגודת היהודים' מטרתה להוות את הגוף המדיני הרשמי המייצג של העם, למעשה ההסתדרות הציונית הדנה בעניינים המדיניים העתידיים של המדינה היהודית ובכלל אופיה המדיני פוליטי גם בתקופת בטרם המדינה.

הרצל מול אחד העם

כעת אנו חוזרים לאחד העם. עם הופעתו של הרצל על בימת הציונות, התחיל להתגבש מרכז ציוני שעבר ממזרח אירופה למרכזה. הרצל בימים ההם היה סופר מפורסם בעל מעמד מכובד בספרות האירופית, בעוד אחד העם, עם כל הכבוד שרכשו לו, היה חבר הוועד הפועל של תנועה יהודית לאומית קטנה יחסית, הוגה דעות ועורכו של ירחון קטן שפורסם בתחומי הפריפריה היהודית של האימפריה הרוסית בקרב דוברי השפה העברית בלבד. שמו של הרצל אמנם הלך לפניו, אולם את אחד העם זה לא הרשים, הוא ראה בשאיפותיו של הרצל כיומרניות ומנותקות מהמציאות וטען שהוא מזלזל בעניין התרבות, מתרכז במוטיבים חיצוניים כמו האנטישמיות וחסר ידע והיכרות עם כל מה שקדם לו בעולם הלאומיות היהודית. ואם זה לא מספיק הרי שסגנונו הפוליטי, פנייתו אל ההמונים בשילוב הבטחתו לגאולה עוררו השוואות עם נביאי שקר מהעבר, ואחד העם תיאר אותו לא אחת כשבתאי צבי מודרני:

"לעורר בלב המון העם תקווה מוגזמת לישועה קרובה. וכה הציתו בלבבות אשר זרה, התלהבות של קדחת, אשר הביאה אל האספה בבזיליא ערב רב של נערים, אם בשנים או בדעת, שהקדירו את יפעתה ועשוה לשחוק בהבליהם הרבים. יאמרו אחרים מה שיאמרו, אם מתמימותם היתרה או מסבות יותר גרועות – אני לא אמנע מקרוא: הזהרו! הסכנה קרובה והריאקציה עומדת מאחורי כתלנו. גם ההתלהבות החדשה מלאכותית היא, כאחותה הבכירה, וגם היא סופה להביא את היאוש לרגלי התקוה הנכזבת."

הטענה הקשה ביותר של אחד העם נגד הרצל היא כי "הציונות המערבית" (כפי שהוא מכנה אותה) של הרצל היא ילידת האנטישמיות, ולכן היא תעלם מיד אם האנטישמיות תעלם, אולם הציונות המזרחית (כלומר מזרח אירופית) תמשיך להתקיים גם אם ייעלמו התופעות האנטישמיות. לעומת זאת, חיבת ציון המזרח אירופית נולדה מתוך ההכרה שהתנאים בגולה נעשו בלתי נסבלים ושיש לשוב אל הערכים היהודים ההיסטוריים, מתוך הכרה פנימית-חיובית (תרבותית) ולא מתוך הכרח חיצוני-שלילי (אנטישמיות), וכך הוא מתאר זאת:

“האנטיסמיטיסמוס [האנטישמיות, ק.ד.] הוליד את הרצל, הרצל הוליד את 'מדינת היהודים', מדינת היהודים - את ה'ציוניסמוס', והציוניסמוס - את הקונגרס. האנטיסמיטיסמוס הוא איפוא עילת העלות בכל התנועה הזאת. בא האנטיסמיטיסמוס ופקח את עיניהם של יהודי המערב והכירו פתאום את האמת, שעדיין יש אומה יהודית בעולם ושהם עצמם אינם לא אשכנזים ולא צרפתים וכו', כי אם בני אומתם היהודית בלבד. אנו למדים כי נשמת כל התנועה עדיין היא גם עתה רק האנטיסמיטיסמוס בלבד, כי עדיין צריכה היא ל'השפעה' תמידית מצד יולדה זה, בתינוק שצריך לאמו בכל שעה, ואלמלי עבר הוא ובטל פתאום מן העולם, לא היתה גם היא יכולה להתקיים אפילו שעה אחת. וההרגשה העמוקה הזאת שמרגיש המחבר בלבו, כי הלאומיות היהודית שלו אינה עוד בריה העומדת ברשות תעצמה, אלא שואבת כח חיוני יום יום ממקום האנטיסמיטיסמוס, - ההרגשה הזאת גרמה לו להקיש מן הפרט על הכלל ולחשוב בטעות, כי הציוניסמוס המערבי הוא דמות דיוקנה של האומה כולה, וכי גם היא כל קיומה תלוי במציאות השנאה מבחוץ. הציוניסמוס הזה רואה איפוא את היהודים - אנשים נפרדים המאוחדים בעל כרחם על ידי 'האויב המשותף'; אבל אינו רואה את היהדות - חטיבה אחת השואפת להתקיים באחדותה גם בלי כל הכרח חיצוני. זה הוא חסרונו העיקרי, המתגלה בכל הליכותיו ומעשיו. גם בחזיון זה נוטה הוא לראות יד 'האויב המשותף', ולא ידע, כי פה עמדה לנגד עיניו היהדות ההיסטורית, כחה של קולטורא לאומית גדולה ועתיקה, שיצרה את בניה בצלמה ואחדה אותם על ידי טופס רוחני אחד מוגבל, הקיים ועומד בזכות עצמו, ולא בחסדי האיבה החיצונית. נחוץ היה רק שתבוא סבה מן החוץ ותגלה להם את עצמותם הנסתרת מעיניהם - ומיד הכירו את עצמם, ומה שהיה חי בלבם לפני זה שלא מדעתם ורצונם חזר וקבל צורה של ידיעה ברורה ורצון חופשי.”

מכאן יוצאת תפישתו התרבותית-מוסרית של אחד העם, כי הניסיון של הרצל להביא לפתרון מהיר נולד בעקבות הכרח חיצוני-שלילי, ועל כן גם השמת הדגש על סממנים חיצוניים ומלאכותיים. לתפישתו, התרבות היא האמצעי הפנימי-חיובי לשיקומו של העם היהודי. הקמת מדינה בלבד לא תשיג מטרה זו, היהודים יסיפו להיות מפוזרים בין האומות, וגם עניים בחומר וברוח גם אם יעלו לארץ ישראל וגם אם לא.

תקופת הסינתזה

תקופה שניה בהתפתחות זרמי הציונות (1898 – 1925)

הציונות הסוציאליסטית של סירקין⁵⁸ (1898)

עד כאן, ראינו שלושה זרמים מרכזיים בהתפתחות ההיסטורית של התנועה הציונית: הזרם המעשי בהובלת פינסקר, הזרם הרוחני בהובלת אחד העם והזרם המדיני בהובלת הרצל. כל אלו יהיו ליסודות הזרמים שהופיעו משלהי המאה ה-19 ואילך, כיוון שכל זרם שהופיע לאחר מכן היה שילוב בין תפישת עולם מסוימת עם היסודות המעשיים, הרוחניים והמדיניים שהובילו שלושת זרמי היסוד הללו.

בשנת 1898, שנתיים בלבד לאחר פרסום הספר 'מדינת היהודים' של הרצל ושנה לאחר הקונגרס הציוני הראשון, מפרסם נחמן סירקין את ספרו 'שאלת היהודים ומדינת היהודים הסוציאליסטית'. בספר זה מתכתב סירקין עם רעיון 'מדינת היהודים' תוך ניתוח שאלת היהודים (האנטישמיות) ופתרונה בדמות מדינה יהודית, ומביא את טענותיו המייצגות את יסודות המחשבה הציונית סוציאליסטית. האנטישמיות המודרנית, לפי סירקין, מבוססת לא על שנאת הזר והדת הזרה אלא בעיקר על השינויים בחברה המודרנית – תהליכים חברתיים כלכליים חדשים שהביאו להתפתחות היסטורית ושינוי במצבם ומעמדם של היהודים בחברה המודרנית. היהודים מזוהים למעשה עם הבורגנות הקפיטליסטית בגלל מעורבותם בשוק המסחר, ונתפסו כחלק מהשכבה הבורגנית המנצלת. היהודים הפכו להיות את גורמי הסבל בחברה המודרנית ולכן מקור השנאה אינו דתי אלא אידיאולוגי חברתי-כלכלי.

לאחר מכן מסביר סירקין את פתרון 'המדינה היהודית', וטוען כי "אין הציונות אפשרית בלי הציונות הסוציאליסטית. היא היא המרחיבה את המושג ארץ ישראל ומאפשרת להתחיל מיד בהגשמת המדינה היהודית. היא מביאה לידי הסכמה את הציונות ואת העניינים החומריים והרוחניים של המוני העם והופכת את הציונות למשאת נפש גדולה שעליה יילחם העם ועליה יחיה. היא מעוררת את היסודות הבריאים, הנאורים ובעלי השאיפה שביהדות ומעמידה אותם כחלוץ בראש המחנה."

בסיכומו של דבר ניתן לומר זאת כך, סירקין ביקש לשלב בין הלאומיות והסוציאליזם ולהקים חברה יצרנית סוציאליסטית שוויונית. סירקין הסכים עם הרצל שיש לגייס הון לאומי, אך התנגד לדרכו הדיפלומטית של הרצל והציע לשתף פעולה עם עמים אחרים שנשלטים על ידי האימפריה

⁵⁸ עוד על תפישת הציונות הסוציאליסטית, ניתן לקרוא את מאמר העיונים על ברל כצנלסון בסוף פרק זה.

העות/מאנית. כאמור בשנת 1898 מתפרסם חיבורו, ובשנת 1904 לאחר משבר אוגנדה, עולים צעירים לארץ ישראל המחזיקים בתפיסות סוציאליסטיות שונות וחלקם חברים בארגונים ומפלגות חדשות שהוקמו כמו 'פועלי ציון' ו'הפועל הצעיר', בכך מתחילה עלייתה של הציונות הסוציאליסטית בזירה הארצישראלית, כאשר בין הבולטים בזרם זה שהיה לזרם המוביל לימים בציונות הארצישראלית ולבסוף גם בהסתדרות היו ברל כצנלסון, דוד בן גוריון, דב בורוכוב, חיים ארלוזורוב ועוד רבים.

הציונות הדתית של הרב ריינס והרב קוק (1902 – 1904)

היריעה מתקצרת ועלינו להתקדם. בשנת 1904 עולה לארץ רב צעיר יחסית. הרב אברהם יצחק הכהן קוק מפרסם בשנת 1901 מאמר בשם 'תעודת ישראל ולאומיותם', בו הציג את עמדתו על הקשר בין הדת היהודית לבין לאומיות יהודית. לתפיסתו, הלאומיות היא כלי שניתן מידי האל, כדי לשמור על הדת. לכן, לדעתו, מאפיינים לאומיים כגון: שפה ומקום (טריטוריה), מטרתם לחזק את יכולתם של היהודים לשמור את התורה, כפי שקיבלו בסיני. הוא חשב שהמצוות הן נכס לאומי יקר ביותר, שכן הדת היא הדבר שמלכד יותר מכל את האומה, וכתב כי "האמוץ האמתי של רעיון היהדות בגולה בא יבא רק מצד עמק שקועו בארץ ישראל, ומתקות ארץ ישראל יקבל תמיד את כל תכונותיו העצמיות. צפית ישועה היא כח המעמיד של היהדות הגלותית, והיהדות של ארץ ישראל היא הישועה עצמה."

כאמור בשנת 1904, ימי העלייה השנייה, הוא עולה לארץ ומפתח תורה רוחנית-דתית אוהדת לציונות. הוא כיהן בתפקיד הרב של העיר יפו ושל המושבות החדשות עד שנת 1914. בשנים אלה הוא כתב את ספריו החשובים ביותר: 'אורות', 'אורות הקודש', 'אורות התורה' ועוד. כבר מראשית דרכו בארץ יצר הרב קוק קשרים עם מנהיגי הפועלים, ותמך בהתיישבות החקלאית. בימי מלחמת העולם הראשונה הוא חי ופעל בלונדון והביע את תמיכתו בציונות ואף השפיע על קבלת הצהרת בלפור בכך שטען שהדת היהודית קשורה בלאומיות ישראלית ובארץ-ישראל.

הרב קוק טוען כי האיום הגדול ביותר הוא האנטישמיות ומצבם של יהודי מזרח אירופה, החילון וסכנת ההיטמעות של העם היהודי בתפוצות. על כן התנועה הציונית צריכה לעסוק אך ורק בפעילות פוליטית, ולא לפעול בניגוד לדת ע"י התערבות בתחום החינוך והתרבות, פעילות אשר תיצור מתח בין הציבור הדתי לחילונים בתנועה. תנועת 'המזרחי' תמכה בעלייה לארץ ישראל, ראתה בה מצווה שאינה סותרת את הגאולה המשיחית, ושאפה לנהל את החיים בא"י על פי ההלכה. על כן תמך הרב קוק ברעיונות הציונות המדינית, והתייחס להסתדרות הציונית כארגון משותף לדתיים וחילונים. הוא התנגד לתפיסתו של אחד העם הואיל וזו ביטלה את סמכות ההלכה.

אך עוד לפני הרב קוק, והרב אשר נחשב כאבי הזרם הציוני דתי, הוא הרב יצחק יעקב ריינס. כבר בהיותו צעיר הוקסם הרב ריינס מדברי הרב צבי קלישר ותוכניתו להקמת "חברת ארץ נושבת", ויצר עמו קשרי מכתבים בנוגע לנושא של היישוב בארץ ישראל. הרב ריינס היה "חובב ציון" נלהב, מצבם של היהודים ברוסיה העסיק אותו מאוד והצורך במציאת דרכים להקלת צרותיהם הטרידה את מנוחתו והוא הקדיש לכך מחשבה רבה. כשפרסם הרצל את ספרו 'מדינת היהודים' וכינס את הקונגרס הציוני הראשון בבזל, עקב הרב ריינס בעניין אחר המתרחש. ראשית השתתפותו בפעולות התנועה הציונית הייתה בקונגרס הציוני השלישי שהתקיים בשנת 1899 בבזל. הקונגרס עשה עליו רושם גדול, וההשתתפות בו הייתה בשבילו חוויה מרוממת. את דעותיו והשקפותיו על הציונות ומנוקדת מבט דתית הוא פרסם ספר מיוחד בשם "אור חדש על ציון" בשנת 1902. הוא כותב כי "לתכלית זאת מצא המרכז לנכון לחלק את הציונות כהווייתה ובכללה לשני חלקיו, לחלק גוף הציונות שהוא היישוב בפשוטו הצריך רק לממון ולזריזות עסקנית והשתדלות, לכונן לעמנו למקלט בטוח בארץ אבותינו במשפט גלוי ומוסכם מצד הממשלות; ולחלק הרוח, המחיה את הציוניות."

בספרו הוא דן בכל השאלות והטענות מצד מתנגדי הציונות. כל שאלה הוא מנתח לחלקים ודן בהם בשיטת השכל ההגיוני וגם מצד ההשקפה התורנית והדתית. הוא מגיע למסקנה כי כל אילו הן טענות ללא בסיס וללא יסוד נאמן בתורה ובדת. בתוך הטענות נגד הציונות הוא מזכיר כי אין בסיס לטענה שאומרת שהתנועה הציונית לא ממקור קדוש, "התנועה הציונית היא רוחנית ומוסרית, אחרי שפתאום החל לנשב רוח חדש ויעורר בהרבה אנשים את האהבה לעמם ולארצם, והקשר של כל אחד ואחד להכלל ולארצו הולך הלך וחזק מיום ליום, וגם באנשים כאלה, אשר רבים חשבו כי כבר ניתקו חוטי הקשר שבינם לעמם וארצם, הנה פתאום התחזק במ הקשר הזה, הלא זה הוכחה ברורה כי הוא קשר רוחני, וכי גם בתחילה היה במ בכוח ועתה יצא אל הפועל, והלא רוב כוח בהוכחה זאת לברר לכל כי התנועה הזאת היא רוחנית ומוסרית."

הוא תומך בהצעת אוגנדה של הרצל בשנת 1903 אך לא כתחליף לארץ ישראל, אלא כפי שהסביר רק כמקלט זמני בטוח ליהדות מזרח אירופה המדממת, וכך כתב: "בהסכימנו לאפריקה לא אמרנו להסיח חלילה את דעתנו אף רגע מציון עיר קודשנו. ונהפוך הוא הדבר. הסכמנו לאפריקה, מפני שעל ידה הננו מקווים להציל חלק הגון אחד מעמנו ולעשותו שלם בגופו ורוחו. ובטוב לישראל וטוב גם לארצנו. אם אין ישראל בעולם אין ציון בעולם. וכל הימים שישראל יהיה חי וקיים, כל אותם הימים לא אבדה גם תקוות ציון."

הציונות הרביזיוניסטית של ז'בוטינסקי⁵⁹ (1923)

זאב ז'בוטינסקי היה אחד מגדולי המנהיגים הציוניים, שעמד בראש הציונות הרוויזיוניסטית ותנועת הנוער בית"ר. ז'בוטינסקי דגל בציונות המדינית, בחידוש הגאווה הלאומית ובטיפוח הצבאיות היהודית לצד ערכים חברתיים ליברליים ושמירה על כבוד האדם באשר הוא. הוא היה ממקימי ההגנה היהודית באודסה. יחד עם יוסף טרומפלדור הוא הקים את הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, ואת ארגון ההגנה בירושלים כתגובה לפרעות ביהודים ולימים היה המפקד העליון של האצ"ל. ז'בוטינסקי היה אדם רב-כישרונות ואיש רוח מגדולי ההוגים היהודיים הליברליים בעת החדשה.

ראשיתו של הזרם הרביזיוניסטי בציונות הוא במחלוקת של ז'בוטינסקי עם יו"ר ההסתדרות הציונית העולמית חיים ווייצמן. בינואר 1923 הגיש ז'בוטינסקי את התפטרותו מהנהלה הציונית וההסתדרות הציונית. המחלוקת נסבה סביב המצב המדיני השורר בארץ ישראל תחת שלטון המנדט הבריטי החדש. לאחר אישור המנדט בחבר הלאומים טענו גורמים בהנהלה הציונית כי חלה נסיגה של הבריטים וחבר הלאומים מההבטחות וההצהרות לטובת היישוב היהודי החדש בארץ (לטובת היישוב - הצהרת בלפור משנת 1917 מחד, ולרעתו - הספר הלבן של 1922 מאידך). הויכוח התחיל באופן רשמי עקב הצעתו הפוליטית של ז'בוטינסקי לוועד הפועל הציוני ובה נאמר בין היתר כי "נוכח הקשיים הכספיים הרציניים שההסתדרות הציונית וקרן היסוד נתונות בהם עכשיו ואשר עשויים להפריע להצלחתו של בנין הארץ, מכריז הוועד הפועל: [...] קשיים אלה נובעים במידה רבה מאותו רגש של אי בטחון שנוצר מחמת המצב הפוליטי המעורפל [...] הוועד הפועל מציין כי המצאם של פקידים בריטיים אנטישמיים או אנטי ציוניים, בהרכבה של האדמיניסטרציה הארצישראלית סותר את המנדט, והוא מטיל על ההנהלה לנקוט בצעדים שיטתיים לביטול מצב זה [...] נוכח השמועות כי מסמכים מסויימים של החודשים האחרונים [הספר הלבן 1922], וביחוד הסכמת ההנהלה לתכנם, פירושם כביכול הסתלקות ההסתדרות הציונית מעקרונות הציונות השלימה, מצהיר הוועד הפועל, כי סבור הוא, שאין יסוד לפרש שום נקודות במסמכים אלה, כאילו אינן מתיישבות עם תכנה ההיסטורי של תכנית באזל, וכי התחייבויות ההנהלה בפני הממשלה הבריטית אינן עשויות להתפרש שום פירוש אחר."

בסופו של דבר כלפי ז'בוטינסקי נטען כי "לא נוכל להרשות כי ההנהלה תיהפך למועדון ויכוחים וכי הדבר יחליש את כושר פעולתה", ונטען כי אלו שאינם מסכימים לקו של הרוב לא יוכלו למלא את תפקידם הפוליטי. "לפיכך מודיע אני על פרישתי מן ההנהלה", כותב ז'בוטינסקי במכתב פרישתו מתאריך 18 לינואר 1923, וממשיך כי "מאחר שאיני מכיר עוד, כמובן, בסמכותה של הנהלה זו, רואה אני את עצמי כיוצא מן ההסתדרות הציונית."

⁵⁹ עוד על ז'בוטינסקי ומחשבתו הציונית ניתן לקרוא במאמר העיונים בסוף פרק זה.

פרישתו של ז'בוטינסקי הגיעה לאחר שלא התקבלו הצעותיו לנקוט קו ברור ותקיף נגד המדיניות האנטי ציונית של ממשלת המנדט הבריטי בארץ ישראל. ז'בוטינסקי התנגד נחרצות לקו הפייסני לשיטתו של ויצמן יו"ר ההסתדרות הציונית. תמיכת ציבור במחאתו של ז'בוטינסקי, במיוחד בקרב צעירים במדינות מרכז ומזרח אירופה, הביאו עם הזמן להתגבשות גופים שהיוו את התנועה הרוויזיוניסטית. הציונות והתנועה הרוויזיוניסטית נוצרו אפוא בשל דרישה ל"רוויזיה", בחינה מחדש, של דרכי הפעולה של ההסתדרות הציונית. ועידת היסוד של הצה"ר (הציונות הרוויזיוניסטית) נערכה בפריז בשנת 1925. במאמר שפרסם בשנת 1928 תחת הכותרת "מה רוצים הציונים הרוויזיוניסטים?" פרש בצורה מתומצתת את השקפת עולמו, בין היתר כתב כי "המטרה הראשונה של הציונות היא יצירת רוב עברי בארץ ישראל משני עברי הירדן. אין זו מטרתה הסופית של התנועה הציונית הנושא בחובה אידיאלים נשגבים יותר, כגון פתרון שאלת מצוקת היהודים בכל העולם ויצירת תרבות עברית חדשה. אולם תנאי מוקדם להשגת המטרות הסופיות הנעלות האלו היא ארץ, שבה יהיו היהודים רוב. רק לאחר יצירת הרוב תוכל ארץ ישראל להתפתח באופן נורמלי על יסוד עקרונות דמוקרטיים פרלמנטריים, מבלי לסכן על ידי זה את אופיה הלאומי העברי של הארץ.

שבעים פנים לציונות

לסיכום, ניתן לומר כי כל זרמי הציונות שאפו בסופו של דבר לאותה מטרה אחת – ראשית כל פתרון שאלת היהודים (כלומר בעית האנטישמיות) ומנגד פתרון שאלת היהודים (שאלת הזהות היהודית בעת המודרנית). כל אחד מהזרמים ראה את החברה היהודית החדשה בארץ בדרך אחרת, לחלקם היו קווים משותפים ולעתים היו חלוקים באופן מר וקשה על דמותה של החברה והמדינה היהודית העתידה לקום בארץ ישראל.

לציונות היו זרמים, שיטות ודרכי הגשמה שונות ומגוונות ביותר וכל אלו במסגרת תנועה לאומית אחת. דתיים וחילוניים, נשים וגברים, יהודים ואף לא יהודים, בעלי תודעה יהודית מפותחת ומתבוללים שחזרו בתשובה לחיק היהדות והציונות, מבוגרים וצעירים, מדינאים וחלוצים, אנשי האליטה והתרבות ופשוטי עם ופועלים, הוגים, סופרים ומשוררים, כולם לקחו ועודם לוקחים חלק במסגרת הרעיון הנשגב אשר שמו "ציונות".

את עיקר הזרמים ניתן למנות במספר קטגוריות ציוניות שהן כולן למעשה חלק של אותו הפאזל. רבגוניותה של תנועה זו היא אשר עושה אותה לתנועה מרתקת ביותר שההתחקות אחר התפתחותה הוא מסע מרתק בין רעיונות, שיטות ודמויות יוצאי דופן בהיסטוריה היהודית ואף האנושית בכללה. מספרים אבותינו החכמים כי "המחלוקת לשם שמים" היא מחלוקת עניינית, אשר העוסקים בה חותרים להגיע לחקר האמת, ועל כן סופה להתקיים, כלומר תוכנה ימשיך

להיות רלוונטי גם לאחר שתוכרע. הוגה ומנהיג הצינות הדתית, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, כתב היטב:

”יש טועים שחושבים, שהשלום העולמי לא ייבנה כי אם על ידי צביון אחד בדעות ותכונות, ואם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה ודעת תורה, ועל ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא על ידי הערך של ריבוי השלום. הריבוי של השלום הוא, שיתראו כל הצדדים וכל השיטות, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו, מקומו וענינו. ואדרבא גם העניינים הנראים כמיותרים או כסותרים, יראו כשמתגלה אמיתת החכמה לכל צדדיה, שרק על ידי קיבוץ כל החלקים וכל הפרטים, וכל הדעות הנראות שונות, וכל המקצעות החלוקים, דווקא על ידם יראה אור האמת והצדק.”

מחלוקת ופולמוס אפוא, הם חלק מהותי וחשוב ביותר בתוככי המחנה הציוני מאז ומתמיד. הפולמוס והדיון האידיאולוגי למען חקר ובקשת האמת היא אשר מובילה את הציונות כתנועה.

בנימין זאב הרצל (1860-1904, הונגריה)

אבי הציונות המדינית, מייסד הקונגרס הציוני וההסתדרות הציונית העולמית. כתביו המרכזיים "מדינת היהודים" ו"אלטנוילנד".

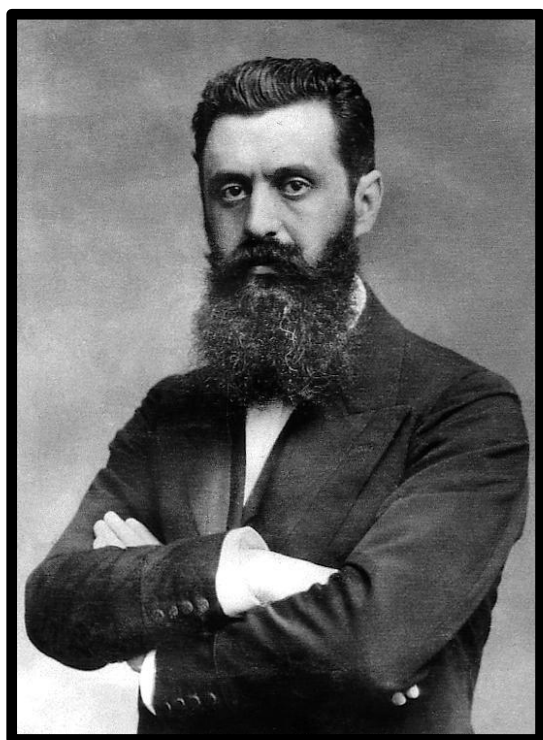
למד משפטים בווינה, אך עסק בעיקר בכתיבה עיתונאית ואף כתב כמה מחזות. עבודתו בסיקור עיתונאי של פרשת דרייפוס בשנים 1894-1895 הביאה אותו למסקנה שלבעיית היהודים יש פתרון אחד - יציאת היהודים מארצות מושבם וריכוזם בטריטוריה משלהם, שבה יוכלו לקיים ריבונות עצמאית. הוא העלה רעיונות אלה על הכתב בספר "מדינת היהודים", שפורסם בשנת 1896.

בשנים 1896-1898 ניסה הרצל לקבל תמיכה של בעלי הון יהודים - הברון מוריס הירש והברון אדמונד דה-רוטשילד - בהקמת מדינה יהודית. הוא גם ניסה לקבל מן האימפריה העות'מאנית זיכיון להתיישבות יהודית בארץ-ישראל, ולצורך זה פגש את הסולטן ואת הוואזיר הגדול. מתוך קשריו עם "חובבי ציון", בפרט ממזרחש אירופה, בא הרצל לכלל הכרה שרק בארץ-ישראל ירצו היהודים להקים את מדינתם.

באוגוסט 1897 כינס הרצל בבאזל את הקונגרס הציוני הראשון - האספה הלאומית של העם היהודי החפץ בתחייתו. בקונגרס זה אושרה תוכנית באזל, שלפיה מטרת הציונות היא "להקים בית לאומי עבור העם היהודי בארץ-ישראל, שיהיה מובטח על בסיס משפט העמים", והוקמה ההסתדרות הציונית, שהרצל נבחר לנשיאה.

בשנים 1897-1901 פעל הרצל להקמת מוסדות שייצעו בהקמת התוכנית הציונית. ביוזמתו הוקם בנק אוצר התיישבות היהודים והקרן הקיימת לישראל. הרצל גם המשיך לקיים מגעים מדיניים לקידום העניין הציוני.

באוגוסט 1903, בקונגרס הציוני השישי שהתכנס בבאזל, הציג הרצל את הודעתה של ממשלת בריטניה בדבר הסכמתה העקרונית להקמת מושבה יהודית אוטונומית באפריקה המזרחית. הוא הודיע במפורש שאין הצעה זו באה לשנות דבר בעניין המטרה הסופית של הציונות - התיישבות בארץ-ישראל - ואף-על-פי-כן עוררה התוכנית תסיסה והתנגדות נמרצת בקונגרס. בשיחה עם הצירים שפרשו הצהיר הרצל לפנייהם שלא הפסיק אף לרגע אחד את מאמציו להשגתה של ארץ-ישראל, והיא הייתה ותהיה לעולם מטרתה של הציונות, וכך עלה בידו למנוע את פילוגה של התנועה. מלחמותיו הקשות ועבודתו המאומצת למען הציונות החלישו את לבו והוא נפטר בשנת 1904 באוסטריה.

הציונות המדינית

הוגה מרכזי: בנימין זאב הרצל.

הגדרת הבעיה: האנטישמיות ומצבם של יהודי מזרח אירופה. הבעיה היהודית היא בעיה לאומית: עם ללא טריטוריה.

עיקרי הרעיונות: יש לפעול על ידי דיפלומטיה להשגת צ'רטר. יש להקים מוסדות מדיניים וכלכליים במסגרת התנועה הציונית. כל טריטוריה אפשרית, עם דגש על ארץ ישראל.

היחס לזרמים בציונות: הרצל כינה את העלייה לארץ ישראל ללא אישור פומבי "הסתננות" וביקש להמתין לאישור חוקי לקבת בעלות משפטית על הארץ כדי שהעלייה אליה תוכל להיעשות באופן המוני ומסודר.

דמויות חשובות נוספות: מקס נורדאו, נחום סוקולוב, חיים וייצמן, דוד וולפסון, מקס בודנהיימר.

בנימין זאב הרצל

"האם ניתן את כהני דתנו למשול בנו? לא! האמונה היא אמנם הקשר המאחד אותנו; אולם חפשים אנחנו בכח החכמות והמדעים. ועל כן נפר כל תחבולות כהנינו אשר יאמרו למשול עלינו, אנחנו לא ניתן כלל לתאוות שלטון חשוכות להתעורר בלב הרבנים שלנו. אדרבה, באנו נדע להחזיק אותם בבתי הכנסיות, כשם שנחזיק את הצבאות שלנו בבתי הקסרקטין. חיל הצבא וכהני הדת שניהם כאחד נכבדים יהיו בעינינו, ככל הכבוד הגדול אשר ירחש לבנו אל משרות כהונתם, אשר עלינו לכבדן. אך בהנהגת עניני המדינה, אשר בכבודה יתימרו, אין להם כל עסק, לבל יביאו בה מבוכה מבית ומחוץ. הרשות ביד כל איש להחזיק בדעותיו ובאמונת לבו, כשם שהלאומיות לא תחשב לאיש לחטאה. ואם יבואו בני דתות אחרות, או בני לאומים אחרים, לשבת בתוכנו, נכבדם כבוד גדול ומשפט אחד יהיה להם ולאזרחי הארץ."

"תלויים אנו ברצון הטוב ובסיוען של דעת הצבור ושל המדינות המעוניינות להבטיח את הסכמתם של החוגים הרשמיים. אנו יכולים לעבוד ונעבוד רק אם יסייעו בידינו ברצון. לאחר שהובע רעיון ציון בפני כל העולם, הרי אין לדבר בלאו הכי על הברחת מתיישבים לארץ. החדירה האטית צריכה להפסק עד שנקבל את הערבויות הבין לאומיות שנדרשו פה על ידי הקונגרס. יש לטפח כל מה שנוצר עד כה. אולם אנו הציוניים רואים את התיישבות האיכרים כאווילית יותר מאשר נעלה אם אין בצדה ערבויות בין לאומיות."

"מבטם של הציוניים מכון רק כלפי הצד המשפטי הציבורי. הברון הירש וחובבי ציון נגשו לשאלה מהצד החוקי הפרטי, ואילו אנו הציוניים המדיניים רוצים לתפוס את הדר מהצד החוקי הציבורי. אין אנו רוצים לייסד מושבות ללא חסות, שייקרו את ערך הקרקע, בלי שנקבל תמורת זה איזה ערך מדיני..."

"מאחורי שולחן הכתיבה קמנו, הוכרחנו לצאת אל עמנו, לפי שהוא נמצא בצרה ואין בכוחו לעזור לעצמו ללא הנהגה... החובה מוטלת עתה עלינו להמשיך וללכת עד הסוף. תנועתנו היא ילידת הצער, צער היהודים בכל העולם, מיוסדת על הכרתם של מספר אנשים, שהם שייכים זה לזה בגלל תנאים היסטוריים ותלויים זה בזה בהווה אם אינם רוצים להשמד. העם הוא קבוצה היסטורית של אנשים השייכים זה לזה באופן ניכר וקשורים זה לזה על ידי אויב משותף."

"קראתי פעם לציונות אידיאל אין סופי, ואני מאמין באמת כי גם לאחר השגת ארצנו, ארץ ישראל לא תחדל מלהיות אידיאל. כי בציונות כפי שאני מבין אותה, כלולה לא רק השאיפה לכברת ארץ מובטחת כחוק בשביל עמנו האומלל, אלא גם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית. הציונות אינה מפלגה, אפשר לבוא אליה מכל המפלגות, כשם שהיא כוללת כל המפלגות שבחיי העם. הציונות היא העם היהודי בדרך. ציון של העניים, של הצעירים ואף של החרדים."

"בציונות שלנו כלולים גם תיקונים סוציאליים, יום עבודה של שבע שעות, סבלנות ואהבה לעניין שבנדחים. העניין שאנו עובדים לו גדול ויפה הוא, מפעל של שלום, פתרון שאלת היהודים בדרך פיוס. רעיון העלול להלהיב אנשים אצילים, בין אם הם נוצרים, מוסלמים או יהודים. האם מפליגים אנו בדברינו בשעה שאנו אומרים, שהיא תנועה מוסרית, חוקית ואנושית? היא עלולה להועיל לרבים רבים מאד, ובשום פנים לא ליהודים בלבד. הציונות מקימה קהילה יהודית אחרת, חדשה, גדולה ויחידה. הן אנו סוללים דרך חדשה לטובת האנושות."

אחד העם
(1856-1927, אוקראינה)

אשר צבי גינצברג, הידוע יותר בשמו הספרותי "אחד העם", היה מנהיג ציוני, הוגה ופובליציסט, "פילוסוף מוסרי" עברי, בעל תורת המרכז הרוחני בציונות.

אחד העם נולד לנושפחה חסידיית אמידה. בילדותו קיבל חינוך מסורתי בחדר בחדר ולאחר מכן על ידי מלמדים פרטיים ונודע כעילוי בלימוד הגמרא. את השכלתו הכללית רכש על ידי לימוד עצמי, בניגוד לרצון הוריו ובהסתר. הוא למד שפות וכן פילוסופיה, ספרות ומדע. בשנת 1881 עבר לאודסה והחל להשתתף באספות תנועת חבת-ציון. עד מהרה, עמדותיו וחדותו האינטלקטואלית העניקו לו מעמד בקרב ההנהגה. כבר בוועידת קטוביץ, האסיפה הכללית הראשונה של חובבי-ציון, ביקש להדגיש את אופייה הלאומי (ולא הפילנתרופי) של התנועה. בשנת 1889 פרץ לתודעה הציבורית עם מאמרו 'לא זה הדרך!', המבקר בחריפות את הנהגת התנועה. בעקבותיו התכנסה סביבו חבורת חובבים שביחד הקימו את האגודה הסודית 'בני משה', שאחד העם עמד בראשה. ב-1897 הקים את כתב העת 'השילוח'. לאחר הקונגרס הציוני הראשון, בשנת 1897, היה אחד העם ליריב חריף של הרצל ושל תפיסתו המדינית. דעתו הייתה כי הבעיה המרכזית של העם היהודי אינה "צרת היהודים" – שגאת היהודים והרדיפות שמהן סבלו, כי אם "צרת היהדות", שאיבדה את קנייניה הרוחניים. בשנים 1915-1918 פעל עם חיים ויצמן להשגת הצהרת בלפור. בשנת 1922 עלה לארץ-ישראל וחי בתל-אביב עד פטירתו.

הציונות הרוחנית-תרבותית

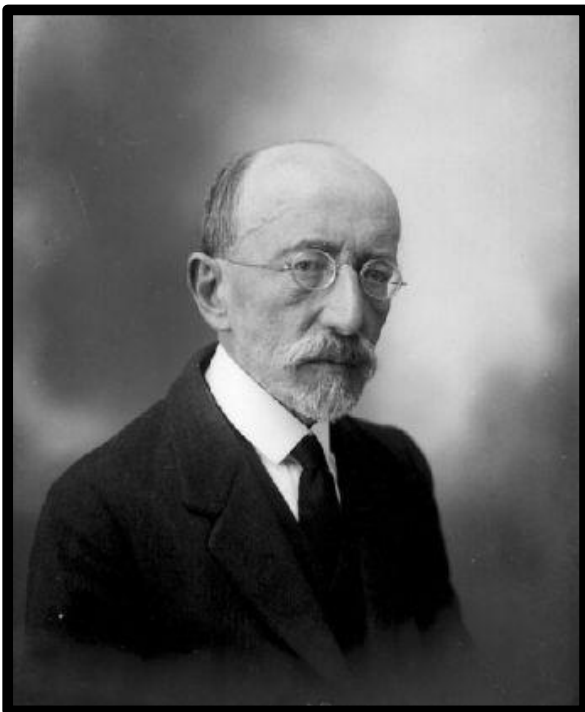
הוגה מרכזי: אחד העם (אשר צבי גינצברג).

הגדרת הבעיה: "צרת היהדות" – ביטול הייחוד התרבותי-יהודי בהשפעת ההשכלה והאמנציפציה.

עיקרי הרעיונות: הקמת מרכז תרבותי-רוחני בארץ ישראל. המרכז יפתח את התרבות היהודית ובאמצעותה יחזק את הקשר ההיסטורי של היהודים לארץ ישראל, ויתרום להכשרת הלבבות בתפוצות. במרכז יוקמו יישובים, תתפתח עבודת אדמה ומלאכה ופעילות פוליטית.

היחס לזרמים בציונות: אחד העם התנגד לציונות המעשית, וטען כי אין לזרז את העלייה לארץ ישראל ללא הכשרת לבבות. אחד העם התנגד לרעיונות הציונות המדינית ולפעילות הדיפלומטית של הרצל, וכן טען שהרצל זנח את העולם היהודי ותרבותו.

דמויות חשובות נוספות: מרטין בובר, חיים נחמן ביאליק.

אחד העם – ציטוטים נבחרים

"קידומו המוצלח של כל רעיון מותנה בשלושה תנאים: א) שהשגת תכלית ידועה הוא צורך מורגש ללבנו, ב) שהפעולות ידועות הן האמצעים להשגת התכלית ההיא, ג) שהפעולות ההן אינן גדולות מכוחנו ולא יגיעתן מרובה מכדי שוויה של התכלית בעינינו."

"לפי אשר יגדל בלבבות כח האהבה וההחמדה אל התכלית, כן תגדל לא רק התעוררות הרצון להשתדל בהשגתה, למרות רוב היגיעה, כי אם גם אמונת השכל באפשרות השגתה למרות חסרון מופתים מספיקים. על כן צריך קודם כל שיהיו גם הם, בעלי הרעיון עצמם, אנשי לב, המסוגלים מטבעם לצמצם כל חיי רוחם על נקודה אחת – רעיון אחד וחפץ אחד, אשר לעבודתו יקדישו כל ימיהם ויקריבו כוחותיהם עד הנשימה האחרונה. כי רק מעשים טובים בהתמכרות שלמה מצדם, המעידים על המצאם בלבם המה אמונה בלי גבול באמתות רעיונם ואהבה בלי מצרים לעבודתו, הם האמצעים היותר נאמנים לעורר אמונה ואהבה גם בלבבות אחרים; באלה, לא בדבר שפתים בלבד, יכבד הרעיון על פני כל העם."

"צריך שרגש לאומי חזק יפעם במעמקי כל הלבבות, עד כי לא יוכל אדם מישראל למצוא מרגוע לנפשו באושרו הפרטי בלבד, ובאמת ובתמים יעלה שם ירושלים על ראש שמחתו – אז תבוא האמונה מאליה, והמעשה אחריה."

"מחסידי 'נדיבים' יחידים, אך אם צדקתם כהררי אל, לא יושע ישראל: זאת הורה כבר הנסיון. גם מאחינו במזרח אירופא אין לקוות הרבה. מצבם החמרי והמוסרי והמדיני לא יתן להם לעשות גדולות ומה גם לעמוד בראש. לא נשאר לנו איפוא כי אם לפנות אל אחינו שבמערב, ביחוד - באנגליא, המתעסקים הרבה בימים האחרונים בשאלת יישוב א"י. הם אנשים שהורגלו לחיי סדרים ויודעים מה היא פעולה מתוקנת ועם זה יש להם גם כל האמצעים הנחוצים – הם היו צריכים ליסד חברה לאומית גדולה ליישוב א"י."

"להשגת מטרה לאומית דרושה גם עבודה לאומית בהתאחדות מיטב הכחות הלאומיים, החמריים והשכליים, אחדות מוסרית פנימית; דרושה עבודה ארוכה לדורות, אשר תתנהל לאט לאט, לא בערבוביא, לא ברעש ובחפזון, כי אם 'בזהירות ובתמינות' וסבלנות."

"האנטיסמיטימוס הוליד את הרצל, הרצל הוליד את 'מדינת היהודים', מדינת היהודים - את ה'ציוניסמוס', והציוניסמוס - את הקונגרס. האנטיסמיטימוס הוא אפוא עילת העלות בכל התנועה הזאת. בא האנטיסמיטימוס ופקח את עיניהם של יהודי המערב והכירו פתאום את האמת, שעדיין יש אומה יהודית בעולם ושהם עצמם אינם לא אשכנזים ולא צרפתים וכו', כי אם בני אומתם היהודית בלבד. אנו למדים כי נשמת כל התנועה עדיין היא גם עתה רק האנטיסמיטימוס בלבד, כי עדיין צריכה היא ל'השפעה' תמידית מצד יולדה זה, בתינוק שצריך לאמו בכל שעה, ואלמלי עבר הוא ובטל פתאום מן העולם, לא היתה גם היא יכולה להתקיים אפילו שעה אחת. וההרגשה העמוקה הזאת שמרגיש המחבר בלבד, כי הלאומיות היהודית שלו אינה עוד בריה העומדת ברשות עצמה, אלא שואבת כח חיוני יום יום ממקום האנטיסמיטימוס, - ההרגשה הזאת גרמה לו להקיש מן הפרט על הכלל ולחשוב בטעות, כי הציוניסמוס המערבי הוא דמות דיוקנה של האומה כולה, וכי גם היא כל קיומה תלוי במציאות השנאה מבחוץ. הציוניסמוס הזה רואה איפוא את היהודים - אנשים נפרדים המאוחדים בעל כרחם על ידי 'האויב המשותף'; אבל אינו רואה את היהדות - חטיבה אחת השואפת להתקיים באחדותה גם בלי כל הכרח חיצוני. זה הוא חסרונו העיקרי, המתגלה בכל הליכותיו ומעשיו. גם בחזיון זה נוטה הוא לראות יד 'האויב המשותף', ולא ידע, כי פה עמדה לנגד עיניו היהדות ההיסטורית, כחה של קולטורא לאומית גדולה ועתיקה, שיצרה את בניה בצלמה ואחדה אותם על ידי טופס רוחני אחד מוגבל, הקיים ועומד בזכות עצמו, ולא בחסדי האיבה החיצונית."

זאב ז'בוטינסקי (1880 – 1940)

זאב ז'בוטינסקי (1880-1940) אחד מגדולי המנהיגים הציוניים, שעמד בראש הציונות הרוויזיוניסטית ותנועת הנוער בית"ר. ז'בוטינסקי דגל בציונות המדינית, בחידוש הגאווה הלאומית ובטיפוח הצבאיות היהודית לצד ערכים חברתיים ליברליים ושמירה על כבוד האדם באשר הוא. ז'בוטינסקי היה ממקימי ההגנה היהודית באודסה; יחד עם יוסף טרומפלדור הוא הקים את הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה. כמו כן הקים את ארגון ההגנה בירושלים כתגובה לפרעות ביהודים והיה המפקד העליון של האצ"ל. בגלל פועלו נאסר ז'בוטינסקי בידי הבריטים ומאוחר יותר הוגלה מארץ ישראל, ולא הותר לו לחזור אליה עד יום מותו. לאחר הקמת מדינת ישראל הועלו עצמותיו ארצה, והוא נקבר בחלקת גדולי האומה בהר הרצל. ז'בוטינסקי היה אדם רב-כישרונות: משורר, סופר ומתרגם, עיתונאי ופובליציסט, נואם מצוין ואיש רוח מגדולי ההוגים היהודיים הליברליים בעת החדשה.

הציונות הרביזיוניסטית

הוגה מרכזי: זאב ז'בוטינסקי

הגדרת הבעיה: קו פייסני כלפי המנדט הבריטי בארץ ישראל בזמן שהאנטישמיות הולכת ומתחזקת בגולה – יש לדחוף כמה שיותר מהר להקמתה של מדינה יהודית למען עליה המונית של יהודים ארצה.

עיקרי הרעיונות: יצירת רוב עברי בארץ ישראל משני עברי הירדן. פתרון שאלת מצוקת היהודים בכל העולם ויצירת תרבות עברית חדשה. הקמת מדינה יהודית בעלת ממשלה דמוקרטית ליברלית וצבא יהודי חזק.

היחס לזרמים בציונות: תמיכה בציונות המדינית של הרצל, והתנגדות נחרצת בעיקר לציונות הסוציאליסטית בשל התנגדות למלחמת המעמדות שייצגה והתנגדות לשילוב בין הרעיון הסוציאליסטי לרעיון הציוני בהנחה שאלו יסודות סותרים.

דמויות חשובות נוספות: אב"א אחימאיר, מאיר גרוסמן, אורי צבי גרינברג, מנחם בגין.

זאב ז'בוטינסקי – ציטוטים נבחרים

"אנו, הציונים, דוחים כל כניעה מעלינו וקוראים לעבודה הקשה של בניין. קוראים אנו את העם היהודי ליצירה היסטורית. בהצביענו מזרחתה אין אנו אומרים לעם: קום ברח, שם במערה תסתתר מפני רודיפך; מצביעים אנו ואומרים: קדימה!"

"גורלנו תלוי בשחרור ארץ-ישראל מתחת השלטון התורכי ובשחרור הזה צריכים אנו להשתתף בתור יחידה צבאית עברית. לתת ליהודים להילחם בעד אדמת ישראל, זהו אחד הרעיונות הנהדרים ביותר, ששמעתי במשך כל חיי."

"מטרת הציונות היא הפיכתה של ארץ-ישראל לקהילה יהודית בחסותו של רוב יהודי מובטח. זכותנו [על ארץ ישראל] היא נצח, והיא שלמות, ואין עליה ויתור, ואין קיצור דרך לציון, וציון היא כולה שלנו!"

"גירושם של הערבים מארץ ישראל באיזו צורה שהיא נחשב בעיני לבלתי-אפשרי בהחלט; בארץ ישראל יהיו תמיד שני עמים. ויסודה הוא שיווי-זכויות לעמים. ככל היהודים מוכן אני להישבע בשמנו ובשם צאצאינו, שלעולם לא נפר שיווי-זכויות זה ולא נעשה ניסיון לגירוש או לדיכוי."

"יש לומר בצער, כי המורה היהודי רחוק עדיין מהכרת כוחו ומהערכת מלוא משקלו. אילו תפס את כל עוצמת שלטונו, היה תופס גם את כל כובד אחריותו ואת חשיבות המשימה, שההיסטוריה הטילה עכשיו דווקא עליו. מי שהופקדה בידו נשמת דור המחר, נתבעות ממנו תביעות גדולות."

"אנו מתאוננים על אשר בזים לנו, ואנחנו כמעט בזים לעצמנו. ואין פא בדבר, אם נשים אל לב, כי יהודי שקיבל חינוך לפי השיטה הנהוגה בימינו יודע על היהדות, כלומר על עצמו, רק את אשר הוא רואה סביבו, כלומר תמונה שאין בה כדי לעודד את רחשי הכבוד הלאומי. עיקר חוליינו – הבוז העצמי, עיקר צרכינו – פיתוח הכבוד העצמי [...] המחלוקת כאן איננה בין ציוני ללא ציוני: המחלוקת עמוקה הרבה יותר [...] כאן מתנגש רצון החיים מול הנטייה למות."

"אני מצייר לעצמי שהדבר, שאנו מכנים בשם 'הצרכים האלמנטאריים' של אדם רגיל - אותו הדבר שהיום הוא צריך להילחם עליו ולבקש פרנסה ולהרעיש עולמות, כולל חמישה דברים: אוכל, דירה, בגדים, חינוך, בריאות, או כפשוטם חמשת הממ"ים: מעון, מזון, מרפא, מורה, מלבוש. ביחס לכל אחד מן הצרכים הללו קיים בכל מדינה ובכל תקופה מושג מסויים על מינימום מספיק. וחובתה של המדינה, על פי 'תרופתי', צריכה להיות: כל אדם, המודיע שהוא דורש את 'חמש הממין', צריך לקבל אותן. זהו הראשון משני חוקים 'שלי'. מכאן יש להסיק, שבידי המדינה צריכה להיות תמיד האפשרות לספק את 'חמש הממין', לכל אותם האזרחים, שידרשו אותן."

"בראשית ברא אלוהים את היחיד; לשם טובתם של היחידים נוצרה חברה, לא להפך; יצביעו לי על הסתירה שבין ההשקפה הזאת ובין מהותה ותכנה של תעמולתי הלאומית; אחד מידידי, שקרא את כתב ידי זה, כבר הזכירני שגם פזמון אחר שמע מפי: 'בראשית ברא אלקים את האומה'. – אין סתירה. את הפזמון השני לא ניסחתי בניגוד לאלה הטוענים כי 'בראשית' נבראה ה'אנושיות': אני מאמין אמונה שלמה, כי בהתחרות בין שתי אלה, האומה קודמת; וכמו כן קודם היחיד לאומה. וגם כי ישעבד אותו היחיד את כל חייו לשרות האומה – גם זאת איננה סתירה בעיני: כך רצה – רצון ולא חוב."

נחמן סירקין (1868 – 1924)

נולד במוהילב שברוסיה הלבנה, אז בתחום המושב היהודי של האימפריה הרוסית. למד פילוסופיה ופסיכולוגיה באוניברסיטת ברלין, והושפע מהחוגים הסוציאליסטיים שם. היה פעיל בתנועת "חובבי ציון" ובחוגי המהפכנים הרוסים. היה ממייסדי אגודת הסטודנטים הציונית בברלין, והשתתף בקונגרס הציוני הראשון בבזל ב-1897. ב-1903 קיבל סירקין תואר דוקטור לפילוסופיה מאוניברסיטת ברלין, אולם גורש מברלין כי הוגדר כפעיל פוליטי רדיקלי, והמשפחה עברה לגור בפריז. בשנים 1905-1907 חיו בוויילנה, ומשם דרך פריז עברו ב-1908 לארצות הברית. בשנת 1905 היה בין תומכי תוכנית אוגנדה וכאשר היא לא התקבלה אף לתקופה קצרה התנתק מפעילים ציונים. סירקין היה ממנהיגי "פועלי ציון" באמריקה ומראשי תנועת הפועלים בעולם. ב-1920 ביקר סירקין בארץ ישראל כחבר במשלחת מטעם הברית העולמית של מפלגת פועלי ציון ונשא מספר נאומים בשבח הרעיון הקואופרציה ובשבח ההתארגנות הקואופרטיבית. סירקין החזיק בדיעה שהאנטישמיות נובעת מהמאבק של החברה הבורגנית והפרולטריון. מעמד העובדים מזהה את היהודים עם הבורגנות, ואילו הבורגנות מלכה את האנטישמיות כדי להסיט את תשומת הלב, ולעצור את התחזקות מעמד הפועלים. מסיבה זו הטיף סירקין להקמת חברה סוציאליסטית שוויונית בארץ ישראל, שתהיה מבוססת על שיתופיות, חירות ושוויון. הוא ראה בדת אלמנט כובל ומשעבד, וקרא לצאת מן היהדות אל העברית, ולהחליף את דגל ה"קדושה העברית" בקדושה חילונית. בסוף ימיו חזר בו סירקין מהשקפתו הקודמת, ובחודשים האחרונים לחייו החל במהלך של חזרה בתשובה. יומיים בטרם מותו כתב סירקין שיר תפילה שנפתח במלים "ברוך אתה ה' אלוהי רוח העולם". סירקין נפטר בניו יורק ב-6 בספטמבר 1924. עצמותיו הועלו לישראל כחודש אב ה'תשי"א (1951) ונטמנו בבית הקברות כנרת.

הציונות הסוציאליסטית

הוגה מרכזי: נחמן סירקין (וגם: דב בר בורוכוב, משה (ס)

הגדרת הבעיה: האנטישמיות והמבנה הכלכלי-חברתי המעוות של העם היהודי.

עיקרי הרעיונות: סירקין ובורוכוב ביקשו לשלב בין הלאומיות והסוציאליזם ולהקים חברה יצרנית סוציאליסטית שוויונית (לפי סירקין: בא"י או בכל טריטוריה, לפי בורוכוב: רק בא"י). בנוסף, כל אחד מהם הציע דרך שונה להקמת חברה זו.

היחס לזרמים בציונות: סירקין הסכים עם הרצל שיש לגייס הון לאומי. עם זאת, הוא התנגד לדרכו הדיפלומטית של הרצל והציע לשתף פעולה עם עמים אחרים שנשלטים על ידי האימפריה העות'מאנית. בורוכוב, בדומה להרצל, סבר כי האנטישמיות לא תיפתר על ידי הגירה.

דמויות חשובות נוספות: ברל כצנלסון, דוד בן גוריון, יצחק טבנקין, (ציונות חלוצית המקבילה לסוציאליסטית – א.ד. גורדון וי"ח ברנר).

נחמן סירקין – ציטוטים נבחרים

"מדינת היהודים צריכה לשוות לנגד עיניה את האידיאלים של הצדק, התבונה והחברתיות... ההמון רשאי, איפוא, לדרוש מהם, כי יתנו לו את האמצעים לשחרורו הציוני. אין ספק בדבר, כי ההון היהודי, קרנות יק"א חברת כי"ח וכו', השייכים לעם ישראל, הכרח להשתמש בהם לטובת הציונות, כרצון העם. ההון הרב הזה שייך באמת לעם היהודי, ועל העם היהודי להיות אדון לכסף הזה."

"כל הנמנים עם פסולת החברה הבורגנית והפרולטרית, כל מי שאבד מלבו כל רגש אמת וכבוד, כל הבריות המפוקפקות, שאין בכוחן אלא לעורר את היצרים השפלים ביותר, כל אלה הרימו את נס האנטישמיות בזמן החדש. לפיכך שום מפלגה אין לה כל כך הרבה מנהיגים שנתגלה קלונם ברבים, כמו המפלגה האנטישמית. נציגיה הפרלמנטריים והרשמיים של מפלגה זו אנוסים לא אחת להמיר את מקומם ברייכסטג בתא הכלא בעוון זיוף, מעילה, שבועת שקר והונאה."

"אין הציונות אפשרית בלי הציונות הסוציאליסטית. היא היא המרחיבה את המושג ארץ ישראל ומאפשרת להתחיל מיד בהגשמת המדינה היהודית. היא מביאה לידי הסכמה את הציונות ואת העניינים החומריים והרוחניים של המוני העם והופכת את הציונות למשאת נפש גדולה שעליה יילחם העם ועליה יחיה. היא מעוררת את היסודות הבריאים, הנאורים ובעלי השאיפה שביהדות ומעמידה אותם כחלוץ בראש המחנה..."

"התקווה המשיחית, התקווה להחזרת האחדות הלאומית ולשיבת ציון, זה היה עיקר התוכן לחיי הנפש של הגולה... העם הבדל והשמרני ביותר בעולם, שבכל ימי הגלות ינק את לשד חייו מן הרגש הלאומי, נהפך למבשר התכחשות לאומית שאין כמותו."

"ההתבוללות היא אחיזת העינים הראקציונית של הבורגנות היהודית לאחר האמנסיפציה. כדי שהעם הנוצרי לא יתקומם נגד הבורגנות הזרה, שנתעשרה, ולא תעורר שאלה יהודית, המציאה הבורגנית היהודית ונושאי כליה, הרבנים, הסופרים, המלומדים והפרופסורים - את ההתבוללות."

"ההמון ובני הנוער חייבים להתאגד לאגודות ולצאת לקראת האויב ברחוב ועם נשק ביד. ובשעה זו, כשהשונא עבר בגלוי לשפיכות דמים, עלינו לקרוא בקול: התאגדו וצאו אל הרחובות בנשק ביד, באקדוחים ובפגיונות! צו חיינו הוא, צו כבודנו האנושי והלאומי!"

"ההמון רשאי, איפוא, לדרוש מהם, כי יתנו לו את האמצעים לשחרורו הציוני, וחובה עליו לאסור מלחמה שיטתית עליהם. אך אין ספק בדבר, כי ההון היהודי, קרנות יק"א, חברת כי"ח וכו', השייכים לעם ישראל, הכרח להשתמש בהם לטובת הציונות, כרצון העם. ההון הרב הזה שייך באמת לעם היהודי, ועל העם היהודי להיות אדון לכסף הזה."

"כל ארץ יש לה הוועד הציוני הארצי שלה, וכל הוועדים כפופים לוועד מרכזי אחד. הוועד המרכזי מייצג איפוא את היהדות הציונית ומושב בווינה. מטרה כפולה לנגד עיניו: לרכוש ארץ ולייסד חברה מדינית יהודית על יסודות סוציאליסטיים. בהתאם לכך צריך הוא להקים גם שני מוסדות פיננסיים: קרן לאומית ובנק לאומי. הקרן הלאומית מאפשרת רכישת ארץ, המובטחת במשפט העמים, למען האומה. הבנק הלאומי מיישב את היהודים בארץ זו."

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (1865 – 1935)

נולד בשנת 1865 בלְטְבֵיָה ושם גדל. למד בישיבת וולוז'ין המפורסמת בלִיטָא, ושם קנה את השכלתו התורנית. בהמשך כיהן בתפקיד הרב של העיר בויסק, וביסס את מעמדו הרוחני החשוב. ב-1901 פרסם מאמר שכותרתו 'תעודת ישראל ולאומיותם', בו הציג את עמדתו על הקשר בין הדת היהודית לבין לאומיות יהודית. לתפיסתו, הלאומיות היא כלי שניתן מידי האל, כדי לשמור על הדת. לכן, לדעתו, מאפיינים לאומיים כגון: שפה ומקום (טריטוריה), מטרתם לחזק את יכולתם של היהודים לשמור את התורה, כפי שקיבלו בסיני. הוא חשב שהמצוות הן נכס לאומי יקר ביותר, שכן הדת היא הדבר שמלכד יותר מכל את האומה.

הרב קוק עלה לארץ-ישראל בשנת 1904, ימי העלייה השנייה, ופיתח תורה רוחנית-דתית אוהדת לציונות. הוא כיהן בתפקיד הרב של העיר יפו ושל המושבות החדשות עד שנת 1914. בשנים אלה הוא כתב את ספריו החשובים ביותר: 'אורות', 'אורות הקודש', 'אורות התורה' ועוד. כבר מראשית דרכו בארץ יצר הרב קוק קשרים עם מנהיגי הפועלים, ותמך בהתיישבות החקלאית. בימי מלחמת העולם הראשונה הוא חי ופעל בלונדון והביע את תמיכתו בציונות ואף השפיע על קבלת הצהרת בלפור בכך שטען שהדת היהודית קשורה בלאומיות ישראלית ובארץ-ישראל. בשנת 1918 שב הרב קוק לארץ-ישראל והקים תנועה פוליטית, שקרא לה 'דגל ירושלים'. מטרתו היתה למשוך אל המחנה הציוני את היהודים האורתודוקסים, שלא היו מוכנים להצטרף באופן ממוסד ורשמי לתנועה ציונית חילונית, כפי שעשתה תנועת 'המזרחי'. הוא רצה שהארגון שלו יגלה אחווה כלפי הציונות הכללית החילונית, אבל לא יהיה ענף שלה מבחינה ארגונית וממסדית. בשנת 1919 נתמנה הרב קוק לרב הראשי של העיר ירושלים. לאחר כשנתיים, בשנת 1921, הקים את מוסד 'הרבנות הראשית' ונבחר לכהונת הרב הראשי האשכנזי הראשון בארץ-ישראל. בנושאי הלכה היה הרב קוק תקיף ומחמיר. למשל, הוא התנגד שתהיה לנשים זכות בחירה (בניגוד לדעתם של אנשי תנועת 'המזרחי'). בשנת 1924 ייסד הרב קוק את 'ישיבת מרכז הרב' סמוך לביתו בירושלים. הישיבה קיימת עד היום בשכונת קריית משה בירושלים. הרב קוק כיהן בתפקיד הרב הראשי של ארץ-ישראל משנת 1921 עד מותו בשנת 1935. הוא נקבר בירושלים – בהר הזיתים.

הציונות הדתית

הוגה מרכזי: ב-1902 על ידי הרב יצחק יעקב ריינס, אשר הקים את "המזרחי" (וגם: הראי"ה קוק).

הגדרת הבעיה: האנטישמיות ומצבם של יהודי מזרח אירופה, החילון וסכנת ההיטמעות של העם היהודי בתפוצות.

עיקרי הרעיונות: התנועה הציונית צריכה לעסוק אך ורק בפעילות פוליטית, ולא לפעול בניגוד לדת ע"י התערבות בתחום החינוך והתרבות, פעילות אשר תיצור מתח בין הציבור הדתי לחילונים בתנועה. תנועת 'המזרחי' תמכה בעלייה לארץ ישראל, ראתה בה מצווה שאינה סותרת את הגאולה המשיחית, ושאפה לנהל את החיים בא"י על פי ההלכה.

היחס לזרמים בציונות: תמיכה ברעיונות הציונות המדינית, והתייחסות להסתדרות הציונית כארגון משותף לדתיים וחילונים. התנגדות לתפיסתו של אחד העם הואיל וזו ביטלה את סמכות ההלכה.

דמויות חשובות נוספות: יהודה לייב פישמן מימון, הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, הרב צבי יהודה קוק.

הרב קוק – ציטוטים נבחרים

"ואני בתוך הגולה, האני הפנימי אינו מתגלה לאדם, רק לפי מדת הטהרה והקדושה שלו, לפי המידה שבה הנשמה מאירה באדם. חטא האדם הראשון בכך שהתנכר לעצמו, בכך שהקשיב לדעתו של הנחש ואיבד את קולו הפנימי. חטא כשלא ידע להשיב תשובה ברורה לשאלה 'איכה?!'. חטא עם ישראל כשהלך אחרי אל זר מפני ששכח את עצמיותו. חטאה הלבנה כשקנאה בשמש איבדה את שמחת חלקה כשהשוותה את עצמה אל זולתה. וכה הולך העולם וצולל באובדן האני של כל אחד, של הפרט ושל הכלל. באים מחנכים מלומדים מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם מן האני, ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכח. וכיוון שאין אני, אין הוא, וודאי וודאי שאין אתה.

"האהבה הגדולה שאנו אוהבים את אומתנו, לא תסמא את עינינו מלראות את כל מומיה, אך גם אחרי הביקורת היותר חופשית נקייה היא מכל מום. כולך יפה רעייתי ומום אין בך!"

"הצדיקים הטהורים אינם קובלים על הרשעה אלא מוסיפים צדק, אינם קובלים על הכפירה אלא מוסיפים אמונה, אינם קובלים על הבערות אלא מוסיפים חוכמה."
 "יש בן חורין שרוחו רוח של עבד, ויש עבד שרוחו מלאה חירות; הנאמן לעצמיותו - בן חורין הוא, ומי שכל חייו הם רק במה שטוב ויפה בעיני אחרים - הוא עבד."

"יש טועים שחושבים, שהשלום העולמי לא ייבנה כי אם על ידי צביון אחד בדעות ותכונות, ואם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה ודעת תורה, ועל ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא על ידי הערך של ריבוי השלום. הריבוי של השלום הוא, שיתראו כל הצדדים וכל השיטות, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו, מקומו וענינו. ואדרבא גם העניינים הנראים כמיותרים או כסותרים, יראו כשמתגלה אמיתת החכמה לכל צדדיה, שרק על ידי קיבוץ כל החלקים וכל הפרטים, וכל הדעות הנראות שונות, וכל המקצעות החלוקים, דווקא על ידם יראה אור האמת והצדק..."

הרב ריינס (1939 – 1915)

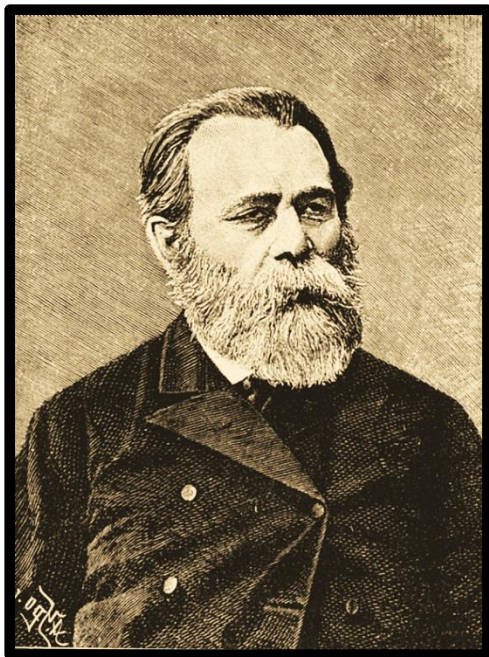
"לתכלית זאת מצא המרכז לנכון לחלק את הציונות כהווייתה ובכללה לשני חלקיו, לחלק גוף הציונות שהוא היישוב בפשוטו הצריך רק לממון ולזריזות עסקנית והשתדלות, לכוון לעמנו למקלט בטוח בארץ אבותינו במשפט גלוי ומוסכם מצד הממשלות; ולחלק הרוח, המחיה את הציוניות."

"ובהסכימו לאפריקה לא אמרנו להסיח חלילה את דעתנו אף רגע מציון עיר קודשנו. ונהפוך הוא הדבר. הסכמנו לאפריקה, מפני שעל ידה הננו מקווים להציל חלק הגון אחד מעמנו ולעשותו שלם בגופו ורוחו. ובטוב לישראל וטוב גם לארצנו. אם אין ישראל בעולם אין ציון בעולם. וכל הימים שישראל יהיה חי וקיים, כל אותם הימים לא אבדה גם תקוות ציון."

"התנועה הציונית היא רוחנית ומוסרית, אחרי שפתאום החל לנשב רוח חדש ויעורר בהרבה אנשים את האהבה לעמם ולארצם, והקשר של כל אחד ואחד להכלל ולארצו הולך הֵלֶךְ וְחִזַּק מיום ליום, וגם באנשים כאלה, אשר רבים חשבו כי כבר ניתקו חוטי הקשר שבינם לעמם וארצם, הנה פתאום התחזק במ הקשר הזה, הלא זה הוכחה ברורה כי הוא קשר רוחני, וכי גם בתחילה היה במ בכוח ועתה יצא אל הפועל, והלא רוב כוח בהוכחה זאת לברר לכל כי התנועה הזאת היא רוחנית ומוסרית."

יהודה לייב פינסקר (1821-1891)

יוזם ועידת היסוד הפומבית של תנועת "חיבת ציון" בעיר קטוביץ, בגבול רוסיה-גרמניה, 1884. יליד אודסה שברוסיה, בן למשפחת משכילים עבריים, רופא במקצועו. בהשפעת הפרעות ביהודים ברוסיה ב-1881 ("סופות בנגב") פרסם בעילום שם בשפה הגרמנית חוברת בשם "אוטואמנציפציה – קול קורא לבני עמו מאת יהודי רוסיה" (1882), ובה טען שהעם היהודי חייב לפעול בעצמו למען שחרורו הלאומי בתחומי טריטוריה משלו. את הרעיון המרכזי של חיבורו ביטא בפסוק מן המשנה במסכת אבות המצוטט בפתיחה לחוברת: "אם אין אני לי – מי לי?". לדברי פינסקר, האנטישמיות תשרור תמיד כי מקורה במצב האנורמלי שהעם היהודי נתון בו, מצב הגורם ליהודופוביה. הוא גם טען שהאמנציפציה שהעניקו המדינות ליהודים – נכשלה. תחילה דגל פינסקר בריכוז טריטוריאלי של העם היהודי במקום כלשהו, לאו דווקא בארץ ישראל, ובחזרה לעבודה חקלאית. רק לאחר ועידת קטוביץ קיבל פינסקר את התפיסה שהפתרון הטריטוריאלי היחיד לעם היהודי הוא ארץ ישראל.

הציונות המעשית

הוגה מרכזי: י"ל פינסקר (וגם: משה לייב ליליינבלום).

הגדרת הבעיה: האנטישמיות ומצבם של יהודי מזרח אירופה.

עיקרי הרעיונות: יש לפעול על ידי עלייה והתיישבות מיידית, ועבודה יצרנית בארץ ישראל. הטריטוריה: רק ארץ ישראל.

היחס לזרמים בציונות: חברי תנועת "חיבת ציון" סברו שהתפיסה המדינית עלולה להזיק למאמצי ההתיישבות שכבר החלו בארץ ישראל. כמו כן, הם שללו את רעיונות הציונות התרבותית-רוחנית של אחד העם.

י"ל פינסקר – ציטוטים נבחרים

"העולם ראה בעם הזה דמות מבעיתה של בר-מינן [מת], המתהלך בין החיים. תופעת רפאים זו של מת מתהלך, של עם ללא אחדות של גוף ואיברים, ללא קשר לארץ מיוחדת, שאינו חי עוד ובכל זאת מתהלך בין החיים; דמות מוזרה זו, שאין כמעט למצוא דוגמתה בהיסטוריה, לא לפנייה ולא אחריה, אי אפשר היה שלא תעורר בדמיון העמים רושם זר ומשונה".

"האימה מפני רוח הרפאים היהודית נשתרשה ונתחזקה במשך דורות ומאות בשנים. אימה זו הביאה לידי משפט קדום, וזה יחד עם עוד גורמים אחרים... הכשיר את הקרקע לשנאת היהודים (יודופוביה). היודופוביה היא מחלת נפש (פסיכוזא), בתור פסיכוזא עוברת היא בירושה, ובתור מחלה תורשתית מזה אלפיים שנה אין היא ניתנת לריפוי". "האמנציפציה החוקית של היהודים... עדיין איננה האמנציפציה החברתית, ועם חקיקתה של זו הראשונה עדיין רחוקים היהודים מלהיות משוחררים מן ההפליה שבמעמד החברתי המיוחד. האמנציפציה של היהודים מוצאת, כמובן, את צידוקה בכך, שהיא הינה תמיד צו של ההיגיון, של הצדק ושל האינטרס הכללי במובנו הנכון, אך לעולם לא ייתכן לראותה כגילוי ספונטני של הרגש האנושי.... הרגש הפנימי (הספונטני) של העמים".

"בין אם האמנציפציה ניתנה מתוך דחף פנימי ובין אם מתוך שיקולים כלשהם, נשארת היא בכל זאת בחינת מתנה שברוח לב לעם קבצנים עני ומושפל, שמרצון או באי רצון משליכים לו נדבה מופלאה; "אל לו ליהודי לשכוח, שאת לחם חוקה של זכות האזרח צריכים אחרים להעניק לו. אות הקלון, הדבק בו בעם הזה, הכופה עליו בקרב העמים בדידות שאין לקנא בה ביותר, לא יוכל להימחק ע"י שום שיווי מעמד רשמי, כל עוד יוסיף העם הזה לברוא, בהתאם לאופיו, אנשים נעים ונדים; כל עוד לא יוכל לזהות את עצמו, מאין בא ולאן הוא הולך".

"עתידנו יישאר בלתי בטוח ורופף עד עולם, כל עוד לא יחול שינוי יסודי במצבנו הנוכחי. לא השוויית מעמד האזרחי של היהודים במדינה זו או אחרת יש בה כדי להביא לשינוי זה, אלא אך ורק השתחררותו העצמית של העם היהודי בתור אומה, ייסוד יישוב יהודי עצמאי, אשר במרוצת הימים יהיה לנו לבית נאמן, לארץ מולדת".

"ההמון הפשוט מצביע, ללא היסוסים – על ארץ-ישראל. ... אין האינסטינקט של העם שוגה. מאחורי ה"אידיאל" נשמעת זעקתו המציאותית הבלתי פוסקת: "תנו לנו להרוויח לחם צר בזיעת אפינו על אדמת אבותינו הקדושה!".

"היהודים מפוזרים ומפורדים בין העמים לא רק מבחינת המקום אלא מפורדים ומחולקים הם גם מבחינת השקפותיהם החילוניות והדתיות. הרעיון הלאומי מספק את הדבק הטבעי לאיחודם של כל היסודות השונים האלה".

המחנה האחרון
במסע אל הארץ
הקדושה

הקונטרס החמישי של הציונים בכל-הרסב

5

מפגש חמישי: שלילת הגלות

“שלילת הגלות היא יסודה הראשון
של האידיאולוגיה הציונית..”
~ בנציון דינור, שר החינוך השלישי של ישראל

במפגש החמישי של בית המדרש לציונות שוחחנו על עקרון 'שלילת הגלות' אל מול חיובת בהגות הציונית, שלילה שהייתה משותפת לרובם הגדול של ההוגים והמנהיגים הציוניים, העולים והחלוצים המגשימים.

מהי שלילת הגלות? – בין השירים 'שני מכתבים' (1924) ל'ברלין' (2014)

את ראשיתו של הדיון על שלילת הגלות פתחנו באמצעות שני שירים אשר 90 שנה מפרידים ביניהם. בשנות העשרים של המאה שעברה, כתב המשורר והחלוץ הצעיר אביגדור המאירי את השיר 'שני מכתבים'. השיר נפתח בדברי האם המתחננת לבנה שישוּב 'הביתה לגולה': עַל נֶיֶר לְבָן וְצַח כְּשֶׁלֶג / בָּא מִכְתָּב מִן הַגּוֹלָה / כּוֹתֵבֶת אִם בְּדַמְעַת עֵינַי: "לְבָנִי הַטּוֹב בִּירוּשָׁלַיִם, אָבִיךָ מֵת, אִמְךָ חוֹלָה / בּוֹא הַפִּיטָה לְגוֹלָה! מִנְגֵד עוֹנָה לֵה הַבֵּן בְּכַאֵב רַב אַךְ בְּנַחֲרֻצוֹת שֶׁל אִיִּדְיָאֲלִיסֵט: עַל נֶיֶר פְּשׁוּט, אָפֵר כְּאָפֵר / הוֹלֵךְ מִכְתָּב אֶל הַגּוֹלָה / כּוֹתֵב חֲלוּץ, בְּדַמְעַת עֵינַי / שְׁנַת תְּרַפֵּ"ד בִּירוּשָׁלַיִם: "סִלְחֵי לִי, אִמִּי הַחוֹלָה / לֹא אָשׁוּב עוֹד לְגוֹלָה! וְהַשִּׁיר מְסַתֵּיִם בְּחַתִּימָתוֹ הַסּוֹפִית וְהַנַּחֲרֻצָּת שֶׁל הַחֲלוּץ הַצֶּעִיר: לֹא אֶהְיֶה עוֹד נֶעַ וְנָד! / לֹא אָזוּז מִפֶּה לְעֵד! / לֹא אָזוּזָה / לֹא אָזוּזָה / לֹא!"

האם החולה כותבת על "נייר לבן וצח כשלג", כלומר נייר איכותי המסמל את תנאי הגולה הטובים והמרווחים, לעומת הנייר "הפשוט, אפור כאפר" עליו כותב החלוץ הצעיר "בדמעת עין", המסמל את הדלות החומרית בארץ ישראל של שנת תרפ"ד (1924), אולם ההבדל הגדול הוא שלמרות

התנאים החומריים הטובים של האם בגולה, הרי שהיא "חולה" ואביו מת, הם הדור הישן, של הגולה החולה, ואילו הוא הצעיר, החלוץ, אמנם חי בתנאים חומריים קשים אך רוחו טהורה, בעל מרץ נעורים, הוא למעשה "המחר" בעוד הוריו הם "האתמול".

בצורה זו בוטאה שלילת הגלות בשירים רבים בקאנון של המשוררים העבריים בימים ההם, ידוע ביותר שיר "מרד הבן" של שמעוני שהפך להמנון 'השומר הצעיר', ומתבטא בחריפותו אף יותר בכותבו: אל תשמע בני אל מוסר אב / ואל תורת אם אל אוזן תט / כי מוסר אב הוא "קו לקו...". / ותורת אם "לאט לאט...". / וסופת אביב דוברה כן: "הקשיבה, איש, לשיר הבן!" בכך מבטא שמעוני כי ההורים הם העבר בעוד הבנים הצעירים, החלוצים, הם העתיד, הם האביב המפציע על עם ישראל בעת החדשה.

אלו היו דוגמאות רדיקליות לערך שלילת הגלות, כנטייתה של הספרות והשירה, המבטאות בחריפות את מרד החלוצים הצעירים בהוויה הגלותית, ואת מרי המחשבה הציונית במחשבה היהודית האורתודוקסית מחד והבורגנית אירופאית מאידך. עם זאת, לא כל הפרשנויות של שלילת הגלות היו חריפות במידה כה רדיקלית, אם כי עדיין נחרצות אשר ביטאו את מהות העקרון של השיבה למולדת בבחינת שלילת הגלות על כל רבדיה, הרוחניים והחומריים.

משנת 1924 אנו עוברים לימינו לשנת 2014 כשפורסם השיר 'ברלין' של להקת 'שממל', דנו על הפער שאנו רואים לגבי היחס שלנו לארץ בעקבות שני השירים ש90 שנה מפרידות ביניהם אולם גם אוקיינוס של הלכי רוח ותודעה שעברה מהפכות רבות.

החלק העיקרי של המפגש הוקדש להבנת עקרון שלילת הגלות בהגות הציונית. את ערך 'שלילת הגלות' חילקנו בין 3 הבחנות מרכזיות: שלילת הגלות בשל האנטישמיות הגואה (סיבה חיצונית), שלילת הגלות כשלילה ומאבק בתהליך איבוד הזהות היהודית וההתבוללות (סיבה פנימית-תרבותית), ולבסוף שלילת הגלות מתוך שלילת האופי המוסרי המעוות של חיי היהודים בגלות (סיבה פנימית-מוסרית).

שלילת הגלות בהגות הציונית

"שלילת הגלות היא יסודה הראשון של האידיאולוגיה הציונית", כתב בנציון דינור, שר החינוך השלישי של ישראל על נושא טעון רגשית וגדוש משמעויות ומוטיבים. ואכן, מדובר בנושא מרכזי בהגות הציונית מימי חיבת ציון ולאחר מכן הרצל ועד ימינו. סבכי הפרשנויות השונות שהקנו האינטלקטואלים הציוניים למונח שהיה לאחד מעקרונות היסוד במחשבה הציונית לא מקלים על ניתוחו של ערך זה; ממשבר אוגנדה והטריטוריאליזם ועד "חסלו את הגולה ולא היא תחסל אתכם" של ז'בוטינסקי. שלילת הגלות עוברת אפוא כחוט השני בכל כתבי הציונות ואף באלו של מתנגדיה. כדי להבין ערך זה וביטוייו המגוונים במחשבה הציונית, עלינו לסקור את כתביהם של ראשוני הציונות ומתווי זרמיה המרכזיים ולבחון את תפישתם את ערך שלילת הגלות והמשקל שייחסו לו במחשבתם. אלו יאפשרו לנסות להבין קמעה כיצד הגענו הלום ולנסות להתחיל לענות על השאלה – האם לערך זה יש מקום במחשבה הציונית של דורנו או שמא פס מהעולם?

את עקרון שלילת הגלות ניתן לחלק, כמו ההגות הציונית בכללותה, לשני ממדים – הממד החיצוני והממד הפנימי. הוויכוח המתמיד במחשבה הציונית, שנולדה כענף מודרני של מחשבת ישראל, התקיים תמיד בין המישורים הפנים-יהודיים לבין האינטראקציה החיצונית עם הפילוסופיה הכללית שסבבה אותה, ומתוך דיאלקטיקה מתמדת זו נולדה והתפתחה.

בעיית היהודים או בעיית היהדות? – הרצל מול אחד העם

שלילת הגלות בראשית התקופה הציונית באה לידי ביטוי בכתבי הוגים ציוניים כפינסקר והרצל, אשר ראו את הגלות כמסוכנת, מאחר שזיהו כי האנטישמיות האלימה בתקופת הלאומיות האירופית המתעוררת יוצרת איום קיומי של ממש על היהודים היושבים בתוך עמים השואפים להקיא מקרבם כל גורם זר (כמובן, נטייה זו לא התקיימה במידה זהה בקרב כל עמי אירופה). כך נולד החיבור "אוטואמנציפציה" של פינסקר, שהתפרסם לאחר 'הפרעות בנגב' ב-1881. פינסקר, כמו אחרים ממשכילי רוסיה, ביניהם הסופר פרץ סמולנסקין, הגיע לתובנה שניסיונות השתלבותם הציבורית והכלכלית של היהודים בחברה המודרנית ורגשי הלאומיות הגואים בקרב עמי אירופה מעוררים, בהיתקלם אלו באלו, שנאה אוטומטית הניזונה מאנטישמיות קלאסית ומודרנית כאחד, ודוחה את היהודים ואינה מניחה להם להשתלב כשווי זכויות. מאורעות התקופה האנטישמיים, ביניהם פוגרומים עקובים מדם, ניפצו את בועת המשכילים, לפחות אלו שהיו מוכנים לפקוח עיניהם, ופינסקר בפרסומו הביא את העובדות כהווייתן: "בחיי הנפש של העמים אנו מוצאים אפוא יסודו של רגש האיבה אל האומה היהודית. ואולם עלינו לשים לב גם ליסודות אחרים לא נופלים מזה בערפם, הגורמים אף הם לכך, שלא תוכל האומה היהודית להתמזג באומות האחרות או להגיע לידי שווי גמור במעמדה ביניהן", הוא כותב ומגיע לפתרון הציוני, "מהתולדות האלה

היא קודם כל אותה ההכרה המתפשטת יותר ויותר, שבשום מקום אין אנו בביתנו ושסוף סוף צריך שיהיה לנו איזה מקום מיוחד לעצמנו, אם לא ארץ-אבות שלנו.”

גם הרצל היה שותף לדעת פינסקר, בהבינו שהפתרון לבעייתו של העם היהודי אינו טמון בשווי הזכויות, שכן עצם האמנציפציה לא רק שאינה הפתרון אלא היא חלק מהבעיה. כך, הוא כותב כי “בארצות, שהן ראשונות לאנטישמיות, הנה היא תוצאה משחרור היהודים. בעת שהכירו עמי-התרבות את האכזריות שבחוקים המבדילים, וישחררו אותנו, כבר אָחַרָה האמנציפציה לבא.” במקום אחר כתב ש”הגיטו קיים עדיין בכל מקום, כל כמה שתהינה חומותיו בלתי נראות לעין. הגיטו מתבטא בחשדנותם של הגויים.” הרצל, פינסקר ואחרים שהצטרפו לתנועה הלאומית המתעוררת מייצגים את הבשלת התפיסה המכירה בכישלון הנוסחה המציבה את האמנציפציה כפתרון לבעיית היהודים.

הוגה ציוני בולט אחר באותה העת, אחד העם, יריבם של הרצל והציונות המדינית, שלל את הגלות לא רק בשל הסכנה הנובעת ממנה ליהודים, כי אם גם ובעיקר בשל הסכנה הנובעת ממנה ליהדות. בניגוד לאנשי הציונות המדינית, את אחד העם הטריד יותר הממד הפנימי, במובן של תרבות וזהות, מזה החיצוני, הקשור בנסיבות הקיום הפיזי, הפוליטי והחברתי-כלכלי. אמנם העם בגלות נמצא בסכנה קיומית, אך היא אינה רק חיצונית – אנטישמיות ורדיפות – אלא גם פנימית – האמנציפציה, השתלבות היהודים ותהליכי החילון והמודרניזציה מביאים את היהודים להתבוללות בקרב העמים ובהכרח ל”שמד”. אחד העם חילק את ההגדרה של ‘שלילת הגלות’, במאמר מ-1909 שכותרתו כשם ערך יסוד זה, לשניים: שלילה סובייקטיבית מול שלילה אובייקטיבית. לדבריו, “כשאנו מדברים אפוא על ‘שלילת הגלות’, צריך לזכור קודם כל, שבמובן סובייקטיבי כל ישראל הם ‘משוללי הגלות’; כולם מכירים ברוע המצב של ‘כבשה בין הזאבים’ וכולם היו רוצים בבטול המצב הזה, אלו היה הדבר אפשר. ובכן, ‘שלילת הגלות’, שהיתה ל’מלה’ בפי הכתות המתנגדות זו לזו, פירושה בהכרח – שלילה אובייקטיבית, זו שכופרת באפשרות קיומנו הלאומי בגולה ובדורות הבאים, אחר שנהרסה ה’חומה’ הרוחנית, שהיתה למחסה לאבותינו בדורות שעברו, ואין לנו מפלט עוד מזרם הקולטורות הנכריות אשר מסביב לנו, זרם השוטף את תכונותינו הלאומיות ובולע את קניינינו הלאומיים ומקרב ככה לאט לאט את קץ קיומנו בתור עם.”

את המאמר על שלילת הגלות כתב אחד העם מתוך ויכוח עם חברו שמעון דובנוב, ממנהיגי התנועה האוטונומיסטית, אשר טען שהציונות אינה יכולה לפתור את המצוקות היהודיות באופן יסודי, מכיוון שרוב היהודים ימשיכו לחיות בתפוצות. עם הערכה זו הסכים אחד העם, אולם בניגוד לדובנוב הוא סבר כי “בהיותה (של תנועת חיבת ציון, ק.ד.) חושבת את הגלות לחזיון

מתמיד, שאין בידינו לבטלו, היא דורשת לתת חזק ותוקף לחיינו הלאומיים בגלות, אלא שרואה היא את הדרך היחידה לזה בבריאת מרכז קבוע ללאומיותנו במקום חיותה הטבעית. "הגולה תוסיף להתקיים אך היא זקוקה למרכז שיוביל אותה, וזה יכול להיות רק בארץ ישראל, מקומו הטבעי של העם. דובנוב הסכים עמו באשר לחשיבותה של הזהות והתרבות הלאומית ככלי לקיום לאומי התופס את מקום הדת, האמונה המסורתית וההלכה, אך חלק עליו באשר לחיוניות המרכז הרוחני בארץ ישראל. אחד העם לא נשאר חייב, ובמאמרו "שלש מדרגות" השיב ש"זכות לאומית אחת יש, שהיא תוכל להספיק לנו צרכי חיינו הלאומיים ושבלעדיה לא נגיע לעולם לתכלית חפצנו שגם אנחנו נהיה הרוב, בארץ אחת תחת השמים, ארץ אשר זכותנו ההיסטורית בה אינה מוטלת בספק ואינה צריכה לראיות רחוקות, ואשר בתוך אורה ההיסטורי יתפתחו חיינו הלאומיים באמת לפי רוחנו ואז תהיה תקוה גם לשאר בני העם, המוזרים בארצות, כי המרכז הלאומי הזה ישפיע מרוחו עליהם ויתן בהם כוח לחיות בחייו."

אם כן, אחד העם שולל ומחייב: שולל את הגלות מבחינה סובייקטיבית ואובייקטיבית כאחד כפי שראינו, ומחייב את הגלות כמובן של הכרה בהיותה מציאות בלתי נמנעת וויתור על היומרה לשים לה קץ בעתיד הנראה לעין, ו'הסתפקות' בחזון בו קהילות הגולה מושפעות מאורו של המרכז התרבותי היושב בארץ ישראל, ומספק מעין הנהגה רוחנית המובילה את תפוצות העם.

האם עלינו להיות אנו ללא-אנו? – גורדון מתעמת עם ברנר

כעת הגענו לבחינה נוספת של שלילת הגלות מתוך הממד הפנימי של הציונות, אשר מצאה ביטוי בוויכוח המתלהט בין שתי דמויות בולטות בציונות החלוצית הארצישראלית בראשית המאה ה-20, א.ד. גורדון וי.ח. ברנר. כרבים מבני דורו גם ברנר הגיע לציונות מתוך חיפוש אישיים אחר דרך חיים שונה מזו שהכיר בילדותו. כילד למד ב'חדר'; אביו קיווה שבזכות כישרונותיו יהפוך לרב מפורסם ובכך יחליף את משפחתו ממצוקתה הכלכלית. אך ברנר סלד מלימודיו בשיבות ונעשה חשדן כלפי הדת והאמונה הדתית. בעיניו היו היהודים שסביבו צבועים, מתחסדים שמצד אחד מדמים עצמם כקדושים מעונים אך מנגד, כאביו, רואים בדת אמצעי לעלות לגדולה ולצאת מהמצוקה הכלכלית. "היהודים אינם עם רליגיוזי", כתב, "כי אם אנשים המחזיקים בדת, רבים מתוך צביעות ושפלות הנפש, כדי שהדת תחזיק אותם, ובדרך כלל – מצוות אנשים מלומדה!"

מצד אחד סלד ברנר לגמרי מההתבוללות, שניכרו בה ביזוי עצמי והתבטלות בפני אחרים, ומצד שני לא יכול היה להמשיך לרמות את עצמו כשבכל הכרתו סלד מההוויה הדתית שבעיניו היתה הוויה תלושה מהחיים. בזו ראה נבלה ובזו טרפה. אך אם לא הדת ולא ההתבוללות הן הפתרון, האם ישנה דרך קיום נוספת הפתוחה בפני העם היהודי? זוהי שאלתו הגדולה. "צעירי ישראל אלה

אומרים: שאלתנו אנו, שאלתנו-צעקתנו היא: מה לעשות לנו, היהודים? כיצד לחיות? ברנר מזהה אפוא את שלילת הגלות עם שלילת היהדות במובנה הדתי.

א.ד. גורדון – שכתב לברנר "יש שנדמה לי, כי על פי שורש נשמתך או על פי שאיפת נשמתך לעומק אין לי אולי בין כל מכירי אדם קרוב לי ממך; אולם על פי אופן מחשבתך, אין לי אולי רחוק ממך" – היה מצוי בפולמוס חריף עמו לגבי היהדות ויחס הדור הצעיר אליה, ובכלל זאת אף מגמות אנטי-דתיות שהופיעו בקרב החלוצים. כך כתב גורדון בנימת התרסה כנגד מתקפתו של ברנר על הדת היהודית: "אני מבקש דור צעיר חי, חי את עצמו ויודע לחיות את עצמו, את עצמותו המיוחדת, הטבעית... ואני מוצא דור מתבטל, שאינו יודע לכבד את עצמו, שאינו יודע את ערך עצמותו המיוחדת, הטבעית, משום שאינו יודע לחיות את עצמו מתוך עצמותו הטבעית." לעומת שוללי הגלות מקרב הציונות המדינית, הממקדים את ביקורתם ביחס הגויים ליהודים, מפנים ברנר וגורדון את הביקורת פנימה, ליהודים עצמם, ומוצאים ליקויים מוסריים בחיי הגלות כמו פרזיטיות, פסיביות, פרנסות אויר ופחדנות. זה המשותף בין גורדון וברנר, אך המחלוקת העמוקה ביניהם מתגלה ביחסי הסיבה והתוצאה ההפוכים שהם מציירים. ברנר סבור שהדת והמסורת היהודית עיצבו אופי לאומי שיצר את ההוויה הגלותית הפסולה, כלומר 'היהדות' היא שורש וסיבת הגלות. גורדון לעומתו סבור שהגלות נכפתה על העם שלא באשמתו, חנקה אותו, החלישה ועיוותה את חייו, אבל אין בחיי הגלות כדי ללמד על מהות היהדות. הגלותיות אינה זהה עם היהדות, ואין לשלול את שתיהן יחד כפי שעושה לדעתו ברנר. גורדון טוען שהיהדות תוכל לחזור לעצמה ולשגשג בארץ ישראל, וכותב "והיה כי תעזוב פְּלָה את החיים ההם, אשר יצרו אחרים, כאשר עזבת את ארצם ובאת לברוא לך פה חיים חדשים, חיים שלך – ושבה הגחלת וחיתה, ושבה והיתה לשלהבתיה, ושבת אתה וחייית, ושבו עִמְךָ וארצך וחיו."

המחלוקת בין ברנר לגורדון על משמעות 'שלילת הגלות' הגיעה לשיא במאמרו של ברנר "הערכת עצמנו בשלושת הכרכים" שבו, תוך ביקורת עצמית חריפה, כתב על דמותם של היהודים בסיפורי מנדלי מוכר ספרים. בדבריו הקשים הוא קוטל את היהדות הגלותית ואופייה, אותם הוא מוצא בזויים, פסולים ולא מוסריים, וטוען כי "עם אשר אין כוחו כלום לעזור לעצמו, לדחוף בעצמו במקום שצריך דחיפה. בכל הוא צריך לאחרים, בכל הוא סומך על אחרים, וכל שאיפתו שיתנו לו אחרים לישיב בשלווה, ועם שכזה לא ישנאו? ולעם שכזה לא יבוזו? עד מתי לא נדע את חשבון עולמנו ברור? מה תתן לנו ומה תוסיף לנו ההונאה העצמית? נדע, לכל הפחות, מה חדלים אנו!" הוא אינו מסתפק בכך אלא מוסיף: "אנו, מלבד שאי המוסריות שלנו עלולה לחתור, סוף סוף, חתירה אחרונה מתחת לכל קיומנו, התלוי בנס ובאוויר, הרי אנו טפילים ובלתי חשובים ואי מוסריים בעל כרחנו, אפילו כשאנו עולים לגרדום על מלחמת היושר והמוסר, מפני שכח אין לנו,

מפני שיסוד חיינו אינו בידינו, מפני שהקללה עלינו ועל זרענו, מפני שבעיקר אנו תלויים באחרים!"

לפי מחשבתו הציונית של ברנר, היציאה מהתודעה הגלותית והדרך ליצירה מקורית עוברת דרך שלושה שלבים. השלב הראשון הוא הערכה עצמית נוקבת של המציאות האישית והלאומית. לאחר מכן יש להגיע למסקנות נחרצות, ובכך לניפוץ האשליות ומציאת הדרך לשינוי אורחות חיינו מן היסוד. ולבסוף, יגיע תור המעבר האקטיבי מקיום מעוות הנשען על תקוות שווא להווייה קיומית של עם חי הנוטל אחריות מעשית על גורלו. פתרונו לבעיית הגלות הוא פתרונו של הציונות החלוצית המגשימה בארץ ישראל השואפת לתקן את אורחות חיי העם, "מושבי פועלים – זוהי הריבולוציה שלנו. האחת והיחידה..."

גורדון, שסלד בלשון המעטה מדבריו של ברנר, השיב במאמר תגובה, "הערכת עצמנו", בו יצא נגד האשמותיו הקשות של בן שיחו, הצביע על מה שראה כחוסר הוגנות בביקורתו וכתב: "אני לא אבוא לדון בשאלה: אם אנחנו גרועים מאחרים או טובים מאחרים, אם אנחנו הרשעים והם הצדיקים או להפך. אין לי עסק באחרים, בערכם של אחרים, בערך קניניהם של אחרים, בכלל אין לי צורך לבטל את אחרים, בשביל שלא לבטל את עצמנו, בשביל שלא להתבטל בפניהם, כשם שאין לי צורך באורם של אחרים בשביל לראות את נגעינו." והוא ממשיך וטוען כי "הגלות החשיכה את מאורנו וכמעט שכיבתה אותה כְּלָה. היא הדביקה בנו נגעים נוראים בעמקם ובכיעורם, וביניהם היותר קשה והיותר מכוער – הפרזיטיות." הפתרון לשיטתו הוא החזרה ל"ארץ אבות ואל הטבע. שם נשוב לתחיה. חיי טבע ועבודה וחופש ירפאו את נגעינו ויעירו את כוחותינו הנרדמים מתרדמתם." במקום אחר הוא שואל את ידידו הצעיר "מאין כל השנאה הכבושה הזאת, כל הבוז הזה, שאין לו גבול, לדת ישראל, לרוח ישראל, לכל מה שיש בנו לא ברוחם של אחרים, לא לפי טעמים של אחרים?"

מגוב ריקבון ועפר – תיקון הצביון הלאומי במחשבתו של ז'בוטינסקי

מנהיג הציונות הרוויזיוניסטית, זאב ז'בוטינסקי, שלל את הגלות משתי סיבות עיקריות. ראשית, כמנהיג שראה עצמו ממשיך דרכם של הרצל והציונות המדינית, החזיק בתפישה לפיה יש לשלול את הגלות בגלל האנטישמיות והאיום על קיום העם בקרב עמים עוינים. שנית, הוא ראה את האופי הגלותי כמנוון ומעוות וסבר שיש להתנער ממנו – "מרפש הגולה" כלשונו, או "מגוב ריקבון ועפר" במילות שיר בית"ר אותו חיבר – למען שיקום הכבוד העצמי הלאומי של עם השואף לריבונות מדינית ולעצמאות תרבותית ככל העמים.

ז'בוטינסקי היה חניך התרבות הרוסית והמערבית והושפע מהלאומיות האירופית, על צורותיה הליברליות והרומנטיות כאחד, שאותה הביא לשיטתו הציונית. בילדותו אומנם קרא את התנ"ך ולמד עברית, אך ידיעותיו ביהדות היו מוגבלות לעומת השכלתו האירופית. ז'בוטינסקי העיד ש"להיות ציוני למדתי אצל הגויים. את מיטב שנות נעורי עשיתי ברומא ויפה התבוננתי באיטלקים. מדינה חביבה וחופשית היתה זו בסוף ימיה של המאה ה-19 – ליברלית, אוהבת שלום, ללא צל של שוביניזם."

ז'בוטינסקי שלל את הגולה כפי ששללו בתנועות הפועלים הציוניות, תוך ויכוח נוקב על הגדרת מטרת הציונות ודרכי הגשמתה. בעוד תנועת הפועלים הציונית סוציאליסטית הניפה לשיטתו שני דגלים, החברתי והלאומי, והתמסרה להגשמת שתי המטרות גם יחד מפני שלתפישה תלויה האחת בשנייה ומותנית בה ולמעשה לא ניתן להפריד בין השניים, ז'בוטינסקי התעקש על מה שכינה 'חד נס', הדגל הלאומי בלבד. "שעטנו לא יעלה עליך" טען בהשאלה מהמקורות היהודיים. כנגד הצגה זו של הדברים ניתן לטעון כי ז'בוטינסקי הושפע לא פחות מיריביו הפוליטיים מהשקפות עולם ודרכי מחשבה שרווחו בתקופתו. הציונות הרוויזיוניסטית לא היתה 'ציונות גרידא', במובן של לאומיות 'חד-נסית' מזוקקת, אלא ניתנה לסווגה כציונות-ליברלית (או ליברלית-רומנטית) ומבחינה זו הרי שהתאפיינה ב'ריבוי דגלים' לא פחות מהציונות החלוצית נגדה יצאה.

ביקורתו של ז'בוטינסקי על האופי הגלותי של העם התמקדה בבעיית יכולתו הנפשית והפיזית להגן על עצמו ולשחרר את ארצו משלטון זר כדי להקים מדינה ריבונית. הוא ראה בדרכן של תנועות הפועלים הציוניות גלותיות שאינה פחותה מזו שנגדה יצאו, מכיוון שלדעתו מדיניות הסלחנית כלפי שלטון המנדט והערבים העידה על אותה אוזלת יד צבאית ופוליטית שבגללה איבד העם היהודי את ארצו פעמיים לאורך תולדותיו, בשל התבטלות בפני הגויים ופחד מפני הפעלת כוח גם כאשר הדבר היה דרוש ומוצדק. במאמרו "על האח (האלף בית החדש)" משנת 1930 כתב ש"בשביל הדור הגדל לנגד עינינו ואשר על כתפיו תוטל, כנראה, האחריות למפנה הגדול ביותר בתולדותינו, יש לאלף-בית צלצול פשוט ביותר: צעירים, למדו לירות."

כדי להגשים את הציונות, שעניינה נרמול העם היהודי והפיכתו לעם ככל העמים המודרניים, יש לגאול את העם ממורשתו הגלותית ולהפכו לעם בריא הרואה את ייעודו בהגשמת אידיאלים ארציים. זאת כחלופה לאופי הלאומי הגלותי שעיצבה הדת, אשר חינכה לפרישה מהגופניות הטבעית. ז'בוטינסקי טוען שהציונות כתנועה לאומית תוכל להשיג מטרתה רק באמצעות שינוי מהפכני בתודעת בני הדור הצעיר, וכיוון בדבריו אלו בעיקר לצורך לעודדם להתמסר לעלייה לארץ ישראל ולקבל מרות ממלכתית ומשמעת צבאית. במאמריו קרא לנוער העברי לראות בעלייה 'ספורט לאומי' ש'עוזר לפרוץ מחסום, העומד בדרכם של מיליוני לבבות רעבים; הוא עוזר

לאספסוף בלי בית לזכות במולדת לעצמו ולעשות את האספסוף לאומה. מיני הספורט האחרים הם ככלות הכל משחק גרידא; הספורט שלנו רציני, רצינותו קדושה.”

בחודשים שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה ערך ז'בוטינסקי מסע נאומים בפולין, בו הזהיר מהשואה העומדת בפתח. המשמעות הטרגית מתגלה בייחוד בשל תאריך אחד מנאומיו שהתקיים בט' באב, יום זכר חורבן בית המקדש, ובו הפציר: "ברצוני לומר לכם ביום תשעה באב זה: אלה שיצליחו למלט את נפשם מהקטסטרופה, יזכו לרגע החגיגי של שמחה יהודית גדולה: לידתה מחדש ותקומתה של מדינה יהודית. איני יודע אם אני אזכה לזאת, בני – כן! אני מאמין בזאת כשם שאני בטוח שמחר בבוקר שוב תזרח השמש. אני מאמין באמונה שלמה." אף ששלל את הגלות מאותה סיבה ששלל אותה הרצל במקור, האנטישמיות הגואה, כתב ז'בוטינסקי ב-1933 כי "גולה נורמלית" – זוהי הגולה שיש בה שיווי זכויות, בלי פוגרומים וכלי שיסוי. אבל גם הגולה הנורמלית ביותר אינה יכולה למלא את מקומה של ההוויה הלאומית, של 'עם הנמצא בביתו'."

עם נושא עצמו ושליט בגורלו – המהפכה הציונית על פי בן גוריון

עם ימי קום המדינה ועידן הריבונות הישראלית הנהיג ראש הממשלה הראשון דוד בן גוריון קו ממלכתי מובהק, שמטרתו יצירת אתוס לאומי שיהיה בכוחו לאחד את קהילות ישראל העולות מארבע כנפות תבל, מערב ומזרח יחד. עוד לפני קום המדינה כתב ש"הציונות במהותה היא תנועה מהפכנית. לא תצויר כמעט מהפכה יותר עמוקה ויותר יסודית מזו שהציונות רוצה לעשות בחיי העם העברי. זו היא לא מהפכה במשטר פוליטי או כלכלי – אלא מהפכה באושיות החיים האישיים של בני העם. עצם התפיסה הציונית על חיי העם היהודי ועל ההיסטוריה העברית היא מהפכנית ביסודה – זוהי מרידה במסורת של מאות בשנים, מסורת של חיי גלות למעשה וגעגועים עריריים נטולי רצון לגאולה. [...] במקום חיי גלות תלושים – מאמצי בניין ויצירה בקרקע מולדת. במקום עם סמוך על שולחן אחרים, במקום מיעוט התלוי בחסד רוב זר – עם נושא עצמו ושליט בגורלו. במקום קיום קלוקל של אנשי ביניים התלויים באוויר – קיום עצמי של אנשי עבודה המעורים בקרקע ובמשק יוצר."

תפישתו של בן גוריון כפי שמשתקפת בדברים אלו היא תפישת הציונות הסוציאליסטית השוללת את הגלות בעיקר בשל סיבות פנימיות, בחתרה לתיקון אופיו של העם היהודי והפיכתו לעם ש"יהיה עומד ברשות עצמו", במילותיו. מבחינתו, משמעותה של הגלות היא תלות חומרית, פוליטית, רוחנית-תרבותית ומוסרית, תלות "הבאה מתוך חיי נכר, מתוך מעמד של מיעוט, מתוך חוסר מולדת, מתוך ניתוק ממקורות, מקרקע, מעבודה, מיצירה משקית." את התלות הזו באה הציונות לעקור כדי להפוך את העם היהודי לעצמאי ואחראי על גורלו. בן גוריון טוען שהעצמאות

מתחילה בפנימיות האדם היחיד, לאחר מכן היא מקבלת את ביטויה בעצמאות חיצונית של הקולקטיב, ורק אז נוצרים "מסגרת לאומית ותנאים ליצירה וקיום עצמאיים, לבסוף – על ידי כיבוש עצמאות ממלכתית." המהפכה הציונית תתגשם רק כשימולאו שני תנאים – קיבוץ גלויות ועצמאות במולדת.

האם אמריקה אינה גלות? – שאלת יהדות ארצות הברית

הנחת המוצא הציונית הבסיסית של שלילת הגלות היתה שלא ניתן למצוא פתרון לבעיית היהודים בגולה כפי שהיא. אולם בימי דור המדינה התחיל להשתנות היחס כלפי הגלות ונדמה שהגבול, שבעבר היה אולי חד וברור יותר, בין הגלות למדינה, בין שלילה לחיוב, הלך והיטשטש. בהתייחסו בשנות השבעים ליהדות ארצות הברית, הסביר נתן רוטנשטרייך, ממניחי היסודות לחקר הפילוסופיה בישראל, כיצד הומר המונח 'גולה' (exile) במונח 'תפוצה' או 'פזורה' (diaspora), כאשר יהודי ארה"ב, בימים שלאחר קום מדינת ישראל, הגיעו לאמנציפציה ברמה גבוהה החורגת משוויון זכויות פוליטי גרידא. לדבריו, השתרשה בקרב יהודי צפון אמריקה תפישה לפיה ארה"ב אינה גלות.

מתוך בחינה משווה לאירופה, מסביר רוטנשטרייך, יש הטוענים כי אופייה המיוחד של ארה"ב יצר סינתזה בין האופי היהודי המזרח-אירופי והאופי היהודי המערב-אירופי טרם מלחמת העולם השנייה. דהיינו, יהודי אמריקה נאמנים למסורת ולמורשת הלאומית היהודית ועם זאת משתלבים בחברה האזרחית על כל רבדיה. במילים אחרות, המציאות האמריקאית יצרה מצב שבו "אם אתה אמריקאי טוב ממילא חייב אתה להיות גם יהודי טוב." אולם רוטנשטרייך שואל כיצד השוואה זו "מביאה למסקנה כי אמריקה אינה גלות?" לדבריו, אופייה הייחודי של האומה האמריקאית עשוי לספק פתרון לגלות במובן של קיום אנומלי של מיעוט נרדף המודרן מחברת הרוב בה הוא שוכן, ואף לאפשר מידה של אוטונומיה תרבותית נוסח דובנוב ליהודי ארה"ב. עם זאת, אין בכך כדי לפתור את בעיית הגלות לא במובן של diaspora (היותו של העם היהודי מפוזר ומפורד) ולא במובן של exile (ריחוק העם ממולדתו).

אלו היו פני הדברים בעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל. מאז חלו תמורות משמעותיות במצבה של פזורה מרכזית ורבת חשיבות זו. יהודי ארה"ב נותרו אמנם נאמנים למדינת ישראל, אולם לאחרונה פורסם כי מאז 1950 צנח מספרם בלא פחות מ-50%, ואילו מספר נישואי התערובת ממשיך לזנק. במציאות זו עולים סימני שאלה קשים לגבי עתידה של הקהילה היהודית הגדולה ביותר אחרי ישראל.

הוצאת הגלות מן היהודים – יגאל אלון על משמעות הציונות בזמננו

בימינו נדמה שחזון המרכז הרוחני של אחד העם מקבל רלוונטיות מחודשת, הנשענת על כך שהחברה הישראלית היא הקהילה היהודית הגדולה בעולם, ועדות להצלחת הציונות לכוון בארץ ישראל עצמאות מדינית, כלכלית, רוחנית ותרבותית. בראיון עמו שפורסם בגיליון הבכורה של "אשמורת שלישית", טען אליעזר שביד כי "אחת הבעיות הגדולות של ימינו היא שיהודים במדינת ישראל מתבוללים לא פחות מיהודים באמריקה. הנטישה של היהדות היא איום שקיים גם היום, ונשאלת השאלה, כיצד אנו יכולים להיות מרכז רוחני עבור יהדות התפוצות אם אנחנו בעצמנו מתבוללים?" דברים אלו מתכתבים עם דבריו של א.ד. גורדון, שכתב לפני כמאה שנה כי "הגלות היא לעולם גלות, ובארץ ישראל לא פחות מאשר במקום אחר." תופעת הירידה מהארץ וקמפיינים דוגמת "מחאת המילקי" שנחשפנו אליהם בשנים האחרונות הם עדות למשבר שחוות החברה הישראלית, ההולכת ומאבדת את הדבק המאחד בין הפרטים והאוכלוסיות המרכיבים אותה; חברה שחוות תהליך של פירוק מתמיד וגובר כחלק מתהליך ההפרטה במובנו העמוק, כפי שחל בעידן הגלובליזציה, אשר שינה את פניה של ישראל מחברה הבנויה על יסודות קולקטיביים ושיתופיים לחברה אינדיבידואליסטית מנוכרת, שסועה ומפולגת.

שאלת שלילת הגלות בימינו נותרת פתוחה, ודורשת דיון עומק נוסף ובחינה מחודשת של עקרון היסוד הציוני לאור אתגרי הזהות שמציב העידן הפוסט-מודרני בפני יהודי מדינת ישראל ויחסה של המדינה אל קהילות הגולה של המאה ה-21. דבר אחד ניתן לומר לבטח: בימינו האיום הקיומי על העם היהודי אינו חמור כפי שהיה לפני כמאה שנה, בימי ההוגים שדנו בהם. גם הנסיבות הפנימיות אינן קשות כפי שהיו בעבר, שכן היום ישנה תרבות עברית משגשגת במדינה יהודית ריבונית. אולם אלה גם אלה אינם מבטלים את חשיבותו של ערך שלילת הגלות בימינו כאחד מעקרונות היסוד של תנועת הציונות המתחדשת. בספרו "כלים שלובים", שראה אור ב-1979, מתמצת יגאל אלון באופן מזוקק את משמעותו של עיקרון זה, בדברים שדומה כי בימינו הם רלוונטיים מתמיד:

"חוששני, כי אנו עדים לתהליך התפוררותו של המרקם הלאומי-חברתי-מוסרי, התפוררות הרחוקה מלהיות תיאורטית. יש עריקה, פשוטה כמשמעה, של חלקים ניכרים מהציבור הישראלי, אם ממצוות גיוס לצה"ל ואם משירות לאומי אחר. ומה שחמור יותר – הירידה מהארץ. ובמרקם החברתי, כמעט שאין תחום שלא נפגע בקרב חלקים גדולים בעם – החל בשקיעת המוטיבציה האידיאליסטית, בהתרופפות חישוקי הערבות ההדדית, באי-דאגה מספקת לעקירת האביונות והניוון שבקרבנו, וכלה בתרבות החיים וביחס לאיכות הסביבה, זו שאינה רשות הפרט. שאר-הרוח שהיה נחלת החברה הציונית בטרם מדינה מתכרסם והולך, ותחושת ההשתייכות נחלשת והולכת גם היא. [...] פתאום נשכח מלב רבים כי הציונות המגשימה לא הסתפקה מעולם בהוצאת

היהודים מן הגלות, אלא גם בהוצאת הגלות מן היהודים. ומי יכחיש כי בארץ מצויות ביצות גדולות של גלות המתפשטות בהתמדה, מנטאליות של גלות ומבנה תעסוקתי של גלות? על בניין-אב זה, ההולך ומוקם מחדש לעינינו, מחפה גג-על בצורת נוסטלגיה פרימיטיבית, המקדשת את כל העבר במסווה של חיפושים אחר שורשים, כביכול. אכן "עבדות בתוך חירות", כלשונו של אחד העם.

דגמים ברעיון שלילת הגלות

שלילת הגלות – כשמה כן היא – התנועה הציונית אומרת כי הגלות היא דבר רע. כל האגפים של התנועה הציונית אומרים זאת. כולם מסכימים עם הרעיון שהגלות היא טובה רק לשם הגאולה מן הגלות.

- מימד עצם החיים בגלות - אני הציוני לא אוהב את החיים בגלות ורוצה לחיות בארץ ישראל.
- מימד הזמן – מימד ההיסטוריה – הציונות מחלקת את ההיסטוריה היהודית לשלוש תקופות:
 - (1) העידן הקדום – תקופת התנ"ך – כל מה שהיה לפני חורבן בית שני. תקופת הזוהר של העם היהודי בארצו.
 - (2) התקופה הבעייתית – תקופת הגלות (גלות בבל, אשכנז, פולין וכו'), מחורבן בית שני ועד ראשית הציונות.
 - (3) תקופת התחייה.

כל זרם תופס את הגלות בצורה שונה. בכל תקופה הגלות נתפסת בצורה אחרת. ישנם שלושה דגמים לשלילת הגלות:

מנהיגי הציונות המדינית – הרצל ("מדינת היהודים"), פינסקר ("אוטואמנציפציה"), נורדאו, יחזקאל קויפמן (כתב את הספר "גולה ונכר") – בגישה זו נקטו הציונים הקלאסיים. הגישה הזו טוענת שהחיים בגלות הם דבר שלילי מסיבה פשוטה – החיים בגלות מובילים לפגיעה ביהודים. הגלות אינה חטא של היהודים, זה לא פשע להיות בגלות, היהודים לא עשו משהו רע, הגלות היא עונש ליהודים – היהודים הם הקורבנות. היהודים סובלים מהגלות.

הרצל ופינסקר אומרים את אותו הדבר – בכל מקום שבו היהודים חיים באירופה – הם חיים כמיעוט באותו המקום. המשמעות של לחיות כמיעוט במדינת לאום היא שהיהודים אף פעם לא יכולים להרגיש בבית, תמיד הם זרים. בגלות הזו החברה מארחת אותם, היהודים בלי בית – הרצל ופינסקר אומרים שיש אפשרות לשנות את המאזן הדמוגרפי. רוצים שיהיה מקום בעולם שבו היהודים יהיו רוב. תמצית של הציונות המדינית היא רוב מול מיעוט. שליהודים תהיה תחושה של חיים בבית. לגישה זו אין עסק עם ההיסטוריה היהודית. הם רק רוצים לשנות את המצב. שליהודים יהיה מקום משלהם שבו הם יהיו הרוב.

אמנציפציה: תהליך שבו היהודים יהפכו להיות חלק מהחברה. הכישלון של האמנציפציה בצרפת – נותנים ליהודים את האפשרות להתערב בעם הצרפתי אך מצד שני שונאים אותם ולא נותנים להם ממש יד חופשית לעשות מה שהם רוצים.

היהודים חושבים שהם משתלבים בגרמניה ובצרפת – מדברים בשפה כמו שצריך, עובדים בעבודות וכו'. השתלבו בצורה מלאה בחיים, אך למרות כל זאת שונאים אותם והם לא שייכים.

הגישה הזו לא מחייבת לשנוא את הגלות, אך יש גלות והגלות היא מציאות קשה ויש דרך לפתור את הבעיה. (יחד עם זאת ישנם אנשים שחושבים שהחיים בגלות הם מן תודעה בעייתית של היהודים – חיים וייצמן: "יותר קשה להוציא את הגלות מהיהודים מאשר את היהודים מהגלות").

הגישה ההתפתחותית – אחד העם. גישה זו מתייחסת למימד ההיסטורי בצורה מאוד רכה. אחד העם רואה את הגלות כדבר רע אבל לא צריך למחוק אותה מההיסטוריה של העם היהודי. העם היהודי הוא אורגניזם חי = העם היהודי הוא גוף היסטורי שפעיל במשך 3000 שנה. כמו שלבן אדם יש את "האני" יש תודעה עצמית, אישיות, כך העם היהודי, האומה. תפיסה זו מרככת מאוד את שלילת הגלות. הגישה הזו אומרת שהעם היהודי הוא רצף של חוליות בשרשרת. על פי תפיסה זו, אסור לנתק את הרצף של החוליות בשרשרת. לפי אחד העם, היהודי הלאומי, החדש, הוא יהיה יהודי מודרני אך חייבת להיות לו תמונת עולם יהודית המושתתת על רציפות התודעה של העם היהודי לאורך כל ההיסטוריה (על התנ"ך, המשנה, התלמוד) – הכל זה רצף אחד גדול והגלות היא חלק מהחוליות בשרשרת. הגלות אינה פשע – בגלות היהודים הראו שגם בגלות אפשר להמשיך להתקיים. הגישה הזו היא גישה עקרונית. הגלות היא חלק מהאישיות שלנו. על פי אחד העם וביאליק – לא משנה מי אנחנו מבחינה דתית – צריך לזכור את המסורת היהודית ולהיות חלק ממנה.

חיים נחמד ביאליק כתב את "ספר האגדה" – עוסק בכל הנושאים (אבלות, נישואין וכד') – ארון הספרים היהודי – הספר הוא כינוס של האוצרות היהודים.

אחד העם שולל את הגלות – ישנם שני סוגים של שלילת הגלות:

1) סובייקטיבית – אני באופן אישי וכל אדם שהוא יהודי באמת, בתוך עצמו תמיד מרגיש רע עם הגלות משום שמתייחסים אליו רע, אין לו אפשרות להיות יהודי עד הסוף ולכן כל מי שהוא יהודי בהכרתו צריך לשלול את הגלות משום שחיים בצורה לא אפשרית.

2) אובייקטיבית – יש מציאות אובייקטיבית של גלות. ואם היא קיימת אין אפשרות להתכחש לעצם קיומה. אם הציוניים רוצים לבטל את הגלות הם חיים בעולם דמיוני. אין אפשרות לקחת את כל היהודים ולהביא אותם למדינה אחת.

הגישה הרדיקאלית – מיכה יוסף ברדיצבסקי, שאול טשרניחובסקי – גישה זו אומרת שהגלות היא מצב תודעתי, מצב של מחלה מנטאלית. לא עניין גיאוגרפי אלא עניין הכרתי. אדם שחולה במחלת הגלות צריך להתרפא ממנה. הגלות גורמת לבני האדם להיות חולים מנטאלית. אין לאדם אפשרות להיות הוא עצמו. הגלות הופכת את היהודי להיות אדם כנוע, בעייתי והרעיון הוא הפוך – שהאדם יהיה שלם. הגישה הזו טוענת כי בתקופת התנ"ך היו יהודים חזקים (לוחמים – שמשון, אהוד). בתקופת הגלות היהודים הפכו להיות מסוגרים – עוסקים רק בדת – לא מפתחים את החיים. על

פי הגישה הזו צריך למחוק את הגלות, לא צריך רצף, הרצף הורס את היהודים, צריך לברוח מהגלות משום שהיא טראומה.

ברדיצבסקי – אומר שהרציפות הורסת ולא מעניינת – רוצה ליצור מהפכה בצורה דרמטית. מעדיף להתחיל הכל מחדש, ללא מחוייבות להיסטוריה היהודית – טוען שההיסטוריה של היהודים היא כשלון אחד גדול. טוען שצריך לעשות מהפכה – הגלות היא לא עונש אלא היא חטא, היא עבדות – צריך להפסיק לקבל את הגלות – טוען שמשום שהגלות היא טראומה צריך לשכוח אותה – "בכדי לבנות מקדש, צריך להרוס מקדש". הדרך לחיות היא לא לפחד – על מנת להתחיל לחיות מחדש צריך להרוס את הדרך הישנה. היהודים החדשים הם אנטייתזה ליהודים הישנים. המקדש החדש יהיה חילוני ולא יהיה מושתת על עקרונות היהדות הדתית. השיר "לנוכח פסל אפולו" – שיר שנכתב ע"י שאול טשרניחובסקי – אפולו הוא אל יווני המייצג את השמש, החיים. אפולו הוא דמות גברית יפה.

- השיר אומר שהיהודי שהולך לפסל של אפולו, הוא מהלל את אפולו.
- "אל נער" – אל הנעורים – נהדר רענן, כליל היופי. אל החיים. ואילו ליהודים יש אלוקים זקן.
- "באתי ידיך לאותו אל". לפני 2000 שנה האבות שלנו נלחמו באפולו, היהודי העכשווי נלחם נגד האלוקים של היהודים שהיו בגלות. פעם אלוקים שלי היה גיבור וכבש את כל העמים ואילו היהודים בגלות הפסיקו להיות לוחמים.
- היהודים בגלות "ויאסרוהו ברצועות של תפילין" – התפילין, היהדות, הפכה להיות כלא.
- הגישה הזו מנתצת את הגלות – צריך להשמיד את הגלות ואת כל ההיסטוריה.

ויד

6

מפגש שישי: אז של מי הארץ הזו?

“ארץ נקנית בחיים עליה, בעבודה וביצירה.
וכך נקנה או נשיב לנו את זכותנו על ארצנו גם אנחנו.
~ א.ד. גורדון

במפגש השישי של בית המדרש לציונות, שעסק בסוגיית הצדק ויחסה של הציונות לערביי ארץ ישראל, ניסינו לענות על השאלה – של מי הארץ הזו?

כהקדמה לעיסוק הספציפי בשאלת 'הזכות על הארץ' יש טעם בשאלות עקרוניות מקדימות, שחלקן מתחום הפילוסופיה, הדת והמשפט, וחלקן בודקות אינטואיציות והעדפות ערכיות שלנו דרך מפגש עם שירים שונים: מהו 'הצדק' שרבים כל כך מדברים בשמו? האם יש לו הגדרה אוניברסאלית מוסכמת, או שכולו סובייקטיבי ותלוי בזהות הדובר? מהי 'זכות', והאם קיימת 'זכות טבעית' שמעבר לכל הגדרה בחוק של מוסד משפטי? האם יש ערכים שקולים או עדיפים על פני 'צדק' (למשל הפעלת כוח להשגת טובין ויתרונות, או מהעבר השני - חסד, שלום ופשרה)? ומהו היחס בין משפט וחוקים לבין צדק, ובין דת וצדק, בין 'הציוויים האלוהיים' בכתבי הקודש, ובין 'צו המצפון' ושיפוטי הצדק האנושיים שלנו?

התחלנו את הדיון בקריאת הקטע ההומוריסטי של אפרים קישון, "הצדק איתנו" משנת 1963 (מצורף כנספח בסוף המאמר). זהו קטע הומוריסטי-אירוני-מריר על תחושת הצדק של הישראלים שחשים מבודדים ללא תמיכה ממשית, ועל חוסר הרלוונטיות של 'אנחנו צודקים' לעומת האינטרסים יחסי הכוחות בעולם. 'הצדק איתנו' מאפשר להעלות שאלות שונות, למשל: האם אנו מרגישים כך היום? או שאלה אחרת: מה הטעם בלהיות צודק? האם יש גם כוח ממשי המושג

משמירה על הצדק? ועוד שאלה, איך קישון הזה יודע לכתוב כל כך מגניב? ושאלה אחרונה, אם הוא חושב שהצדק איתנו למה הוא ירד מהארץ וחי בשוויץ בעשרים שנותיו האחרונות?

המשכנו לשירים על צדק ופשרה של אלתרמן ועמיחי, וראינו גישות שונות: עמיחי מרמז על הביקורת שלו כלפי טענות צדק המובילות לרוב לצדקנות נוקשה ועקרה, אפילו הרסנית: "מן המקום שבו אנו צודקים לא יצמחו לעולם פרחים באביב", אולי כמו במשפט היומיומי: בכביש אל תהיה צודק, תהיה חכם. עמידה 'צדקנית' על 'הצדק', בבחינת 'אני צודק – אתה טועה' מובילה להעצמת הסכסוך, מלחמת חורמה וחורבן הבית – כשהכוונה יכלה להיות בית המקדש, או 'הבית הלאומי', או גם בית המשפחה הפרטי. לעומתו אלתרמן מדגיש שהסכנה הגדולה ביותר לציונות היא בדיוק הפוכה: אם נשכח שאיתנו הצדק, ונוותר על טענת הצדק שלנו, נקבל את תמונת 'העוול שבציונות' שטוענים כלפינו, ונסתפק בבקשת פיוס ושלוש או בהגנה פיזית, בטיעונים פרגמטיים בלבד.

אז של מי הארץ הזו? – טיעונים לזכות על הארץ בכתיבי הציונות

אחד העם היה הראשון שהתייחס באופן רציני לשאלות שמעלה קיומם של ערביי הארץ. זה היה במאמר שכתב לאחר סיור בארץ ישראל ('אמת מארץ ישראל' על משקל 'אמת מארץ תצמח'), במאמרו כתב כי "רגילים אנו להאמין בחו"ל, כי ארץ ישראל היא עתה כמעט כולה שוממה, מדבר לא זרוע, וכל הרוצה לקנות בה קרקעות יבוא ויקנה כחפץ לבו. אבל באמת אין הדבר כן. בכל הארץ קשה למצוא שדות-זרע אשר לא יזרעו; רק שדות-חול או הרי-אבן, שאינם ראויים אלא לנטיעות, וגם זה אחר עבודה רבה והוצאות גדולות לנקותם ולהכשירם לכך - רק אלה אינם נעבדים." אחד העם מסיים במסקנה של אזהרה וכותב כי ברגע שיראו תושבי הארץ הערביים כי העולים היהודים עלולים להיות רוב בארץ, "אם תבוא עת אשר חיי בני עמנו בארץ ישראל יתפתחו כל כך, עד שידחקו מעט או הרבה רגלי עם הארץ, אז לא על נקלה יניח זה את מקומו."

גישה יותר אופטימית ונינוחה ניתן למצוא בכתיבו של הרצל. בספרו אלטנוילנד (1902) הוא חוזה השתלבות חברתית, הבנה ועזרה הדדית בין יהודים וערבים, שנותנים יד ביד כדי ליישב ולהפריח את אדמות הארץ, וכתב "מה קרה לתושבים המקומיים, לערבים המוסלמים, שהיו חסרי אמצעים? לאלה שהיו חסרי כל לא היה מה להפסיד, כך שהם יכלו רק להרוויח. והם באמת הרוויחו: מקומות עבודה, תזונה, בריאות. בכל העולם לא היה מקום עני ומעורר רחמים יותר מכפר ערבי בפלשתינה של סוף המאה התשע עשרה. היום חייהם השתנו. הם הפיקו תועלת ממוסדות הרווחה המצוינים, כוח האדם המקומי, שהיה חסין מפני מחלות, נוצל בשלבים הראשונים של ההתיישבות לייבוש הביצות, לחפירת תעלות ולנטיעת עצי האקליפטוס שהבריאו את הקרקע. העובדים האלה זכו לשכר טוב מאד. החברה החדשה קנתה את הקרקעות האלה בזול והפכה אותם לאדמה משובחת.

השדות האלה שייכים, לכפר ההוא, על הגבעה. זה כפר ערבי. האנשים המסכנים האלה מאושרים היום הרבה יותר מפעם. הם אוכלים טוב יותר, הילדים שלהם בריאים יותר והולכים לבתי ספר. אמונותיהם ומנהגיהם הישנים לא הלכו לאיבוד; הם רק זכו בחיים נוחים וטובים יותר.”

‘הזכות ההיסטורית’ היא אולי הביטוי הרווח ביותר בשרשרת הטיעונים הציוניים, אולם יש צורך להבין את משמעותה המדויקת, ואם עושים זאת מתגלות שאלות מעניינות, למשל, האם לערבים יש ‘זכות היסטורית’ על ספרד, מאחר ששלטו בה מאות שנים? ואם לא, מה זה אומר על ‘הזכות ההיסטורית’ של היהודים על ישראל? גם בן גוריון וגם ז’בוטינסקי כתבו על כך. בן גוריון כתב: “שואלים שאלה פשוטה ומשכנעת לכאורה: האמנם לא כבשו הערבים פעם את ספרד, ויצרו שם תרבות מפוארת, ואחר כך גורשו משם – היש להם הזכות לתבוע את ספרד לעצמם, כבית לאומי לעם הערבי? ואמנם כבשו הערבים את ספרד, ויצרו שם תרבות מפוארת – בהשתתפות לא קטנה שלנו, של היהודים. ואחר כך גורשו הערבים, גורשו גם היהודים. האמנם משום כך לערבים זכות על ספרד איני מכיר שום טענה המוכיחה בתוקף כה רב את תביעתנו המיוחדת כטענה זו על הערבים וספרד. ואני מסתמך על טענה זו. היש ערבי אחד בעולם החולם על ספרד? היש ילד ערבים אחד בחג’אז, עיראק, סוריה – היודע על נהרות ספרד והריה? השמע את שמה? היש ערבי אחד באיזו ארץ שהיא שהקדיש כספו לבנין ספרד? שנתן חייו על ספרד? מה לו ספרד – ומה ספרד לו? [...] והיהודים? אף יום אחד בחייו לא שכח העם היהודי את ציון, לא חדל להתפלל על שיבתו אליה, לא הספיק לצפות לגאולתה.”

ז’בוטינסקי הוסיף לטיעון זה: “הטענה הסטטיסטית (‘לערבים יותר אדמה משרושה להם’) כנראה מרשימה את השומעים הנוצריים כאן, ואני חושב כי מן הדין הוא שתהיה לה השפעה כזאת גם באנגליה. אפשר להשתמש בטענה זאת גם כתשובה על הבדיחה החביבה של הערבים, כי יש להם אותה זכות על ספרד, כמו לנו על ארץ ישראל. השאלה הראשונה היא: האם אתה זקוק לאדמה? אם אינך זקוק לה, אם יש לך די, הרי אז אי אפשר להסתייע בזכויות היסטוריות.”

בין הזרמים הציוניים ניתן לראות טיעונים המסתמכים על אמונה דתית במקרא ובהלכה היהודית כמקורות של אמת וסמכות מוחלטת, ואחרים מסתמכות על שיקולים של צדק ומוסר אנושי. חלקם מסתמכים על טיעונים של זכות היסטורית, וחלקם על זכות קיום והישרדות הנובעת ממצוקה לאומית קשה וחוסר ברירה. חלקם מסתמכים על זכויות משפטיות, על הבחינה החוקית וההכרה רשמית שניתנה לציונות במוסדות בינלאומיים, וחלקם על זכויות הנובעות מעבודה, בניין והפרחת השממה, כביטוי לקשר אהבה עם הארץ, להתמסרות והשקעה ויצירה ממשית שרק היא המקנה זכות. ויש המסתמכים על הזכות מזווית אחרת, ורואים בציונות יעוד רוחני לשירות האנושות, שיש בו יותר ‘חובה’ מאשר ‘זכות’ (ודווקא ואך ורק בכך הוא מקנה זכות...). חלקם מציגים זכות

מוחלטת, אקסקלוסיבית, בלעדית, ואחרים כזכות מותנית ויחסית (יחסית לזכויות הערבים, או יחסית לצדק הנוהג במקומות אחרים בעולם).

רוב העמדות מדגישות את היבטי הזכות היהודית, ובמקביל טוענות למיעוט או היעדר הזכויות של הערבים. וגם אלה הסוברים שהזכויות שקולות פחות או יותר, חלוקים על המסקנה המעשית: חלקם מבינים זאת כצו של שותפות במדינה דו לאומית אחת, כאידיאל, ואחרים מסיקים את ההכרח בחלוקת הארץ לשתי מדינות נפרדות. אולם יש מחלוקות גם על הגדרות יסוד, למשל כשמדברים על הציונות כרצון להשיג 'מדינה לעם היהודי בארץ ישראל': יש מחלוקת על השאלה מהי אותה 'ארץ ישראל', ולפיכך האם היא כבר חולקה לשתי מדינות (ישראל וירדן, למשל) או לא. מהו 'העם היהודי' ואת מי רצוי לכלול בתוכו (בתנועה 'הכנענית' בשנות החמישים רווחו רעיונות על יצירת עם אחד, עברי, משילוב יהודים וערבים, וכך גם במגמות של זהות ישראלית אזרחית דמוקרטית שווה במדינת כל אזרחיה). ומהו 'העם הערבי' ?

התפיסה הציונית של ז'בוטינסקי מערכת עקרונות דמוקרטיים וליברליים חזקים, ושיקולי צדק חלוקתי, עם תביעות לאומיות תקיפות. אפשר לראות אצלו מתח בין זכויות היסטוריות שמקנות את ארץ ישראל לעם ישראל, יחד עם שיקולים רבים נוספים שהופכים את הזכות ההיסטורית לתלויה בשיקולי צדק נוספים. למשל, חשוב מאוד לז'בוטינסקי לקבוע שהעם הערבי המקומי אינו אלא חלק מהעם הערבי הגדול שכבר יש לו מספר מדינות, שבהם ביטא את זכותו להגדרה עצמית לאומית די והותר, על כל פנים בהשוואה לעם היהודי חסר המולדת:

"ואפילו אם אתה זקוק לאדמה, תהיה השאלה השנייה: האם אותו עם, אשר מחזקתו אתה תובע מנה, יוכל לוותר על אותה מנה. שמא תביעה זו תשאיר אותו ללא אדמה? זו הסיבה שיפן שהיא 'אומה צפופה' אינה יכולה בצדק לתבוע אדמה מסין, שהיא 'צפופה' עוד יותר. רק אם גם זה בסדר, בא תורה של השאלה השלישית – זכויות היסטוריות כסיוע לתביעה על חלקת טריטוריה מסוימת, זוהי, אני חושב, נקודת הראות המוסרית של תביעתנו."

מאידך, חשוב לו להשלים את תמונת הצדק גם מהכיוון ההפוך, דהיינו, לא רק שצודק לתת ליהודים את זכויותיהם כמיעוט קטן ומקופח בין עמי העולם ובתוך הים הערבי הגדול, אלא להראות שהערבים שיחיו במדינת ישראל כמיעוט ייהנו מכל הזכויות השמורות למיעוט במדינה דמוקרטית-ליברלית, " הפיכתה של ארץ ישראל למדינה יהודית יכולה להתגשם במלואה, מבלי לעקור את הערבים הארצישראליים ממקומם. כל אלה שטוענים את ההפך מזה (וטענות אלו נפוצות מאוד בקהל) - דעותיהם בלתי נכונות הן בהחלט. " ז'בוטינסקי דואג לזכויות המיעוטים הקטנים והחלשים, כעמים בחברה הבינלאומית, וכפרטים בחברה הלאומית פנימה. ובחשבון

'שקלול הצדק' שהוא עושה הוא רואה שמגיע לעם ישראל מדינה על "שתי גדות לירדן, זו שלנו – זו גם כן!". זאת בהנחה שנראית לו ודאית שיגיעו לארץ ישראל הגדולה מיליוני יהודים מכל הגלויות, והם יהפכו את הערבים החיים בארץ למיעוט קטנטן.

הטקסטים המייצגים את תנועת העבודה מדגישים את הרעיון העולה בדברי בן-גוריון (1917): "יירשוה רק עובדיה!". יש אמנם להבדיל בין הזכות הבסיסית על הארץ שהיא זכות לאומית שורשית, היסטורית, ובין התנאי למימוש הזכות, שהוא התמסרות לגאולת שממות הארץ, עבודה ויצירה ממשית ובניין הארץ, על כך כתב גורדון כי "ארץ נקנית בחיים עליה, בעבודה וביצירה. וכך נקנה או נשיב לנו את זכותנו על ארצנו גם אנחנו. יש לנו זכות היסטורית על הארץ, והזכות הזאת נשארה בידינו, כל זמן שכוח חיים ויצירה אחר לא קנה אותה קנין שלם. ארצנו, שהיתה לפנינו 'ארץ זבת חלב ודבש', בכל אופן מוכשרת לתרבות גבוהה, נשארה שוממה, עניה, שפלה מכל הארצות התרבותיות וגם ריקה (בערך). זהו כעין אישור זכותנו על הארץ, כעין רמז, כי הארץ מחכה לנו. בחיים, בעבודה וביצירה נקנה או נאשר את זכותנו ההיסטורית על הארץ." כלומר מי שעובד ומשקיע את כוחותיו בארץ, הארץ שייכת לו.

כך גם אצל בן-גוריון שכתב כי "אנו - אין אנו מבקשים את ארץ ישראל לשם שליטה על הערבים הילידים, כמו כן אין אנו מבקשים בה שוק לממכר תוצרת המשק היהודי שבגולה. אנחנו מבקשים בארץ ישראל מולדת - רוצים אנו לתקן בה את מארת הגלות, להתקשר את מקור החיות, היצירה והבריאות - את האדמה, ולחדש את חיינו המולדתיים." יש להדגיש שעם השנים בן-גוריון הדגיש אלמנטים נוספים, והדבר בולט מאוד בנאום המרשים והארוך על מהות הציונות וזכותנו על הארץ שנשא בשנת 1946 בפני הועדה האנגלו אמריקאית, בו טען "היש עם אחר מלבדנו – האוהב ארץ זו? הרבה עמים ניסו וגם הצליחו לכבוש ארצנו זו – מתוך רצון לכוח, כמו בכל כיבוש אחר, אבל לא מתוך אהבה לארץ, אהבה זו מיוחדת היא לעמנו בלבד."

הרעיונות של תנועת 'ברית שלום' (בכירי אנשי הרוח באקדמיה כמאגנס, בובר, וכו') לא היו מקובלים בזרם המרכזי של התנועה הציונית. התפיסה שלהם הייתה שיש שני עמים באותה ארץ, כל אחד מהם עם זכויות שוות, או שאינן ניתנות להשוואה כלל, ויש לספק את מרביתן במדינה משותפת דו-לאומית. ד"ר י"ל מאגנס, שעלה מארצות הברית מרקע רפורמי, היה נשיא האוניברסיטה העברית, והוא מציג את העמדה שלהם:

"זוהי ארץ בפני עצמה, ארץ מקודשת לשלוש דתות המאמינה באחדות הבורא. לפיכך אין זו רק ארץ יהודית ולא ארץ ערבית. לערבים יש כאן זכויות טבעיות. הם נמצאים כאן מאות שנים ועובדים את האדמה. ליהודים יש כאן זכויות היסטוריות. מאות שנים התגעגעו על ארץ זו. כאן

נוצר התנ"ך. ובזמן האחרון הוכיחו היהודים בעבודתם, שהם ראויים לזכויות היסטוריות אלו. אנו רואים את הזכויות הטבעיות של הערבים ואת הזכויות ההיסטוריות של היהודים כבעלות תוקף שווה מכל המסיבות. אנו רואים את א"י כארץ דו לאומית יהודית ערבית משותפת לשני העמים השמיים הללו. בארץ כזאת אין זה ראוי שעם אחד ישלוט באחר."

כפי שאנו רואים בקטע מהעדות של מאגנס ב 1946, לעם היהודי יש זכויות היסטוריות בארץ, ולעם הערבי יש זכויות טבעיות, כילידי הארץ. עליהם למצוא דרך להכרה והתחשבות הדדית, לשיתוף פעולה ושלוש. בקטע מתוך מאמרו (1929) של מרטין בובר אנו רואים את ניסיונו להגדיר את מקורות 'הזכות על הארץ' באופן מקורי, ביחס לעבר, להווה ולעתיד:

"הציונות מכריזה על זכותו של עם ישראל לחזור ולהשתרש בארצו. דבר זה אומר דרשני ורשאים אנו להורות על זכות משולשת. הראשונה עומדת על קשר קדומים שאנו קשורים בארץ. שונה זכות זו ממה שנוהגים לקרוא 'זכותנו ההיסטורית'. זכות היסטורית במונח כולל זה איננה קיימת כל עיקר; כי לכל פרק בתולדות העולם, שעליו סומכים בנימוק תביעתה של זכות, קודם פרק אחד, שממנו תוכל להוכיח זכות אחרת. אין איפוא לנמק זכות יתרה מבחינת הזמן. נניח שתימצא שארית מן העמים הקדומים, שישראל גרשם מארץ כנען, האמנם תהיה הרשות בידם לערער על אותה 'זכות היסטורית' שלנו? קשר קדומים זה, שבו אני מדבר, הוא משהו שונה מזה לגמרי, כוונתי לדבר שיצא מקשר זה: לא זה שאנו מכנים בשם 'תרבות' שהרי אפילו היא בעלת מדרגה גבוהה, אינה יותר מקניין אחד, שבין שאר הקניינים שהיו בתולדות העולם, אלא כוונתי לדבר, המעורר את כל יושבי תבל ויעוררם לעולמים. וכל מי שיודע ומכיר דבר זה יכיר גם בזכותנו."

אנחנו לא לבדנו

אפרים קישון

לכל ארץ וארץ - בעל ברית משלה. זה הכרח המציאות כמו הנשואים. הנה, למשל, סעודיה היא בעלת-בריתה של ארה"ב. אנגליה כרתה ברית עם ירדן, רוסיה צועדת עם מצרים, והצדק אתנו. לאמינתו של דבר, לא תמיד היה מצבנו כל כך טוב. היינו במשך זמן רב מבודדים לגמרי בזירה הבינלאומית, עד שאילינו שהצדק אתנו. עמדנו על כך באחד האמשים, לשהמשלחת שלנו, הלכה להשתתף בישיבת-חירום של עצרת האו"ם. אז ראו נציגינו בדרך, שהצדק הצטרף אליהם. שאלו אותי:

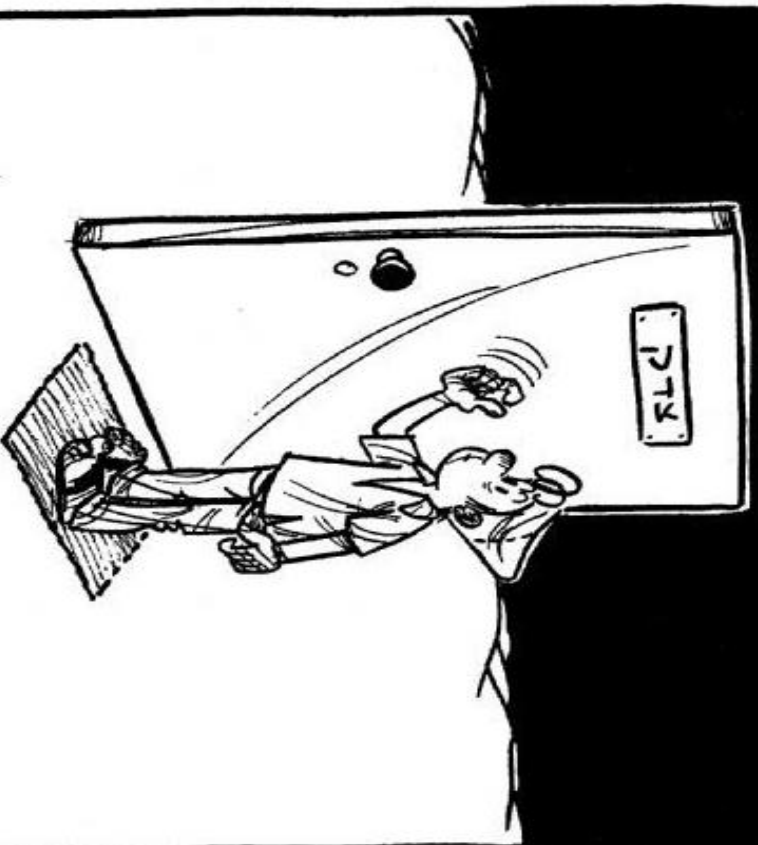
- מה פתאום?

השיב הצדק:

- אני פשוט אתכם.

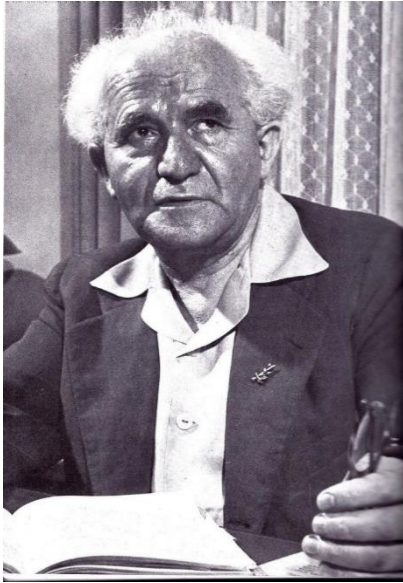
וזה הרגשה טובה. אנחנו לא לבדנו עוד. אם יקרה משהו, חס ושלום, תמיד נוכל לסמוך על הצדק. אמנם הוא רק מעצמה בינונית בלבד, אבל גם היא עדיפה מכלום. בדרך כלל מצביעות באו"ם עם הצעות הצדק המדינות הבאות: הונדוראס, פרו (קפריסין נמנעת). לצדק יש צי מלחמתי גדול וצבאו מאומן היטב ומצוייד בנשק חדיש. אם יתקיפו אותנו, אנו נצעק: "הצדק! הצדק!" ואז יבוא הצדק לעזרתנו עם מפציצי-סילון וקליעים מודרניים.

כמובן, אין כל בטחון, שהצדק יבוא תיכף ומיד, אבל הוא נתן לנו הו"צדק שיבוא. הרי בכל דור ודור עמדו עלינו לבלותנו ואנו בכל זאת פה. במספר מצומצם יותר אבל בכל אופן. שכן הרשע תמיד מפסיד בסופו של דבר. כל צורדי ישראל מתו עד כה במשך ההיסטוריה. אמנם הם נמטרו על פי רוב בשיבה טובה, אחדים הגיעו לגיל 120, אך בכל זאת, מתו. למה? מפני שהצדק - בסופו של דבר, כאמור - תמיד מנצח. אם לא עכשיו מיד, אז מקץ 38 שנה, אם לא מקץ 38 שנה הרי כעבור 380 שנה. העיקר: כל קוננויה נגד הצדק נדונה ללשלון מראש. והצדק אתנו. אנחנו לא מבודדים עוד.

ד"ר

זוּד בן גוריון (1946)

שואלים שאלה פשוטה ומשכנעת לכאורה: האמנם לא כבשו הערבים פעם את ספרד, ויצרו שם תרבות מפוארת, ואחר כך גורשו משם – היש להם הזכות לתבוע את ספרד לעצמם, כבית לאומי לעם הערבי? ואמנם כבשו הערבים את ספרד, ויצרו שם תרבות מפוארת – בהשתתפות לא קטנה שלנו, של היהודים. ואחר כך גורשו הערבים, גורשו גם היהודים. האמנם משום כך לערבים זכות על ספרד?

איני מכיר שום טענה המוכיחה בתוקף כה רב את תביעתנו המיוחדת כטענה זו על הערבים וספרד. ואני מסתמך על טענה זו. היש ערבי אחד בעולם החולם על ספרד? היש ילד ערבים אחד בחג'אז, עיראק,

סוריה – היוזע על נהרות ספרד והריה? השמע את שמה? היש ערבי אחד באיזו ארץ שהיא שהקדיש כספו לבנין ספרד? שנתן חייו על ספרד? מה לו ספרד – ומה ספרד לו? והיהודים? אף יום אחד בחייו לא שכח העם היהודי את ציון, לא חדל להתפלל על שיבתו אליה, לא הספיק לצפות לגאולתה. יש בלי ספק רבים שהיו רוצים לכבוש ארץ זו – או ארצות אחרות. אבל היש עם אחר מלבדנו – האוהב ארץ זו? הרבה עמים ניסו וגם הצליחו לכבוש ארצנו זו – מתוך רצון לכוח, כמו בכל כיבוש אחר, אבל לא מתוך אהבה לארץ, אהבה זו מיוחדת היא לעמנו בלבד. ואהבה זו תמצאו בתוך העם היהודי באשר הוא – לא רק בארצות דיכוי ורדיפות כגון פולין ותימן, אלא גם בארצו החופש, כגון אנגליה וקנדה – אף על פי שמפרידות בינם ובין הישיבה הפיסית של אבותיהם בארץ מאוד שנים.

[...]

שונים הם הדרכים של כיבוש ארץ. אפשר לתפוס ארץ בכוח הנשק, אפשר לרכוש ארץ בתחבולות מדיניות ואמנות דיפלומטיות, אפשר גם לקנות ארץ בעזרת הממון. כל הכיבושים הללו יש להם מטרה אחת: שלטון לשם שיעבוד וניצול. האנגלים כבשו, למשל, את הודו בתחבולות שונות והם שולטים בה בכוח הצבא – ובדרך זו הם רודים במאות מיליוני תושביה. אנגליה וממלכות אחרות כבשו ארצות באפריקה ואסיה למען השיג שווקים לממכר סחורותיהם. גם כיבוש זה מטרתו: ניצול ילידי המקום.

אנו – אין אנו מבקשים את ארץ ישראל לשם שליטה על הערבים הילידים, כמו כן אין אנו מבקשים בה שוק לממכר תוצרת המשק היהודי שבגולה. אנחנו מבקשים בארץ ישראל מולדת – רוצים אנו לתקן בה את מארת הגלות, להתקשר את מקור החיות, היצירה והבריאות – את האזמה, ולחדש את חיינו המולדתיים.

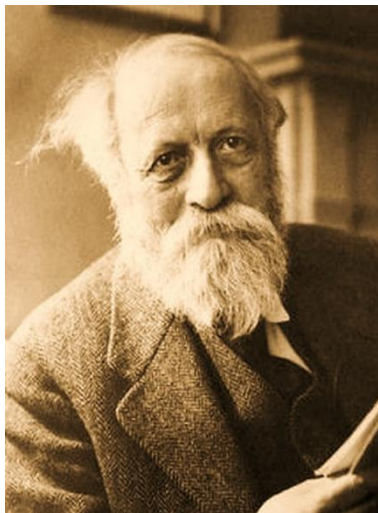
יהודה לייב מאגנס

(מהרבנים הרפורמים בארה"ב ונשיאה הראשון של האוניברסיטה העברית בירושלים)

זוהי ארץ בפני עצמה, ארץ מקודשת לשלוש דתות המאמינה באחדות הבורא. לפיכך אין זו רק ארץ יהודית ולא ארץ ערבית. לערבים יש כאן זכויות טבעיות. הם נמצאים כאן מאות שנים ועובדים את האדמה. ליהודים יש כאן זכויות היסטוריות. מאות שנים התגגעו על ארץ זו. כאן נוצר התנ"ך. ובזמן האחרון הוכיחו היהודים בעבודתם, שהם ראויים לזכויות היסטוריות אלו. אנו רואים את הזכויות הטבעיות של הערבים ואת הזכויות ההיסטוריות של היהודים כבעלות תוקף שווה מכל המסיבות. אנו רואים את א"י כארץ זו לאומית יהודית ערבית משותפת לשני העמים השמיים הללו. בארץ כזאת אין זה ראוי שעם אחד ישלוט באחר.

מרטין בובר

הציונות מכריזה על זכותו של עם ישראל לחזור ולהשתרש בארצו. דבר זה אומר דרשני ורשאים אנו להורות על זכות משולשת. הראשונה עומדת על קשר קדומים שאנו קשורים בארץ. שונה זכות זו ממה שנוהגים לקרוא 'זכותנו ההיסטורית'. זכות היסטורית במובן כולל זה איננה קיימת כל עיקר; כי לכל פרק בתולדות העולם, שעליו סומכים בנימוק תביעתה של זכות, קודם פרק אחד, שממנו תוכל להוכיח זכות אחרת. אין איפוא לנמק זכות יתרה מבחינת הזמן. נניח שתימצא שארית מן העמים הקדומים, שישראל גרשם מארץ כנען, האמנם תהיה הרשות בידם לערער על אותה 'זכות היסטורית' שלנו? קשר קדומים זה, שבו אני מדבר, הוא משהו שונה מזה לגמרי, כוונתי לדבר שיצא מקשר זה: לא זה שאנו מכנים בשם 'תרבות' שהרי אפילו היא בעלת מדרגה גבוהה, אינה יותר מקניין אחד, שבין שאר הקניינים שהיו בתולדות העולם, אלא כוונתי לדבר, המעורר את כל יושבי תבל ויעוררם לעולמים. וכל מי שיודע ומכיר דבר זה יכיר גם בזכותנו.

אחד העם, 'אמת מארץ ישראל' (1891)

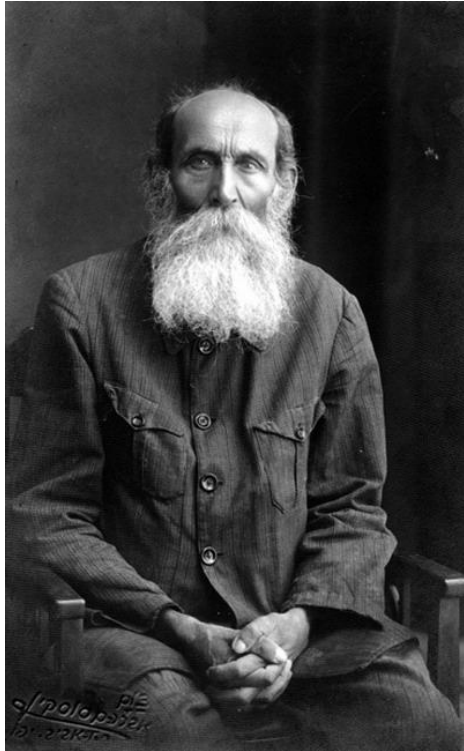

הגילים אנו להאמין בחו"ל, כי ארץ ישראל היא עתה כמעט כולה שוממה, מדבר לא זרוע, וכל הרוצה לקנות בה קרקעות יבוא ויקנה כחפץ לבו. אבל באמת אין הדבר כן. בכל הארץ קשה למצוא שדות-זרע אשר לא יזרעו; רק שדות-חול או הרי-אבן, שאינם ראויים אלא לנטיעות, וגם זה אחר עבודה רבה והוצאות גדולות לנקותם ולהכשירם לכך - רק אלה אינם נעבדים, מפני שאין הערביים אוהבים לטרוח הרבה בהווה בשביל עתיד רחוק. ועל כן לא בכל יום אפשר למצוא אדמה טובה למקנה. לא לבד האיכרים, כי אם גם בעלי אחוזות גדולות

אינם מוכרים נקל אדמה טובה שאין בה כל מגרעת. רבים מאחינו שבאו לקנות קרקע, יושבים בארץ זה ירחים אחדים וכבר תרו אותה לארכה ולרחבה, ואת אשר הם מבקשים עוד לא מצאו.

הגילים אנו להאמין בחו"ל, כי הערביים הם כולם פראי מדבר, עם הדומה לחמור, ואינם רואים ואינם מבינים את הנעשה מסביב להם. אבל שגיאה גדולה היא. הערבי, ככל בני שם, הוא בעל שכל חד ומלא ערמה. כל ערי סוריא וארץ ישראל מלאים סוחרים ערביים, היודעים גם הם לנצל את ההמון וללכת בעקבה עם כל אשר דבר לו עמהם, הכל כנהוג באירופא. רואים ומבינים הערביים, ובייחוד יושבי הערים, את מעשינו וחפצנו בארץ, אבל הם מחשים ועושים עצמם כלא יודעים, לפי שאינם רואים במעשינו עתה שום סכנה לעתידותיהם, והם משתדלים איפוא לנצל גם אותנו, להוציא תועלת מן האורחים החדשים בהיות לאל ידם, ועם זה שוחקים לנו בלבם, האיכרים שמחים בהיווסד בתוכם קולוניא עברית, לפי שמקבלים שכר טוב בעד עבודתם ומתעשרים והולכים משנה לשנה, כמו שהראה הנסיון; ובעלי האחוזות הגדולות שמחים לקראתנו גם הם, לפי שאנו משלמים להם בעד אדמת אבן וחול מחיר רב, אשר לא ראו לפנים גם בחלום. ואולם, אם תבוא עת אשר חיי בני עמנו בארץ ישראל יתפתחו כל כך, עד שידחקו מעט או הרבה רגלי עם הארץ, אז לא על נקלה יניח זה את מקומו.

א.ד. גורדון, עבודתנו מעתה (1918)

הגילה עתה המימרה, כי אין זכות על ארץ נקנית אלא בדם. זהו אחד הסופיזמים, שקנו להם זכות אזרח בקרב כל העמים, שהצדק המקובל התיר להם להיות חיות טורפות – אחד השקרים המוסכמים. בדם ואש גוזלים את החירות מעם הארץ ומשעבדים את העם ביחד עם הארץ שעבוד זמני, כל זמן שלא תש כוחו של המשעבד, אבל הארץ נשארת תמיד בפועל בידי היושבים עליה ועובדים אותה. הרומאים, למשל, כבשו בדם ואש ארצות רבות, אבל הם משלו בהן רק כל זמן שהיה די כוח בידם להחזיק את המושכות, אולם משנפלו המושכות מידיהם, נשארו שוב הארצות בידי יושביהן ועובדיהן. או, למשל: פולין נכבשה בדם ואש מידי ליד, אבל נשארה בפועל בידי יושביה ועובדיה.

ארץ נקנית בחיים עליה, בעבודה וביצירה. וכך נקנה או נשיב לנו את זכותנו על ארצנו גם אנחנו. יש לנו זכות היסטורית על הארץ, והזכות הזאת נשארה בידינו, כל זמן שכוח חיים ויצירה אחר לא קנה אותה קנין שלם. ארצנו, שהיתה לפנינו 'ארץ זבת חלב ודבש', בכל אופן מוכשרת לתרבות גבוהה, נשארה שוממה, עניה, שפלה מכל הארצות התרבותיות וגם ריקה (בערך). זהו כעין אישור זכותנו על הארץ, כעין רמז, כי הארץ מחכה לנו. בחיים, בעבודה וביצירה נקנה או נאשר את זכותנו ההיסטורית על הארץ.

ובזה גם הקריטריון ליחסנו אל הערבים מבחינה זו. הערבים יושבים על האדמה, ואין אנחנו יכולים לקפח את זכותם ולדחות אותם. אבל גם הם אינם יכולים לקפח את זכותנו על האדמה, שאנחנו יושבים עליה ועובדים אותה. אמנם אנחנו המיעוט, אבל אותה האדמה שקנינו בעבודתנו העצמית, היא שלנו, ואין שום רוב שבעולם יכול לקפח את זכותנו עליה, לקחת מידינו מה שרכשנו בכוח העבודה והיצירה שלנו. השאלה היא בדבר ההתפשטות: למי יש יותר זכות להתפשט על האדמה, שעוד לא נקנתה בעבודה ויצירה. אבל בזה לא הכמות עיקר, כי אם האיכות: כוח החיים והגידול – בדומה למה שיש לראות בממלכת הצמח, – כוח העבודה והיצירה וגם הכוח של מסירות נפש, מי שיעבוד יותר, ייצר יותר, יתן יותר את נפשו, הוא יקנה יותר זכות מוסרית וגם יותר כוח חיוני על הארץ. פה יש התחרות בשלום. ואת הזכות על ההתחרות הזאת בשלום נותנת לנו ביחוד זכותנו ההיסטורית על הארץ.

בנימין זאב הרצל

מתוך אלטנוילנד:

סובלנות לא למדתי בארצות המערב. מאז ומתמיד הסתדרנו עם היהודים, אנחנו המוסלמים, טוב יותר מכם, הנוצרים. כבר בימי המתיישבים היהודים הראשונים בארץ הזאת, בסוף המאה הקודמת, היו מקרים שבהם ערבים בחרו ביהודי כבורר ופנו אליו בבקשה שיישב סכסוכים בינם לבין עצמם. קרה גם שערבים פנו לוועד של מושבה יהודית זו או אחרת בבקשת עצה, עזרה או פסק דין. בעניין הזה באמת לא התגלו קשיים, כל עוד ההשקפות והמגמות של זוקטור גאייר לא ינצחו, נמשיך להיות מאושרים בארץ אבותינו, המשותפת לכם ולנו. "מי זה אותו גאייר, ומה הוא רוצה בכלל? כל היום אני שומע

עליו!". פניו של שטיינק האדימו, והוא צעק: "הוא קנאי דתי ארוך, מאחז עיניים, מסית ומדיח ומהתל באלוהים. הוא רוצה להנהיג אצלנו אי סובלנות, המנוול. [...]

מה קרה לתושבים המקומיים, לערבים המוסלמים, שהיו חסרי אמצעים? לאלה שהיו חסרי כל לא היה מה להפסיד, כך שהם יכלו רק להרוויח. והם באמת הרוויחו: מקומות עבודה, תזונה, בריאות. בכל העולם לא היה מקום עני ומעורר רחמים יותר מכפר ערבי בפלשתינה של סוף המאה התשע עשרה. היום חיייהם השתנו. הם הפיקו תועלת ממוסדות הרווחה המצוינים, כוח האדם המקומי, שהיה חסין מפני מחלות, נוצל בשלבים הראשונים של ההתיישבות לייבוש הביצות, לחפירת תעלות ולנטיעת עצי האקליפטוס שהבריאו את הקרקע. העובדים האלה זכו לשכר טוב מאד. החברה החדשה קנתה את הקרקעות האלה בזול והפכה אותם לאדמה משובחת. השדות האלה שייכים, לכפר ההוא, על הגבעה. זה כפר ערבי. האנשים המסכנים האלה מאושרים היום הרבה יותר מפעם. הם אוכלים טוב יותר, הילדים שלהם בריאים יותר והולכים לבתי ספר. אמונותיהם ומנהגיהם הישנים לא הלכו לאיבוד; הם רק זכו בחיים נוחים וטובים יותר. [...]

אין אנו רוצים לוותר על הלאומיות שלנו, אלא לטפח אותה, וזה בשום פנים לא לשם תוקפנות, אלא לשם הגנה עצמית. עם זה רוצים אנו לפתח רגשות ידידות כלפי העמים האחרים, וגם לתרום למען החלשת הניגודים שביניהם. למפעל כזה העם היהודי מסוגל אולי במיוחד, משום שבניו היו מפוזרים זמן רב כל כך בין העמים. [...] צוואתי לעם היהודי: התקינו את מדינתכם באופן שהזר ירגיש טוב בתוכם. [...] כל אדם הוא חופשי ובלתי מוגבל באמונתו או בכפירתו, כמו בלאומיותו. ואם יקרה, שיישבו בתוכם גם בני אמונה אחרת, בני לאום אחר, נעניק להם הגנה מכובדת ושוויון זכויות חוקי. [...] קושי אחר אתה רואה בקיום האוכלוסייה הבלתי יהודית בארץ ישראל. אך מי זה יאמר להרחיקם משם? טובתם ועושרם הפרטי ירבו מתוך שנביא נכסים שלנו. דבר זה יש להסבירו לבני הארץ, שכן הם יזכו לאחים מצוינים, כשם שהשולטאן יזכה לנתינים נאמנים וטובים, שיפריחו חבל ארץ זה, מולדתם ההיסטורית.

זאב ז'בוטינסקי

מתוך מכתב משנת 1922:

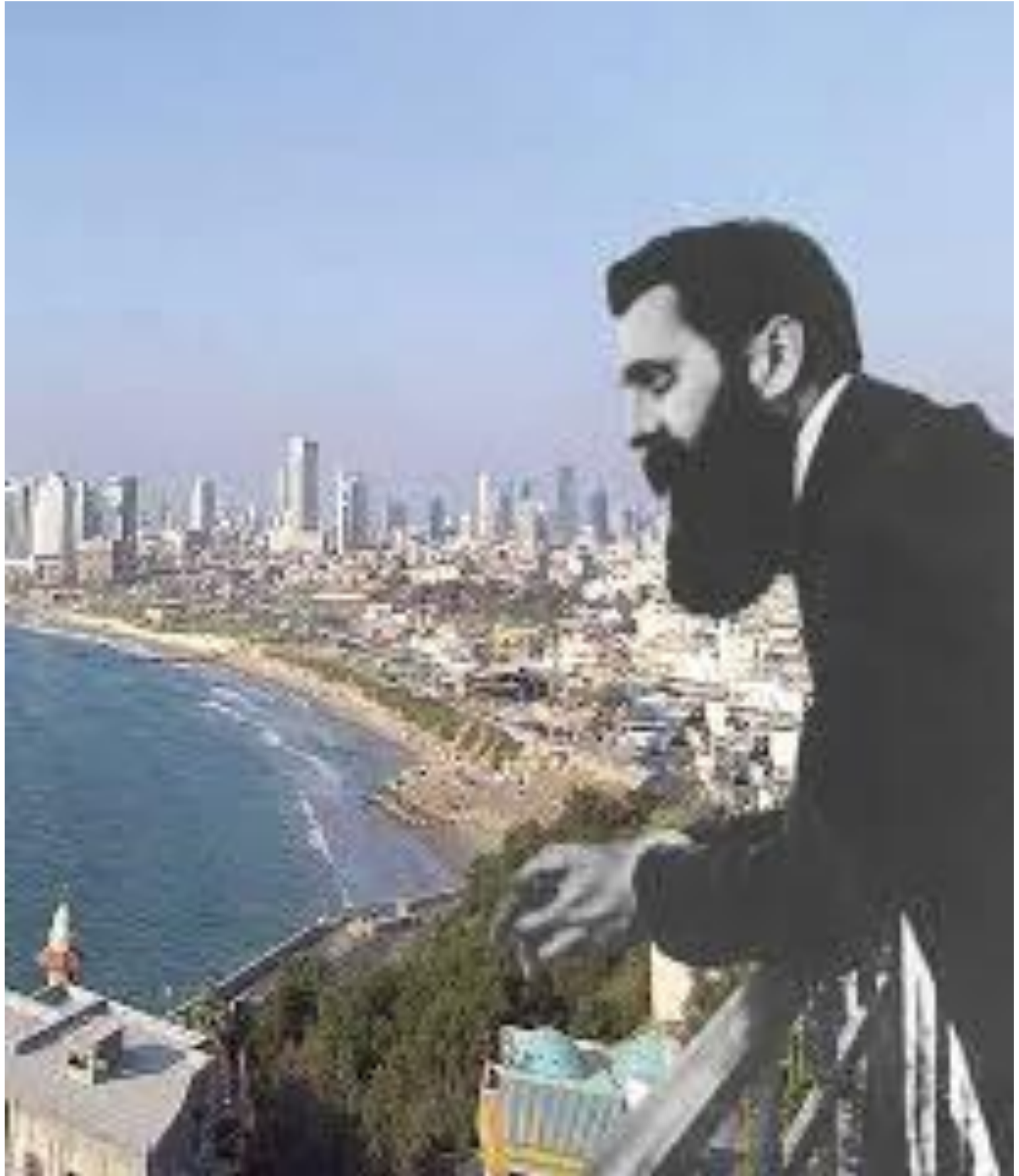
הטענה הסטטיסטית ("לערבים יותר אדמה משדרושה להם") כנראה מרשימה את השומעים הנוצריים כאן, ואני חושב כי מן הדין הוא שתהיה לה השפעה כזאת גם באנגליה. אפשר להשתמש בטענה זאת גם כתשובה על הבדיחה החביבה של הערבים, כי יש להם אותה זכות על ספרד, כמו לנו על ארץ ישראל. השאלה הראשונה היא: האם אתה זקוק לאדמה? אם אינך זקוק לה, אם יש לך די, הרי אז אי אפשר להסתייע בזכויות היסטוריות. ואפילו אם אתה זקוק לאדמה, תהיה השאלה השנייה: האם אותו עם, אשר מחזקתו אתה תובע מנה, יוכל לוותר על אותה

מנה. שמא תביעה זו תשאיר אותו ללא אדמה? זו הסיבה שיפן שהיא 'אומה צפופה' אינה יכולה בצדק לתבוע אדמה מסין, שהיא 'צפופה' עוד יותר. רק אם גם זה בסדר, בא תורה של השאלה השלישית – זכויות היסטוריות כסיוע לתביעה על חלקת טריטוריה מסוימת, זוהי, אני חושב, נקודת הראות המוסרית של תביעתנו.

מתוך חזית המלחמה של עם ישראל (1940):

הפיכתה של ארץ ישראל למדינה יהודית יכולה להתגשם במלואה, מבלי לעקור את הערבים הארצישראליים ממקומם. כל אלה שטוענים את ההפך מזה (וטענות אלו נפוצות מאוד בקהל) - דעותיהם בלתי נכונות הן בהחלט. שטח התופס למעלה מ-100,000 קילומטרים מרובעים, המאוכלס לפי מידת הצפיפות הממוצעת של צרפת (78 תושבים לכל קילומטר מרובע), מסוגל להכיל יותר מ-8 מיליונים תושבים; לפי הצפיפות של שווייץ (104) - למעלה מ-10 מיליונים; לפי הצפיפות של גרמניה או איטליה (140) - כ-14 מיליון. כיום יושבים בו, אם נחשיב גם את הערבים וגם את היהודים וגם את בני עבר הירדן, כולם ביחד - למעלה ממיליון וחצי תושבים. נשאר עוד מקום פנוי בארץ ישראל כדי לקלוט את רוב תושבי הגטו של אירופה המזרחית-המרכזית- את רובן המכריע של 5 מיליוני הנפשות - בלי להתקרב אפילו למידת הצפיפות של צרפת, שהיא זעומה למדי. אם הערבים לא יחליטו בעצמם כי נוח להם לצאת את הארץ מרצונם הטוב - אין להם כל צורך להגר

שאלה אחרת היא, אם הערבים ימצאו שכל זה הוא יסוד מספיק, כדי לעורר בהם את הרצון להישאר בארץ עברית. אבל אם לא ירצו להישאר, אין המחבר רואה שום טרגדיה או אסון גם בנכונותם להגר. המחבר כבר אמר שאיננו רואה שום הכרח ביציאה זו; ולא עוד, אלא שהיא גם תהיה בלתי רצויה מהרבה בחינות; אבל אם יתברר שהערבים יעדיפו להגר, הרי מותר לדון באפשרות זו ללא שמץ של צער בלב.

7

מפגש שביעי:**חברת המופת הציונית****חוד החנית בתיקונו של עולם ובין האוניברסלי לפרטיקולרי**

“מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות.”
~ מגילת העצמאות של מדינת ישראל, 1948

נדמה כי אין נושא יותר בולט ומובהק במחשבה הציונית מהשאיפה האוטופית של חברת מופת יהודית בארץ ישראל. בכל כתבי הציונות ניתן לראות ביטויים מגוונים של הוגי ומנהיגי הציונות לדמותה של החברה הישראלית העתידית – היחס לגר ווגוי בחברה, היחס לאומות העולם, היחס לגלויות ישראל, יחסה של החברה לחלשים והנוזקים שבה, חברה המעניקה לכלל אזרחיה שוויון זכויות והזדמנויות, קיומו של צדק חברתי והשאיפה לחברה המושתתת על “ יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל” כלשון מגילת העצמאות, מסמך היסוד והטקסט הציוני החשוב ביותר.

ייתכן שהמשפט האחרון בפסקה שלעיל הוא למעשה החשוב ביותר, שכן חזונו של אבות הציונות ומייסדי המדינה לקווי דמותה ואופייה של החברה הישראלית יונק באופן ישיר ומובהק מהתנ”ך. ייתכן שזהו טבעו של הרנסנס הלאומי בעם ישראל, כפי שגדולי הרנסאנס באומות העולם ינקו מהכתבים היוונים העתיקים, כך גדולי הציונות, הרנסאנס הלאומי של ישראל בעת החדשה, ינקו ממקורותיה העתיקים של היהדות ובראשם ספר הספרים – התנ”ך. אבות הציונות ללא הבדל ינקו במקביל מן המקורות היהודיים וקיימו דיאלקטיקה מתמדת בין ארון הספרים היהודי לבין הגות

מערבית מודרנית ומציאות חייהם האקטואלית. כפי שאנו רואים בדבריו של נחמן סירקין, ממייסדי הציונות הסוציאליסטית, "אברהם אבינו, איש המופת התנ"כי, שהתורה הכתירה אותו במאמר: 'כי ידעתיו למען יצוה את ביתו לעשות צדקה ומשפט', ועד ל'ו הצדיקים הלגנדריים שבכל דור ודור, אנשי המופת – מוסריותם היא בתכלית השלימות. בכל דמויות הגיבורים של הגזע היהודי וההיסטוריה היהודית – ישעיהו, ירמיהו, מיכה, הושע, יהודה הלוי, שפינוזה, ועד להיינה, מארכס, לאסאל וְהַס, היתה שאיפה קנאית אחת: לעצב מחדש את החיים בהתאם לאידיאל העליון של שלימות מוסרית, מהפכה סוציאלית והתחדשות סוציאלית.".

או כפי שניכר בדבריו של ז'בוטינסקי, מייסד הזרם הרוויזיוניסטי, שכתב כי "המהות היסודית של נשמת ישראל היא התשוקה לישר חברתי. עוד לפני דור הנביאים, מראשית היוולדה, בחלומותיה ובאגדותיה הראשונות, הביעה הנשמה הזאת געגועי נצח לתיקונו של עולם. מימי ילדותו ועד הנה אף פעם לא השלים הרוח העברי עם 'המצב הקיים'. בנה לו מדינה ותיקן דינים; את דין 'השבת' ואת דין 'הפאה' - זרע שממנו, עם מהלך הזמן, צמחה ונתפתחה כל אותה שיטת החוקים המגינה בימינו על זכויות הפועל העובד והאביון המחוטר עבודה. ולא די בזה, גם את חזון ה'יובל', רעיון של מהפכה סוציאלית החוזרת בכל דור ודור, רעיון עמוק ונשגב שאת כל ערכו יבינו רק בני בנינו." ובמקביל הושפע מ'תוכנית המינימום' של יוסף פופר-לינקאוס, וכינה אותם "חמשת הממים": מזון, מלבוש, מעון, מרפאה, מורה, שעל המדינה לספק לכל אזרח הדורש זאת ממנה.

במפגש השביעי של בית המדרש לציונות אפוא קראנו גם מדבריהם של נביאי ישראל וגם מכתבם של אבות הציונות, הוגיה ומנהיגיה כדי להכיר במעט את תפישת עולמם וחזונם לחברת המופת הציונית בישראל העתידית.

ראשית להבנת רעיון חברת המופת בציונות חשוב להפריך את הדיכוטומיה הקיימת בימינו, ושהלכה והתפתחה בימי תנועת ההשכלה באירופה בעיקר בקרב יהודים משכילים, כי קיימת כביכול סתירה בין הערכים הלאומיים לערכים האוניברסליים של הפרוגרס האנושי. דווקא בימיה של הלאומיות הרדיקלית, הלאומנות, בקרב אומות אירופה לקראת מחצית ושלהי המאה ה-19, דווקא אז בקרב משכילים יהודיים החלה מגמה של זניחת הזהות הלאומית מתוך שאיפה לזכות ב'כרטיס הכניסה' הנחשק לחברה הכללית על ידי התכחשות ליהדות ולעתים אף התנצרות מתוך תפישתה כדת אוניברסלית יותר מהיהדות הפרטיקולרית שאבד טעם קיומה בזמן החדש. על כך השיב גורדון כי "איפה הם האידיאלים האנושיים, שאינם קודם כל אידיאלים לאומיים? ביחוד איה איפה היא העבודה האנושית שאינה קודם כל עבודה לאומית?" והמשיך והפציר כי "הדילוג

הזה על האומה הוא החסרת חוליה בהשתלשלות החיים. [...] חוסר החוליה הזו אומר, כי חשבון האומה לא ברור, לא ברור, מה האומה ליחיד ולאדם בכלל ומה מקומה בחיים האנושיים."

מדוע דברים אלו מתקשרים לנושא? כיוון שהדרך לבנייתה של חברת מופת מתחיל קודם כל בהכרה העצמית של האומה, מתוך בירור דרכיה, תיקון עיוותיה ובניית חברה שתהא חוד החנית במסע לתיקונה של החברה האנושית. חברת המופת הציונית איננה מסתפקת אך ורק בבניית חברה טובה, שיווניות ובעלת אמות מידה מוסריות נעלות, אלא זוהי רק הפתיחה לתיקונו של עולם, זוהי הבשורה של היהדות לעולם. על כך כותב גורדון "אנחנו הודענו ראשונה כי האדם נברא בצלם אלהים, אנחנו צריכים ללכת הלאה ולאמור: העם צריך להיברא בצלם אלהים. [...]— ואנחנו מכל מיני פורענויות וייסורי גיהנום עשינו אור גנוז, ואותו נביא לידי גילוי ביצירת עם-אדם, עם בצלם אלהים."

ז'בוטינסקי היה סבור כי החברה הישראלית תהא 'המעבדה' של האנושות בדרך לבניית חברת מופת אנושית, "המושג העברי של הצדק החברתי הוא רחב כרוחב החיים עצמם, ולא יתגשם בחיים אלא בידים עבריות על אדמת ה'מעבדה' העברית. על כן, עתה בונה ישראל את המעבדה הזאת." שאיפתו של עם ישראל לצדק ומוסר היא עתיקה כשנות קיומו, "אין כישראל באומות העולם, אין כמוהו שעד לתחית תהומות מצפונו הנהו חדור אותו צמא ליושר חברתי." אבל, ממשיך ז'בוטינסקי, "אין לו בית שייצר בו חברה כפי רוחו, חברה 'בצלמו ובדמותו' של אותו המצפון המיוחד. העם שנבחר לתפקיד נושא האמת הסוציאלית הריהו נע ונד המטיף את רעיונו רק באוזני נכרים, מטיף בעל פה ולא על ידי דוגמה, כי אין לו 'מעבדה' שבה יבנה וישפר ויסיים את ציבורו הלאומי, ציבור מופת לכל העמים." לאחר שיבנה את 'מעבדת חברת המופת' שלו, "הדור העברי הזה ישרת את שירותו לגאולת החברה העולמית." ניתן לראות גם בדברי גורדון וגם בדברי ז'בוטינסקי כי העם היהודי הוא החלוץ במערכה לתיקון החברה האנושית, "כי מציון תצא תורה" לא השתנה מאז ועד היום, רק התעדכן על פי צורכי הזמן ותנאיו המיוחדים.

דוד בן גוריון ראה במדינת ישראל, ובייחוד במפעל ההתיישבות העובדת "חזון חברתי ואנושי של אחווה אנושית, צדק חברתי וחירות האדם היוצר." בן גוריון טען כי לא רק שיקולים כלכליים ובכלל פרקטיים צריכים להנחות את מדיניותה של מדינת ישראל, כיוון ש"לא נהיה נאמנים לעצמנו אם נתעלם מהמורשה המוסרית הגדולה שהנחילו לנו נביאינו וגדולי החכמים והמורים שבימינו." לבסוף, טען בן גוריון, המבחן הגדול של ישראל לא יהיה מבחן חומרי אלא מבחן מוסרי — "בדמותה המוסרית ובערכיה האנושית" תיבחן ישראל, "לא בעושר, לא בצבא ולא בטכניקה." גם בן גוריון חוזר על הדברים של ז'בוטינסקי בכותבו כי על מנת שהעם היהודי יוכל להוות חוד חנית בתיקונו של עולם, הרי זקוק הוא ל'מעבדה', לחברה עצמאית ריבונית משלו,

דהיינו להיות 'ככל הגויים', במובן של עם נורמלי וריבון על גורלו. אולם, מפציר בן גוריון, "מותר לכל אחד מאתנו להיות 'שובינסט' כדי להאמין שלא די להיות סתם ככל הגויים. מותר לנו לשאוף לקיים דברי הנביא 'ואתנך לברית עם לאור גויים'."

בדבריו של נחמן סירקין, מייסד הציונות הסוציאליסטית, ניתן לראות את תחושת הייעוד והגורל של העם היהודי, עם אשר "מרגיש ביעודו לפעול צדק ולבשר אמת. מהטרגדיה ההיסטורית שלו יוצאת לו תעודה היסטורית נעלה. הוא יגאל את העולם שצלב אותו. ישראל ישוב ויהיה בחיר העמים!" סירקין מבטא שילוב בין תפישה יהודית אשר רווחה בגולה, העם היהודי אשר נבחר לסבול בין הגויים בשל בשורתו לעולם כולו, כלומר סבלו אינו סתם סבל, אלא סבל הקשור בטבורו ליעודו ההיסטורי ותפקידו בקרב האנושות. מנגד, אנו עדים לתפישה מהפכנית כשהוא כותב "היהודים היו העם המפורד והסותר שבהיסטוריה, עתה יהיו העם המהפכני שבעולם. הם היו הנכנע והמדוכך שבעמים, יהיו נא לגאה ולאמיץ שבהם." דברי סירקין מתכתבים גם עם דברי גורדון, שראינו לעיל, על תפישת היהדות כפרטיקולרית-אוניברסלית, "אין ערכים אוניברסליים שאינם ערכים לאומיים", כדברי גורדון, או "גדול, יפה, מוסרי וסוציאלי הוא, בשעה שהוא שב אל עצמו ומכיר באני שלו", כדברי סירקין. "ואהבת לרעך כמוך", טוען סירקין, "הראה לו על הקניין היותר אוניברסלי ואנושי-כללי, שכל בני אדם יוכלו להודות בו."

חברת המופת הציונית מתגלה על שלל היבטיה, אם זה ביחסה לזרים החיים בקרבה, "צוואתי לעם היהודי", כתב בנימין זאב הרצל, "התקינו את מדינתכם באופן שהזר ירגיש טוב בתוכם. [...] כל אדם הוא חופשי ובלתי מוגבל באמונתו או בכפירתו, כמו בלאומיותו. ואם יקרה, שיישבו בתוכנו גם בני אמונה אחרת, בני לאום אחר, נעניק להם הגנה מכובדת ושוויון זכויות חוקי."

או כפי שכתב בן גוריון "עוד הערה אחת על משמעותה של מדינה יהודית. אין זו מדינה ששולטים בה רק יהודים. בארץ ישראל ישנם ערבים ולא־יהודים אחרים – ואין להעלות על הדעת מדינה יהודית שאין בה שוויון גמור ומוחלט, פוליטי, אזרחי ולאומי, לכל תושביה ואזרחיה. לא רק שוויון אינדיבידואלי, אלא גם שוויון עדתי: אוטונומיה מלאה בכל ענייני לשון, דת, תרבות וכדומה."

ואם זה במדינת רווחה הדואגת לאזרחיה ולא מפקירה את הנזקקים שבתוכה, כפי שביטא זאת היטב ז'בוטינסקי ברעיון חממשת המממים, "אני מצייר לעצמי שהדבר, שאנו מכנים אותו בשם "הצרכים האלמנטאריים" של אדם רגיל... כולל חמישה דברים: אוכל, דירה, בגדים, האפשרות לחנך את הילדים והאפשרות להתרפא במקרה של מחלה. בעברית אפשר לסמן דבר זה בקיצור: מזון – מעון – מלבוש – מורה – מרפא: "חמש פעמים מ"ם". ביחס לכל אחד מן הצרכים הללו

קיים בכל מדינה ובכל תקופה מושג ידוע על מינימום מספיק. וחובתה של המדינה... צריכה להיות: כל אדם, שמודיע, שהוא דורש את "חמש המ"מין", צריך לקבל אותן. " או בדברי יורשו, מייסד תנועת החירות, מנחם בגין שכתב "מדינת האחריות החברתית לא תסכים ולא תרשה להפקיר את האדם באשר הוא אדם. היא לא תסכים לומר לאדם: חרות לרעוב או למות מתחת לגשר, או לראות ילדים יחפים מסתובבים ברחוב ללא השכלה, או בני משפחה שאין להם קיום בכבוד, מדינת האחריות החברתית מקבלת על עצמה את הדאגה לכך שלא יהיה בה תושב אחד חסר קורת גג, רעב ללחם, נטול השכלה וחסר מלבוש."

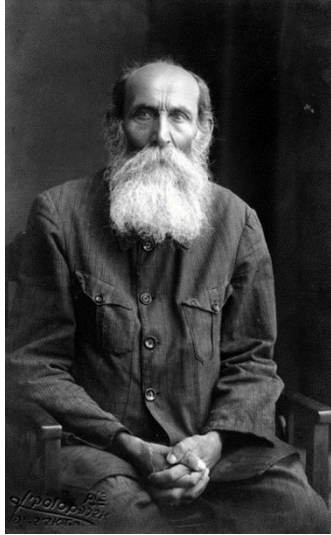
ואנו יכולים לראות זאת גם במישור החברתי בדבריו של רה"מ לשעבר יצחק רבין, שטען כי "ביטחון איננו רק הטנק, המטוס וספינת הטילים. ביטחון הוא גם, ואולי אף קודם כול האדם - האדם, האזרח הישראלי. ביטחון הוא גם החינוך של האדם, הוא הבית שלו, הוא הרחוב והשכונה שלו, הוא החברה שבתוכה צמח. וביטחון הוא גם התקווה של האדם."

את המפגש סיימו במבחר דבריו של דורון אלמוג מתוך נאומו בטקס פרס ישראל ביום העצמאות האחרון, בו ביטא מימד נוסף לחזון הציוני של חברת מופת בימינו כשאמר "עוצמתה של החברה האנושית לעולם תבחן בעוצמתן של החוליות החלשות."

זאת הייתה טעימה קטנה ביותר, ולנוחיותכם מצורף בעמודים הבאים מבחר מקורות שניתן להדפיס, לקרוא ולדון עליהם יחד בחברותא.

א.ד. גורדון, 'עם אדם' (1920)

"איפה הם האידיאלים האנושיים, שאינם קודם כל אידיאלים
לאומיים? ביחוד איה איפה היא העבודה האנושית שאינה קודם כל
עבודה לאומית?"

כללו של דבר: באין עם-אדם אין אדם-אדם, אין יחיד-אדם; ומי כמונו, בני ישראל, צריך לעמוד על זה? אנחנו הודענו ראשונה כי האדם נברא בצלם אלהים, אנחנו צריכים ללכת הלאה ולאמור: העם צריך להיברא בצלם אלהים. ולא מפני שאנחנו טובים מאחרים, כי אם מפני שאנחנו נשאנו וסבלנו את כל מה שתובע את זה על כתפיו. במחיר ייסורינו, שאין דוגמתם בעולם, קנינו את הזכות להיות הראשונים ביצירה הזאת, ובכוח ייסורינו נמצא את הכוח ליצירה הזאת. מכל מיני אשפה עושים גז מאיר, – ואנחנו מכל מיני פורענויות וייסורי גיהנום עשינו אור גנוז, ואותו נביא לידי גילוי ביצירת עם-אדם, עם בצלם אלהים.

כך היא התביעה. בכל אגדותינו, בכל ספרותנו העתיקה, מדובר על האור הגנוז, הוא ישנו. לולא הוא לא היינו מתקיימים קרוב לאלפיים שנה בתוך ייסורי הגיהנום של הגלות.

כך היא דרך תחייתנו וגאולתנו. דרך אחרת אין לנו. לוי אפילו רצינו ללכת בדרך בעלי האגרופ, הלא כוח אגרופ אין לנו. כוחנו – ברוח, אבל לא ברוח ערטילאית, כי אם ברוח חיים עובדת ויוצרת. בכוח היצירה והתרבות נשוב לתחייה, ובכוח היצירה והתרבות נשיב לנו את ארצנו. לא בחדש לאומים, כי אם בכוח עצמנו, בהתחדשות עצמותנו על ידי הארץ ובהתחדשות הארץ על ידי עצמותנו.

'לכירור ההבדל בין היהדות לנצרות', כתבים ג', עמ' 210:

היחיד הממשי החי רוצה לדלג על האומה החיה ישר לתוך האנושות המופשטת, ולכאורה הדבר קל מאוד לעשותו, אבל כאן מתגלה סתירה בין היחיד לבין הכלל, בעצם בין צמצומו הממשי של היחיד לבין התפשטותו המפשטת של הכלל. מתגלה תהום, שאין למלאותה, אם כי לכאורה ממלאים וממלאים. הדבר ברור: הדילוג הזה על האומה הוא החסרת חוליה בהשתלשלות החיים. חסרה חוליה משתי בחינות:

חסרה חוליה בין היחיד הממשי לבין הכלל הממשי, לבין האנושות הממשית, בעצם לבין כל הטבע הממשי; וחסרה חוליה בין הממשי החי לבין מה שאינו ממשי, אבל אינו בשום פנים מושג מפשט. הדילוג הזה, חוסר החוליה הזה אומר, כי חשבון האומה לא ברור, לא ברור, מה האומה ליחיד ולאדם בכלל ומה מקומה בחיים האנושיים.

זאב ז'בוטינסקי

"המושג העברי של הצדק החברתי הוא רחב כרוחב החיים עצמם, ולא יתגשם בחיים אלא בידיים עבריות על אדמת ה'מעבדה' העברית. על כן, עתה בונה ישראל את המעבדה הזאת."

המהות היסודית של נשמת ישראל היא התשוקה ליושר חברתי. עוד לפני דור הנביאים, מראשית היוולדה, בחלומותיה ובאגדותיה הראשונות, הביעה הנשמה הזאת געגועי נצח לתיקונו של עולם. מימי ילדותו ועד הנה אף פעם לא השלים הרוח העברי עם 'המצב הקיים'. בנה לו מדינה ותיקן דינים; את דין 'השבת' ואת דין ה'פאה' - זרע שממנו, עם מהלך הזמן, צמחה ונתפתחה כל אותה שיטת החוקים המגינה בימינו על זכויות הפועל העובד והאביון המחוסר עבודה. ולא די בזה, גם את חזון ה'יובל', רעיון של מהפכה סוציאלית החוזרת בכל דור ודור, רעיון עמוק ונשגב שאת כל ערכו יבינו רק בני בנינו.

והקים נביא אחרי נביא, ושני עקרונות לתורת כולם: שחרור החברה מחרפת הרעב והדלות, והאמונה ב'משיח' - לאמור, ב'תור הזהב' שאיננו בעבר (כאשר האמינו בני יפת - יוון ורומא) אלא בעתיד, ואתה בן-אדם, אתה תהיה בונהו.

אין כישראל באומות העולם, אין כמוהו שעד לתחתית תהומות מצפונו הנהו חזור אותו צמא ליושר חברתי. אבל אין לו בית שייצר בו חברה כפי רוחו, חברה 'בצלמו ובדמותו' של אותו המצפון המיוחד. העם שנבחר לתפקיד נושא האמת הסוציאלית הריהו נע ונד המטיף את רעיונו רק באוזני נכרים, מטיף בעל פה ולא על ידי דוגמה, כי אין לו 'מעבדה' שבה יבנה וישפר ויסיים את ציבורו הלאומי, ציבור מופת לכל העמים.

המושג העברי של הצדק הסוציאלי הוא מורכב ועשיר גוונים; לפי המושג הזה, כל אדם הוא מלך המולך תחת גפנו ותאנתו, לא עבד הנכנע למפקדו, עבד שגם לחמו וגם תלבושתו הם קנין החברה ולא קנינו הוא. המושג העברי כולל ומקדש גם רכוש פרטי וגם מרות הציבור על הרכוש הזה - התחרות ושוויון, משטר צדק מתמיד יחד עם חובת ה'יובל', חובת המהפכה בכל דור ודור לשם משטר עוד יותר צדקני. המושג העברי של הצדק החברתי הוא רחב כרוחב החיים עצמם, ולא יתגשם בחיים אלא בידיים עבריות על אדמת ה'מעבדה' העברית. על כן, עתה בונה ישראל את המעבדה הזאת.

הדור העברי הזה ישרת את שירותו לגאולת החברה העולמית, בצורה זו, אך זו ורק זו, יבנה את מדינת ישראל.

מתוך מכתב אל ועידת הסתדרות העובדים הלאומית, ירושלים (פאריס, 9 באפריל 1934)

דוד בן גוריון

"מדינת ישראל תיבחן לא בעושר, לא בצבא ולא בטכניקה, אלא
בדמותה המוסרית ובערכיה האנושיים."

פעולתה של מדינת ישראל לא תודרך על ידי שיקולים משקיים ומדיניים בלבד, לא נהיה נאמנים לעצמנו אם נתעלם מהמורשה המוסרית הגדולה שהנחילו לנו נביאינו וגדולי החכמים והמורים שבימינו. במפעל העבודה שהולך ומוקם בישראל, ובשורה הראשונה במפעל ההתיישבות העובדת, גלום חזון חברתי ואנושי של אחווה אנושית, צדק חברתי וחירות האדם היוצר. ועל המדינה לטפח ערכים אלה בכוחה המוסרי והחומרי. לא על חשבון בנין הארץ וקליטת העליה – אין דילמה כזו, כי ערכים אלה אינם פוגעים באפשרויות הבנין והקליטה, אלא להפך. אבל הטיפוח

של הערכים מחויב לא רק בגלל שהם מסייעים לבנין המשק וקליטת העליה – אלא גם לשמם, כמטרה לעצמם, אשר הם ערכי המוסר הנבואי, באשר הם דרך וחזון לאחרית הימים, ובאשר הם יעצבו את דמות אומה הראויה למסורתה המפוארת בעבר ולכיסופי הגאולה בעתיד.

מדינת ישראל תיבחן לא בעושר, לא בצבא ולא בטכניקה, אלא בדמותה המוסרית ובערכיה האנושיים. אנחנו צריכים אמנם, לעשות עוד מאמץ גדול וממושך, למען נהיה, לכל הפחות, ככל הגויים. ולהיות 'ככל הגויים' כלומר עם נורמלי, בריא, בן חורין ועצמאי – זה לא דבר של מה בכך. עם הקמת המדינה הבטחנו התנאי העיקרי למילוי שאיפה זו. אולם, מותר לכל אחד מאתנו להיות 'שובינסט' כדי להאמין שלא די להיות סתם ככל הגויים. מותר לנו לשאוף לקיים דברי הנביא 'ואתנך לברית עם לאור גויים'. שום עם, עד כמה שאנו מכירים בהיסטוריה, לא סבל כל כך, לא נאבק כל כך, ולא שילם מחיר רב כל כך, משך מאות שנים, על ייחודו, כעם היהודי. אין ספק שיש סיבה עמוקה ומקור לא אכזב לתופעה היסטורית זו.

אנחנו מהעמים המעטים בעולם, אשר הטבענו חותמנו על חלק גדול של התרבות האנושית: על התרבות של העמים הנוצרים והמוסלמים. משך הרבה דורות היינו העם היחיד שהאמין בחזון אחרית הימים. לא יתכן, אפוא, שחזון אשר בו האמינו, לו ציפו, קיוו וחיכו דורות רבים, יכזיב דווקא עכשיו עם קום הפלא הגדול: מדינת ישראל.

נחמן סירקין

"מרגיש הוא ביעודו לפעול צדק ולבשר אמת. מהטרגדיה ההיסטורית שלו יוצאת לו תעודה היסטורית נעלה. הוא יגאל את העולם שצלב אותו. ישראל ישוב ויהיה בחיר העמים!"

מן אברהם אבינו, איש המופת התנ"כי, שהתורה הכתירה אותו במאמר: "כי ידעתיו למען יצוה את ביתו לעשות צדקה ומשפט", ועד ל"ו הצדיקים הלגנדריים שבכל דור ודור, אנשי המופת – מוסריותם היא בתכלית השלימות. בכל דמויות הגיבורים של הגזע היהודי וההיסטוריה היהודית – ישעיהו, ירמיהו, מיכה, הושע, יהודה הלוי, שפינוזה, ועד להיינה, מארכס, לאסאל וקס, היתה שאיפה קנאית אחת: לעצב מחדש את החיים בהתאם לאידיאל העליון של שלימות מוסרית, מהפכה סוציאלית והתחדשות סוציאלית.

כאשר ביקש הנוכרי את הלל הזקן, שילמד אותו את כל התורה כולה על רגל אחת – כלומר: את תמצית היהדות, את הקניין המרכזי של הלאומיות העברית, ענה לו: "ואהבת לרעך כמוך", הראה לו על הקניין היותר אוניברסלי ואנושי-כללי, שכל בני אדם יוכלו להודות בו. וגם נשמתו של ר' עקיבא, שאף היה לרגל התנאים ההיסטוריים ראש התלמודיים והמתנגדים לאוניברסליות של היהדות, יצאה ב"אחד", כפי שמספרת האגדה, כלומר: תמציתה של היהדות הייתה גם כן אצלו קניין אוניברסלי, אחדות הבורא בעולם.

היהודים היו העם המפורד והסותר שבהיסטוריה, עתה יהיו העם המהפכני שבעולם. הם היו הנכנע והמדוכך שבעמים, יהיו נא לגאה ולאמיץ שבהם. ממצוקתם ישאבו את עלויות המוסרי, מענות קיומם – מתן דמות עליון לחייהם. קטן, כעור, משועבד, ירוד ואכזרי הוא היהודי כשאינו הוא זוכר את עצמיותו הגדולה, אלא הוא מתכחש לה. גדול, יפה, מוסרי וסוציאלי הוא, בשעה שהוא שב אל עצמו ומכיר באני שלו. לגיבור שנפלה עליו תרדמה, הקם מעמק צוקה ואפלה, מזדקף והנה גבוה הוא לאין שיעור, משול ישראל. פניו מוקפים קרני הוד מצער העולם אשר חזה מבשרו. מרגיש הוא ביעודו לפעול צדק ולבשר אמת. מהטרגדיה ההיסטורית שלו יוצאת לו תעודה היסטורית נעלה. הוא יגאל את העולם שצלב אותו. ישראל ישוב ויהיה בחיר העמים!

מנחם בגין

"צדק צדק תרדוף' – צו עליון זה יקבע את יחסינו בין איש לחברו..."

ובמדינתנו פנימה יהיה הצדק השליט העליון, השליט גם על שליטיה – בל תהיה רודנות. יהיו נושאי המשרה – משרתי החברה ולא רודיה. בל תהיה טפילות. בל יהיה ניצול. בל יהיה בביתנו איש – אזרח או גר – רעב ללחם, חסר קורת גג, חשוך בגד או נטול השכלה אשונית'. וזכרת כי גר היית בארץ מצרים' – צו עילאי זה יקבע את יחסינו אל שכנינו. 'צדק צדק תרדוף' – צו עליון זה יקבע את יחסינו בין איש לחברו.

"המדינה הסומכת", המדינה בה החירות והצדק צועדים יחדיו, אינה מעבידה את אזרחיה... היא סומכת עליהם, על יוזמתם, על תבונתם, על יושרם, על כושר היצירה שלהם. אך היא אינה מפקירה את אזרחיה, היא סומכת אותם. היא דואגת לכך שכל אזרח ותושב, הכשר לעבודה, יקבלנה; שכל העובד יזכה כפרי עבודתו, בקיום הוגן לו ולבני ביתו; ושכל מי שאינו אשם בביטולו מן העבודה, וכל מי שאינו מסוגל לעבוד, לא יושלך ולא ייפול.

מדינת האחריות החברתית לא תסכים ולא תרשה להפקיר את האדם באשר הוא אדם. היא לא תסכים לומר לאדם: חרות לרעוב או למות מתחת לגשר, או לראות ילדים יחפים מסתובבים ברחוב ללא השכלה, או בני משפחה שאין להם קיום בכבוד, מדינת האחריות החברתית מקבלת על עצמה את הדאגה לכך שלא יהיה בה תושב אחד חסר קורת גג, רעב ללחם, נטול השכלה וחסר מלבוש.

דורון אלמוג

"עוצמתה של החברה האנושית לעולם תבחן בעוצמתן של החוליות החלשות..."

אבקש שטקס זה להענקת פרס ישראל התשע"ו, יהיה תחילתו של מסע לתיקון עולם, להפיכתה של החברה בישראל לחברה סובלנית יותר, מכילה יותר. צעד קטן למקום הנשגב של חברת מופת.

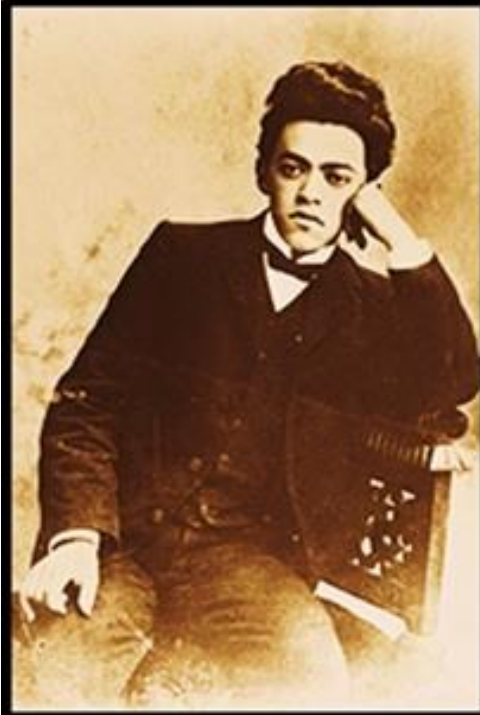
פרס ישראל הוא הצדעה ליחידי סגולה נבחרים. חברי וחברותי לקבלת הפרס מהווים מופת אישי של מצויינות, שקדנות וכישרון. כל אחד ממקבלי הפרס הוא מקור השראה להצטיינות וחינוך בני נוער רבים. בערב הזה מדינת ישראל מניפה גבוה גבוה שני דגלים חינוכיים חשובים. דגל המצויינות האישית ודגל המצויינות החברתית.

הון אנושי לבדו לא יוצר חברת מופת. לשם כך צריך ליצור הון חברתי המבוסס על ערכות הדדית ואהבת אדם המוקרנת בכל מקום. בגני הילדים, בכתי הספר, באוניברסיטאות, במגזר הציבורי, במגזר העסקי ובין נבחרים העם. כי על שנאת חנם חרב הבית ורק בכוחה של האהבה להעניק תקווה.

עוצמתה של החברה האנושית לעולם תבחן בעוצמתן של החוליות החלשות. ככל שנדע להעניק יותר תקווה לחלשים בקרבנו, למשפחות שחרב עליהן עולמן, לנכים, לפצועים, לנזקקים, לקשי היום, כך נהיה חברה חזקה יותר, סולידירית יותר. וככל שהרקמה האנושית תהיה חזקה יותר, כך תגדל גם הערכות הדדית והעוצמה הפנימית להתמודד עם כל משבר ואתגר.

"עולם חסד ייבנה." חיזוק החוליות החלשות הוא הצעד הראשון במסענו לתיקון עולם חברתי. ביום שבו החלשים ביותר בחברה, יהפכו לעמוד הענן המוסרי שלנו, המנחה אותנו לפחות אגו, ליותר נתינה, ליותר התנדבות, ליותר עשייה למען הזולת, ליותר אהבה ללא תנאי, למען החלש והשונה, באותו היום נהיה אנשים טובים יותר וחברה טובה יותר. באותו היום נחזק את עצמאותנו ונהיה ראויים יותר להיקרא – חברת מופת.

מתוך נאומו של דורון אלמוג, חתן פרס ישראל לשנת תשע"ו (2016)

8

מפגש שמיני: זאב ז'בוטינסקי

"כל אשר יצטייר בלבך היום על-ידי הדמיון הנועז ביותר אינו אלא תחושה מוקדמת רפויה של עובדות מציאות המחר. אילולא היו הבריות חולמים, לא היו משיגים מאומה. חלום-התקווה, בדומה לאיילת-השחר, יקדם תמיד לזריחת השמש, השמש האמיתי, הלוהט, השופע חיים..."

~ זאב ז'בוטינסקי

במפגש השמיני של בית המדרש לציונות קראנו את כתבי זאב ז'בוטינסקי ושוחחנו על רעיונותיו המקוריים, המרתקים ולעתים גם פורצי הדרך והחדשניים לתקופתו. קראנו אודות רעיונותיו על השפה והתרבות העברית, על חברה מתוקנת שתוקם בארץ ישראל, שלילת הגלות, עקרון הצבאיות העברית שהתבטא היטב בימי הגדוד העברי שז'בוטינסקי היה ממייסדיו, וכן הלאה. כתביו של ז'בוטינסקי הם רבים ומרובים ועדיין לא כולם ראו אור. בשנים שלאחר פטירתו (בשנת 1940 בניו יורק), הוקם ועד מיוחד להוצאת כתביו לאור, ובמשך מספר שנים יצאו בהדרגה לא פחות מ-18 כרכים של כתביו, בהמשך גם עמל ופעל מכוון ז'בוטינסקי ולאחרונה פורסמו מעל 10 כרכים של אגרותיו בנושאי ציבור ומשפחה שכתב לאורך כל שנות חייו ופעילותו הציונית. ובשנתיים האחרונות החלה אף לצאת מהדורה מעודכנת של כתביו בעריכתו של פרופ' אריה נאור.

תחילת הדרך

זאב ז'בוטינסקי נולד בשנת 1880 באודיסה. בעיר הזו, עיר אירופאית קלאסית הניחנת בקוסמופוליטיות וחירות, ביהודים משכילים וחופשיים, בעיר החופשית הזו גדל והתחנך ז'בוטינסקי. שנים לפני כן, בשנת 1819 הפכה אודסה לעיר נמל חופשית, כעיר סחר חיו בה אוכלוסיות מגוונות של רוסים, אוקראינים, יהודים, יוונים וסוחרים שייצגו לאומים אירופיים

רבים. האופי הקוסמופוליטי שלה תועד במכתביו של המשורר הרוסי הגדול פושקין, בהם הוא מספר כי אודסה היא עיר שבה "אפשר להריח את אירופה. מדברים צרפתית ויש עיתונים ומגזינים אירופאים לקריאה." ז'בוטינסקי כתב בספרו האוטוביוגרפי על שנות ילדותו באודסה בשנות השמונים של המאה ה-19, "השלישי מהגורמים שחותמם חרות על ילדתי היא אודסה. הוא כותב וממשיך כי "לא ראיתי עיר קלת-מזג כמוה... את מיטב ימי נעורי בליתי ברומא, גם בוינה גרתי בהיותי צעיר, ויכלתי להשוות את ה'אקלים' הרוחני בקנה-מדה שוה: אין כאודיסה – כלומר אודיסה של הדור ההוא – לרוך-העליזות ולשכרון הקליל המרחפים באויר, ללא צל ורמז של סכך נפשי או טראגיקה מוסרית... מאין ומאפס נוצרה העיר כמאה שנים לפני יום הולדתי, בתריסר לשונות פטפטו תושביה ואף אחת מהן לא ידעו על בוריה."⁶⁰

בשנת 1903 כשהוא בן 23 בלבד התחיל בפעילותו הציונית, זאת לאחר שהספיק לראות עולם, לחיות זמן מה בברן שבשוויץ כעיתונאי וכסטודנט צעיר למשפטים ברומא. ז'בוטינסקי העיד על עצמו כי היה בעל השקפת עולם ליברלית דמוקרטית וספג את השפעות הליברליזם המערב אירופאי של המאה ה-19 ותמך בשיטה הפרלמנטארית. "אם יש לי מולדת רוחנית, הריהי איטליה [...] כל יחסי לבעיות הלאום, המדינה והחברה נתגבש בשנים ההן תחת השפעה איטלקית... כתב על השפעת השנים האלה על עיצוב השקפת עולמו ומאוחר יותר הוסיף "גם לי שנאה עיוורת לרעיון, האומר ש'המדינה היא הכל'. [...] הנני מאמין רק בפרלמנטריזם 'מן האפנה הישנה', כל כמה שייראה לפעמים בלתי נוח או מחוסר אונים. הנני מאמין בחופש הדיבור והארגון, וכמעט בכל התנגשות בין ההכרה האינדיבידואלית למשמעת הכפויה, הנני עומד לצידו של היחיד."⁶¹

בשנה זו הוא מגיע להתעניין יותר ויותר בציונות על רקע הפרעות בעיר קשינוב. הוא הגיע לעיר כעיתונאי ושם תחת רושם הזוועות חל מפנה בחייו. הוא התוודע לראשי הציבור היהודי, וביניהם המשורר ביאליק, שהזדעזע עמוקות וכתב את שירו הנודע "בעיר ההריגה". ז'בוטינסקי הגה את רעיון ההגנה העצמית והצטרף לקבוצת יהודים שכבר החלה לפעול. עד מהרה הוא נעשה ראש הקבוצה והשקיע מאמצים באיסוף כספים, בקניית נשק ובניסוח חומרי הסברה. ז'בוטינסקי תרגם לרוסית את השיר "בעיר ההריגה" וכתב שאין להסתפק רק בהגנה עצמית, גאולת ישראל תבוא רק בדרך האקטיביזם, העם יחרוץ את גורלו שלו ואין לסמוך על חסד לאומים, "אנו, הציונים", כתב באחד ממאמריו הראשונים, "דוחים כל כניעה מעלינו וקוראים לעבודה הקשה של בניין. קוראים אנו את העם היהודי ליצירה היסטורית. בהצביענו מזרחה אין אנו אומרים לעם: קום ברח, שם במערה תסתתר מפני רודיפך; מצביעים אנו ואומרים: קדימה."⁶²

⁶⁰ זאב ז'בוטינסקי מתוך 'אבטוביוגרפיה – סיפור ימי'.

⁶¹ "עגלת ה'כלי הזמר'", כרך "בדרך למדינה", עמ' 271.

⁶² בתוך 'אל שונאי ציון', כרך 'כתבים ציוניים ראשונים'.

הוא נוכח באותה שנה בקונגרס הציוני ה-6 ושם הייתה הפגישה הראשונה והיחידה שלו עם הרצל, שעליו כתב "הרצל עשה עלי רושם ענקי – המלה איננה גוזמא, אין תיאור אחר שיתאים: ענקי; ואני לא בנקל אשתחוה לאישיות - בכלל, מכל נסיונות חיי אינני זוכר אדם שעשה עלי רושם כזה כל שהוא, לא לפני הרצל ולא אחרי-כן; רק פה הרגשתי כי באמת לפני בחיר הגורל הנני עומד, נביא ומנהיג בחסד עליון, שאף לטעות ולתעות כדאי אחריו."⁶³

בשנת 1905 היה ממקימי "הליגה להשגת זכויות חוקיות ליהודי רוסיה" ועמד בראש הזרם הציוני של הארגון, יצא עם מצע ציוני לבחירות לדומה הראשונה אך לא עלה בידי להיכנס לפרלמנט. באותה שנה פרסם את הספר "החינוך העברי", שבו קרא להשלטת העברית בבתי הספר היהודיים. מאבקו למען העברית היה חלק טבעי מפעילותו הציונית. המאבק למען השפה העברית היה מאז לחלק טבעי בפעילותו הציונית. הוא היה בין מנהיגי הציונות שראו בשימוש בעברית מטרה עליונה. הוא סבר שכל ציר לקונגרס הציוני חייב לדעת עברית, ולא היה יכול לשאת את החרפה שהידיש היתה הלשון הרשמית של הקונגרס. ז'בוטינסקי הטיף להשלטת השפה העברית בתור שפת הוראה כללית בכל בתי הספר. לדעתו לא ניתן היה להקנות ערכים לאומיים באמצעות כלים זרים. רק בהשרשת מושגים לאומיים ניתן יהיה להחדיר את תודעת העברית ללב היהודים.

"השפה העברית", כתב, היא "שפתו הלאומית היחידה והנצחית של עם ישראל. בארץ ישראל עליה להיות לשפה היחידה השלטת בכל שטחי החיים של היהודים; בארצות הגלות היא צריכה להיות לפחות שפת הלימוד, למן גן הילדים ועד לבית הספר התיכון. בחינוכו של כל ילד יהודי עליה לשמש הראשית והיסוד לכול; וילד שאינו יודע עברית, אינו יהודי שלם... שפה לאומית היא השפה שנולדה יחד עם העם והיא מלווה אותו, בצורה זו או אחרת, בכל דרך חייו הארוכה: הלא זו היא השפה העברית". ונאה דרש – נאה קיים היה. עם בנו דיבר אך ורק עברית ובצוואתו לאשתו יונה בימי מלה"ע ה-1 כתב כי "רצוני שערי [בנו של ז'בוטינסקי] ידע יפה עברית. בכל השאר איני נותן לך עצות."⁶⁴

הגדוד העברי

אחד הנושאים המרכזיים בחייו היה המאבק להנחלת רעיון ההגנה העצמית. עצם הרעיון בדבר נחיצותו של כוח צבאי יהודי שיגן על היהודים בגולה ועל המדינה שתוקם, היה מצוי עוד בכתביו של הרצל. ז'בוטינסקי ראה בארגון ההגנה היהודית העצמית ביטוי לגאווה לאומית ולכבוד עצמי, העשוי לעורר אצל המוני היהודים המדוכאים והמושפלים אמון וביטחון בכוחות עצמם:

⁶³ הקונגרס, בתוך אוטוביוגרפיה, עמ' 50.

⁶⁴ "מכתב-צוואה אל אשתו, בצאתו לחזית", 17.9.1918, כרך זכרונות בן-דורי, עמ' 14.

”במשך יובלים ודורות הורגלו אומות העולם לשמוע, כי פה היכו את היהודים ושם הגנו על היהודים - או היכו או הגנו, וקשה להגיד מה היה משפיל יותר – המלקות או ההגנה. בא הזמן להראות לעולם רובה יהודי עם כידון יהודי. [...]” “בשביל הדור הגדל לנגד עינינו ואשר על כתפיו תוטל - כנראה, האחריות למפנה הגדול ביותר בתולדותינו, יש לאלף- בית צלצול פשוט ביותר: צעירים, למדו לירות.”

ז'בוטינסקי דיבר לא רק על צבא מקצועי, שישמש להגנה מבפנים ומבחוץ, אלא על החינוך לחיילות של הנוער בכללו, כדי שיוכל לעמוד במערכה הקשה, שהתחייבה מתוך צורכי התחדשותו הלאומית. ז'בוטינסקי כתב אמנם על שבחי המיליטריזם - משמעת, יכולת של פעולה קולקטיבית, עזרה הדדית, רוח של הקרבה עצמית, תעוזה וכושר למפעלי גבורה- אך לא התעלם מקווי האופי השלייליים, שהמיליטריזם עלול לקבל בתנאים מסוימים.

מלחמת העולם הראשונה הביאה למפנה מכריע בחייו של ז'בוטינסקי, כאשר שמע שתורכיה הצטרפה למלחמה, הבין כי נקרתה לציונות הזדמנות היסטורית. אסור לתנועה הציונית לנקוט עמדה ניטראלית במלחמה שבעקבותיה ייקבע גורלן של מדינות ותנועות השחרור. כולם ידעו כי 'האיש החולה על הבוספורוס' דהיינו האימפריה העות'מאנית, עומדת לספוג תבוסה קשה ולקרוס. אך אם התנועה הציונית רוצה להצטרף אל שולחן ועידת השלום לעתיד לבוא, עליה לייסד גודד עברי שיתייצב בחזית ארץ ישראל: "גורלנו תלוי בשחרור ארץ-ישראל מתחת השלטון התורכי ובשחרור הזה צריכים אנו להשתתף בתור יחידה צבאית עברית." הוא כתב לימים בספרו האוטוביוגרפי והוסיף "באיזה רגע בדיוק נולדה בלבי המחשבה על גודד עברי לוחם [...] – אין אני זוכר עכשיו. ואולם סבורני, שבכלל לא היה שום רגע כזה. חושב אני, שלי בכלל היה ברור תמיד, מאז ומעולם, שאם תפרוץ פעם מלחמה בין אנגליה ותורכיה, הרי טוב היה אילו היו היהודים מקימים גיס משלהם ומשתתפים בכיבושה של ארץ-ישראל."⁶⁵

רעיונו של ז'בוטינסקי היה מהפכני. מאבקו למען הקמת הגדוד נמשך למעלה משנתיים. הוא נתקל בהתנגדות מצד הממסד הבריטי ומצד יהודים מתבוללים באנגליה, על רקע התנגדותם לכל רעיון הציונות. בראשית המלחמה גורשו אלפים מיהודי ארץ ישראל על ידי התורכים בשל נתינותם הזרה וחששו שיהיו מעין גיס חמישי. רובם התיישבו באלכסנדריה. שם פגש ז'בוטינסקי לראשונה את טרומפלדור, הגיבור ששמו הלך לפניו מאז השתתפותו במלחמת יפאן-רוסיה ב 1904. הוא העלה בפניו את רעיון הגדוד וטרומפלדור הצטרף אליו ללא היסוס. מפקד הכוחות הבריטיים במצרים הסביר להם כי החוק הבריטי אוסר גיוס נתינים זרים לצבא הבריטי, והעלה בפניהם הצעה אחרת - לגייס גודד של נהגי פרדות שישלח לאחת החזיתות שבה לוחמים נגד תורכיה.

⁶⁵ 'מגילת הגדוד', בתוך סיפור ימי (אוטוביוגרפיה).

ז'בוטינסקי ושאר חבריו דחו את ההצעה. טרומפלדור לא ראה פחיתות כבוד בגדוד עזר כזה של נהגי פרדות. אולם אכזבה נוספת לא איחרה לבוא כאשר הגדוד הוצב לא בארץ ישראל אלא בחזית גליפולי שליד הדרדנלים. הגדוד גויס והשתתף במערכת גליפולי וזכה לתשבחות המפקדה העליונה. טרומפלדור דווקא היה מרוצה, וכתב כי "ראשית, הוכח, שגדוד יהודי יכול להתקיים ולמלא את חובתו; שנית, הוכחשה האגדה על פחדנות היהודים. [...] אמנם, תפקידנו להובלה, אבל בשביל העמדות הראשונות אנו באים אל החפירות הראשונות. לנו יש רובים וכדורים."⁶⁶

בשנת 1917 אישרה ממשלת בריטניה את יצירת הגדוד העברי, שנקרא "גדוד 38 של קלעי המלך", ובבוא היום, אחרי שחייליו יצטיינו בשדה הקרב – הם יזכו לשם "גדוד יהודה" ולסמלים לאומיים – תגי מגן דוד, ציור מגורה. ב-1918 יצא הגדוד לחזית בא"י ונשלח לבקעת הירדן. ז'בוטינסקי לימים יכתוב "לתת ליהודים להילחם בעד אדמת ישראל, זהו אחד הרעיונות הנהדרים ביותר, ששמעתי במשך כל חיי." ייסוד הגדוד העברי שימש ציון דרך היסטורי בתולדות העם היהודי והתנועה הציונית.

שנות הפעילות הפוליטית

ארגון 'ההגנה' בירושלים – מאורעות תר"פ – 1920

בשנת 1920 פרצו פוגרומים של תושבי ירושלים הערביים ביהודים (פרעות תר"פ – 1920). ז'בוטינסקי עמד בראש 'ההגנה' וארגן הגנה יהודית על השכונות היהודיות בירושלים מפני הפורעים הערביים. בעקבות כך נעצרו הוא ו-19 מחבריו לארגון על ידי השלטונות הבריטיים. ז'בוטינסקי נשפט ל-15 שנות מאסר ונכלא בכלא עכו יחד עם חבריו. לאחר מספר חודשים שוחררו הוא ויתר אסירי ההגנה שנאסרו עימו.

הצה"ר (ההסתדרות הציונית-רביזיוניסטית)

עם פרישתו של ז'בוטינסקי מן ההסתדרות הציונית בשנת 1923 לאחר שלא התקבלו הצעותיו לנקוט קו ברור ותקיף נגד המדיניות האנטי ציונית של ממשלת המנדט הבריטי בארץ ישראל, התחילה הדרך לייסודה של המפלגה הרוויזיוניסטית. ז'בוטינסקי התנגד נחרצות לקו הפייסני של ד"ר חיים ויצמן יושב ראש ההסתדרות הציונית דאז. תמיכת ציבורים במחאתו של ז'בוטינסקי, במיוחד בקרב צעירים במדינות מרכז ומזרח אירופה, הביאו עם הזמן להתגבשות גופים שהיוו את התנועה הרוויזיוניסטית.

⁶⁶ טרומפלדור, בחזית גליפולי, 1915, בתוך: מחיי יוסף טרומפלדור – קטעי יומן ומכתבים, ע"ע 79-82.

בשנת 1923 כאמור, פרש מההנהלה הציונית ושנתיים לאחר מכן, ב-1925, ייסד עם שותפים את הצה"ר – הסתדרות הציונים הרוויזיוניסטים. בשנת 1935 פרשה סיעתו, סיעת הצה"ר מההסתדרות הציונית והוקמה הצ"ח – ההסתדרות הציונית החדשה בראשותו של ז'בוטינסקי. במצע הצה"ר נכתב כי "מטרת הציונות היא הפיכתה של ארץ-ישראל לקהילה יהודית בחסותו של רוב יהודי מובטח. [...] לשם יצירת רוב עברי בארץ ישראל דרושים אמצעים מיוחדים למען הרחבת יכולת קליטתה הכלכלית של הארץ בשביל המתיישבים החדשים. זהו מושג הנכון של 'ציונות פוליטית'. אין אף אחד מאתנו מזלזל בערכה של העבודה המעשית הנעשית בארץ או של הקרנות הלאומיות שלנו. הציונות מורכבת - וככה תצטרך להישאר גם להבא - מ-90 אחוזים של 'כלכלה' ורק מ-10 אחוזים של 'פוליטיקה'. אולם עשרת האחוזים הללו הנם תנאי מוקדם להצלחתנו. ... יצירת הרוב הינה תפקיד ממלכתי; עלייה המונית זהו עניין ממלכתי. לשם הוצאת לפועל דרושה עזרה אקטיבית שיטתית וחיובית מצד הממשלה."⁶⁷

ז'בוטינסקי ציין את ההכרח ליצור מדינה ריבונית שיש בה משום ערובה להמשך קיומו של עם ישראל. הוא ראה עצמו כנושא דגלה של "הציונות ההרצליאנית", ששמה את הדגש על יצירת תנאים מדיניים נאותים כתנאי קודם לפעולה התיישבותית, ופסל את הנוהג של סלקציה של עולים, שהיתה מכוונת להבטחת דמות מסוימת של החברה הארץ-ישראלית:

"לא נותרה לנו אלא דרך אחת, שהיא מציאותית וראויה למאמץ: עליית המונים מרוכזת לארץ... שוב תהיה לנו הציונות למה שהיתה בימי הרצל – לא רק תחייה לאומית, לא רק תנועה לפתרון בעיותיה הרוחניות של האומה, אלא גם רעיון הצלה אנושי להמוני אדם עצומים, רעיון כמעט משיחי במובן הפשוט ביותר של מילים אלה."⁶⁸

בעקבות פרעות תרפ"ט-1929, נוצרה מחלוקת בתוך שורות ארגון 'ההגנה' בנוגע לאופן תפקוד הארגון במהלך הפרעות. היו שטענו כי שיטת 'ההבלגה' איננה שיטה יעילה יותר וכי הדרך הטובה ביותר להגנה היא התקפה. לאחר הפרעות, יצאה מתוך שורות 'ההגנה' קבוצה של לוחמים שייסדו את האצ"ל – ארגון צבאי לאומי. בשנת 1937, לאחר שהוצע לו, קיבל ז'בוטינסקי על עצמו את תפקיד מצביא האצ"ל, בכך הופך האצ"ל באופן רשמי לזרוע הצבאית של הצה"ר, ז'בוטינסקי כתב כי "סוף-סוף נשברה בידי היהודים בארץ-ישראל אותה סבלנות פאסיווית כלפי כנופיות הטרור, שמכנים אותה בשם 'הבלגה'. [...] והנוער שלנו? נוער זה מאמין, הוא לוחם, הוא הקריב קורבנות. בנים עניים הם לעם ישראל והאידיאל שלהם לשרת את עמם ואת מולדתם".

⁶⁷ 'מה רוצים הציונים הרוויזיוניסטים?', 1926. כתבים, כרך 'בדרך למדינה', ע"ע 284 – 285.
⁶⁸ 'פטיציה בגולה, התנגדות בא"', דברים בוועידה העולמית החמישית של ברית הצה"ר, 1932.

עלייה והצלת יהודים – עליית 'אף על פי'

מאורעות הדמים של תרפ"ט-1929 הביאו להקצנת המדיניות שבה נקטו שלטונות המנדט בריטי בארץ. העלייה היהודית לארץ הייתה אחד הנושאים העיקריים שנפגעו משינוי המדיניות. ב"ספר הלבן" של פאספילד מ-1930 ניתן ביטוי לקו המדיני החדש בנושא העלייה: צמצום ניכר של מספר העולים היהודים לארץ-ישראל.

בשנת 1933 עלו הנאצים לשלטון בגרמניה ועניין העלייה נהפך לנושא קיומי של העם היהודי. בעקבות כך החלו ז'בוטינסקי ומפלגתו במאמצים רבים להעלאת יהודים לארץ ישראל בכל דרך אפשרית, גם בניגוד לחוקי המנדט הבריטי. כך החלה לה עליית 'אף על פי' שבמשך מספר שנים הביאה קרוב ל-20,000 מעפילים ארצה באניות שפרצו את ההסגר הבריטי, וזכו להינצל מהתופת הנאצית. ז'בוטינסקי פרסם לנוער היהודי בכל מקום שאפשר ואף כינה את העלייה הבלתי לגלית בשם 'ספורט לאומי' שעל כל נער ונערה, "הספורט הלאומי היהודי עוזר לפרוץ מחסום, העומד בדרכם של מיליוני לבבות רעבים; הוא עוזר לאספסוף בלי בית לזכות במולדת לעצמו ולעשות את האספסוף לאומה. מיני הספורט האחרים הם ככלות הכל משחק גרידא; הספורט שלנו רציני, רצינותו קדושה."⁶⁹

חיסול הגלות - זו הייתה הסיסמה אותה נשא ז'בוטינסקי מארץ לארץ ומעיר לעיר ובנאומיו אל עמו מעל דפי העיתונות, באסיפות עם ובכל שיחת סלון אפשרית קרא להם "יהודים, חסלו את הגלות - ולא, הגלות תחסל אתכם." בשנת 1936 הכריז ז'בוטינסקי בפולין על תוכנית ה"אוואקואציה": "בהיותי בן 16 חיברתי שיר: צורתו הפיוטית שכחתי, אך תוכנו זכור לי עדיין: גלות - פירושה, שאחרים עושים את ההיסטוריה במקומנו. ואילו הציונות פירושה, שעם ישראל מתחיל לעשות את ההיסטוריה שלו מחדש, כעם עצמאי..."⁷⁰

הוא הזהיר, הזעיק והתחנן באוזני היהודים כי עליהם להציל עצמם ולפלוס נתיב בריחה לארץ ישראל. כולם מצווים להציל את נפשם לפני שיאחרו את השעה. בדבריו אלו הרגיש את הסובבים אותו. המנהיגים היהודיים וגם הציונים קמו עליו וגיננו אותו על שהוא מסייע לאנטישמים וחותר תחת אושיות הקיום היהודי.

⁶⁹ 'ספורט לאומי', 1939, עולמו של ז'בוטינסקי (בעריכת משה בלע), עמי 355.

⁷⁰ מתוך נאום על תוכנית האוואקואציה, אוקטובר, 1936.

ז'בוטינסקי והנוער – בית"ר

בשנת 1923 ייסדו קבוצה של בני נוער מריגה שבלטביה את תנועת הנוער בית"ר – ברית יוסף תרומפלדור. התנועה נוסדה בהשראת השקפותיו של ז'בוטינסקי. זמן מה לאחר ייסוד התנועה, הגיע ז'בוטינסקי לביקור בריגה, ובאותו ביקור קיבל את ההצעה להיות ראש התנועה – והוא נענה לה. מאז ועד היום פועלת בית"ר לחינוך הנוער העברי לערכי הציונות והיהדות.

רעיונות התנועה היו חלוציות – הכשרת בני נוער יהודים לעלייה, עבודת כפיים וחיים בארץ-ישראל. צבאיות – הכשרת בני הנוער ליכולת הגנה במקרה הצורך וכן, לכשירות צבאית לקראת גיוס לשירות צבאי (אז בארגוני המחותרות, והיום בצה"ל). חד-נס – ממלכתיות ושמירה על מדינת ישראל כמדינת העם היהודי. הדר – כבוד כלפי הזולת ועזרה הדדית.

רעיון שכדאי להתעכב עליו הוא רעיון החד-נס (המוניזם), רעיון המדגיש את אחדותה הפנימית של האומה וההגמוניות שלה על פני גורמים אינדיבידואלים ומעמדיים. העיקרון הבסיסי העומד בייסוד רעיון המוניזם הוא ההתנגדות לכל רעיון או אידיאה הסותרת את האידיאל הציוני וזאת מתוך חשיבה שיש להתרכז רק ברעיון אחד, הרעיון הציוני, כדי להשיג את המטרה שהיא מדינה יהודית בארץ ישראל המשמעות של חד-נס הוא דגל אחד, דגל כחול לבן שהוא הדגל הציוני. "בו ברגע שאחד הרעיונות מתחיל להיות אבן נגף (ואפילו באופן בלתי ישיר!) על דרך הקמתה של מדינת היהודים, עלינו להקריבו בלי רחמים לטובת האידיאל היחיד, כי אידיאות אפשר שתהיינה לנו הרבה, וכולן יכולים אנו להתייחס בהוקרה הגדולה ביותר; מה שאין כן האידיאל, הוא יכול להיות רק אחד, ועל כל אידיאה אחרת לכופף את ראשה לפניו, ואסור ולא ייתכן, כי יהיה לנו 'אידיאל' שני על פניו. 'שני אידיאלים' הרי זה אבסורד ממש כ'שני אלוהים'. לעבוד אפשר רק לאל אחד ולאידיאל אחד; וכל השאר, עד כמה שלא ישא חן בעינינו, הנהו ותמיד יהיה דבר צדדי ועלינו להקריבו ללא היסוס, אם נשקפת ממנו סכנה לענייננו. [...] פירושה דור אשר הקדיש את חייו רק לאידיאל האחד הזה של יצירת מדינת היהודים ואין הוא יודע אידיאלים אחרים על פניו."⁷¹

בניגוד לתנועת הפועלים הציונית שהחזיקה בנוסף גם את הדגל האדום הסוציאליסטי, ז'בוטינסקי סלד משילוב זה וקרא לו שעטנוז אידיאולוגי שמעכב את המטרה הציונית. לטענתו יש לרכז את כל כוחות האומה ברעיון הציוני ורק לאחר שתושג המדינה היהודית היא תהיה פתוחה לרעיונות ואידיאלים חברתיים שונים.

⁷¹ רעיון בית"ר, כרך "בדרך למדינה", ע"ע 312 – 313.

משנתו החברתית

ז'בוטינסקי לא היה רק בעל משנה מדינית ולאומית אלא גם בעל משנה חברתית והחזיק בהשקפת עולם שוויונית. בחזונו ראה ז'בוטינסקי חברה המבוססת על ערכים סוציאליים ועל סולידריות חברתית ברוח נביאי ישראל, שסמליה העיקריים הם "שבת", "פאה", ו"רעיון היובל". ז'בוטינסקי אימץ את הרעיון הטמון ביסודות אלה, שלפיו מוטלת על המדינה מוטלת החובה לדאוג לפרט ולספק לו את צרכיו היסודיים. הגשמתו של מלוא החזון הציוני תלויה לא רק בהקמתה של מדינת ישראל, אלא ביכולתה לתרום לאנושות במסגרת ערכי מוסר וקדושת אדם. יותר מכל מוכרים דבריו על חמשת הממ"מים:

"אני מצייר לעצמי שהדבר, שאנו מכנים בשם 'הצרכים האלמנטאריים' של אדם רגיל - אותו הדבר שהיום הוא צריך להילחם עליו ולבקש פרנסה ולהרעיש עולמות, כולל חמישה דברים: אוכל-דירה-בגדים-האפשרות לחנך את הילדים-והאפשרות להתרפא במקרה מחלה. או כפשוטם חמשת הממ"מים: מעון, מזון, מרפא, מורה, מלבוש."

מציטוט קצר זה ניתן ללמוד, כי על-פי ראיית עולמו החברתית של ז'בוטינסקי, לכל אדם ואזרח יש זכות לקבל את הצרכים המינימאליים על-מנת שיוכל לחיות את חייו בכבוד. למדינה היהודית, על פי ז'בוטינסקי יש ייעוד מיוחד שכמו שמור לה מששת ימי הבריאה. תרומה סגולית יש לאל ידה לתרום לאנושות במסגרת ערכי מוסר וקדושת האדם. מטרתה הסופית האמיתית של מדינת היהודים היא יצירת תרבות לאומית, שתאציל מהודה על כל העולם. לנוסחתו החדשה קרא "ציונות רוממה", "המושג העברי של הצדק החברתי הוא רחב כרוחב החיים עצמם, ולא יתגשם בחיים אלא בידיים עבריות על אדמת ה'מעבדה' העברית. על כן, עתה בונה ישראל את המעבדה הזאת."

”נפש ארוגה מחוטי פלדה וחוטי משי”

דמות האישה בעיני ז'בוטינסקי

”נפש ארוגה מחוטי פלדה וחוטי משי –

ולמושג הזה אקרא 'אשה'”

~ ז. ז'בוטינסקי

זאב ז'בוטינסקי (1880-1940) אחד מגדולי המנהיגים הציוניים, שעמד בראש הציונות הרוויזיוניסטית ותנועת הנוער בית"ר. ז'בוטינסקי דגל בציונות המדינית, בחידוש הגאווה הלאומית ובטיפוח הצבאיות היהודית לצד ערכים חברתיים ליברליים ושמירה על כבוד האדם באשר הוא. ז'בוטינסקי היה ממקימי ההגנה היהודית באודסה; יחד עם יוסף טרומפלדור הוא הקים את הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה. כמו כן הקים את ארגון ההגנה בירושלים כתגובה לפרעות ביהודים והיה המפקד העליון של האצ"ל. בגלל פועלו נאסר ז'בוטינסקי בידי הבריטים ומאוחר יותר הוגלה מארץ ישראל, ולא הותר לו לחזור אליה עד יום מותו. לאחר הקמת מדינת ישראל הועלו עצמותיו ארצה, והוא נקבר בחלקת גדולי האומה בהר הרצל. ז'בוטינסקי היה אדם רב-כישרונות: משורר, סופר ומתרגם, עיתונאי ופובליציסט, נואם מצוין ואיש רוח מגדולי ההוגים היהודיים הליברליים בעת החדשה. ברשימה הבאה תוכלו למצוא קטעי דברים מתוך כתביו המעידים על השקפתו המתקדמת ביחסו השוויוני לנשים ולמעמדן בחברה.

הַאֲדָרַת נָשִׁים בְּמִשְׁנַתוֹ שֶׁל ז'בוטינסקי

בשנת 1963 יצא לאור בעריכתו של פרופ' יוסף נדבה הקובץ: ”דמות האישה בעיני ז'בוטינסקי”, שמשקף את התבטאויותיו של ראש בית"ר על האישה – הן במכתביו, הן במאמריו, הן בסיפוריו והן בזיכרונותיו. בהקדמה לספר, כתבה חמדה גלעד:

”האישה בחיים המדיניים, האזרחיים והמשקיים – שימשו כנושא לדיון ולכתיבה רק למעטים בין הסופרים, הסוציולוגים ואנשי-המדע. בין המעטים האלה נמנה זאב ז'בוטינסקי ז"ל. לא זו בלבד

שהכיר בכוחות הגדולים הטמונים במחצית זו של האנושות [הנשים] והצביע על ההפסד העצום הנגרם לחברה, המוותרת על שיתופה של האישה בעיצוב דמות חיינו, אלא שיצא למלחמה עזת-נפש, כדרכו, להענקת זכויות מלאות לה ולמתן פורקן גמור לכישרונותיה...”

ז'בוטינסקי ומאבקו לשוויון זכויות אזרחי לנשים

זאב ז'בוטינסקי נתייב במערכה להבטחת זכויות האישה בכל שטחי החיים ותבע מתן שיווי-זכויות מלא לאישה, ללא פשרות:

”היחס לאישה הוא הקו המבדיל בין תרבות לפרא. אין קידמה בציבור המרשה לכוחות החושך שבו להשפיל את האישה. אחד הגורמים הכי מכריעים של התקדמות אירופה הוא יחס הכבוד לאישה, אותו יחס שבימי קדם נתבטא ב'אבירות', וכימינו אנו – בשוויון זכויות. עמנו ברובו גם הוא אחד הגורמים החשובים ביותר שיצרו את התרבות האירופית, ולא נרשה לגזול מאתנו את ירושתנו זו, שגם היא ירושה לאומית ומקור גאוה לאומית לישראל.”⁷²

כבר ב – 15 במרץ, 1929, בתשובה על דרישת ועד העיר ירושלים לתשלום מיסים, דרש זאב ז'בוטינסקי ייצוג לנשים בהנהגה הציבורית⁷³ וכך מופיע במכתבו:

מאת זאב (ולדימיר) ז'בוטינסקי לוועד העיר ירושלים

ירושלים, 15 במרץ 1929

אדונים נכבדים,

בכל לבי הייתי רוצה להשתתף בהוצאות ועד העיר, אבל עד שלא יהיה מקום וחלק גם לנשים בהנהלת עסקי העדה, שמי לא יהיה ברשימת משלמי המסים של מוסדכם.

בכבוד גמור

זאב ז'בוטינסקי

⁷² עולמו של ז'בוטינסקי – מבחר דבריו ועיקרי תורתו, הרצאה על 'כנסת ישראל', דאר היום, 18.2.1929, 113.

⁷³ מתוך: ארכיון העיר ירושלים, תיק 4044, מיכל 3622, תיק 31.

גלעדי כתבה כי "הוא קרא לעצמו "גבר-סופרג'סט" (סופרג'יזם הייתה תנועה עולמית שנאבקה למען שוויון זכויות אזרחי לנשים ובעיקר על זכותן להצביע ולהשתתף בבחירות דמוקרטיות) ונתייצב במערכה להבטחת זכויות האישה בכל שטחי החיים... בכתב ובעל-פה תבע מתן שיווי-זכויות לאישה העברית תוך הערכת נאמנותה לתקומה הלאומית, שפעמים הגיעה לקנאות ממש."

ז'בוטינסקי ראה עצמו כיוורשו של הרצל שכתב בספרו אלטנוילנד "בחברה החדשה שלנו לנשים יש שוויון זכויות מלא... זכות הנשים לבחור ולהיבחר מובנת אצלנו מאליה. הן עבדו יחד אתנו בבניית המוסדות, וההתלהבות שלהן מהחזון המשותף המריצה את הגברים."

תפקיד הנשים במימוש החזון הציוני במשנתו של ז'בוטינסקי

נשים קיבלו זכות בחירה, כבר בקונגרס הציוני השלישי. בתארו את רשמיו מן הקונגרס השמיני כתב הסופר שלום עליכם: "מהפרלמנט היהודי ודאי היה נגרע הרבה אלמלא השתתפותן של הנשים היהודיות היפות, בנות ציון האמיתיות... אלוהים ברא אותן למען תקשטנה, תיפנה, תהדרנה ותפארנה את חיינו... נראות הן כפרחים ססגוניים בגן היהודי שלנו, והן משוות לקונגרס חן מיוחד. חבל שאף אחת מהן אינה חפצה או אינה מסוגלת להופיע על הבמה."

עם התחדשות הלאומיות היהודית, מייצע ז'בוטינסקי לנשים תפקיד נכבד במימוש החזון הציוני: "הוא [ז'בוטינסקי] תבע ללא הרף לנצל את התכונות הנפשיות של האישה העברית בחינוך הדור הצעיר בהתיישבות, בעיר ובכפר, במוסדות ציבור ובעבודה סוציאלית. "ההתיישבות קמה ונופלת עם האישה", טען. "הגבר יכול לכבוש את הארץ, אולם ההיאחזות במקום על אף הקשיים תלויה באשה, במשפחה". ועוד אמר, כי "כל תנועה היא מאובנת וצולעת אם אין האישה לוקחת בה חלק".⁷⁴ "ולאחיות אני רוצה לומר: כל הדברים האלה שייכים גם להן. גיבור, אביר ועוד הן מילים ממין זכר. גם תרומפלדור היה גבר. אבל העם העברי הוא עם כזה, הזקוק לחיילים ולחיילות, לפועלים ולפועלות, לאיכרים ולאיכרות. אני בטוח כי אכן תקומנה נשים גיבורות ופועלות כאלה כאשר היו לנו".⁷⁵ אם גבר יודע לדבר עברית, אין בכך כלל וכלל ערובה, כי ילדיו גם הם ידעו עברית: אולם אישה כי תדע עברית, אפשר לקוות ולדורש, שהעברית תהיה לשפת העריסה שלהם.⁷⁶ "וכבר אני רואה כך את האישה העברי, אשר יחד עמו אני מקוה לעבוד את עבודת ישראל וציון גם בארצות-הגלות וגם בארצנו. ואם תמלא התקוה הזאת, אז תשמח עליך אמך, אשר אין

⁷⁴ חמדה גלעדי, מתוך ההקדמה לספר, "דמות האישה בעיני ז'בוטינסקי".

⁷⁵ דברים בפגישה עם בית"רי ביאליסטוק, "דאר היום" 19.12.1930.

⁷⁶ רעיון בית"ר, 1934, כרך "בדרך למדינה" עמ' 328.

לה שמחה ותקוה בעולם מלבדך, אמך אשר היא פועלת גדולה ונמרצת על שדה-העבודה העברית.⁷⁷

תכונותיה הייחודיות של האישה בתפיסתו של ז'בוטינסקי

"מחשיב אני את האישה על הגבר בכל שטח יסודי של חיי הציבור והבית; חוץ מיגיע כפיים גם ופראי שבו מכריע כוח השרירים, אין תפקיד ומקצוע שלא הייתי מוסר לאישה בעדיף על גבר. אצלי היחס הזה... מקורו אולי בניסיון האישי – בשלושה דיוקני נשים, איתן שיתפני גורלי – ניסיון שנטע בתוך תוכי מושג של נפש ארוגה מחוטי פלדה וחוטי משי, ולמושג הזה אקרא 'אישה'. אמונותיי מעטות הן, וזו אחת מהן – שאמך, אחותך, אשתך הן בנות מלכים, אל תיגע ואל תגיע."⁷⁸ האישה היא 'אורגניזטור' [מארגנת] מלידה. מאז הימים הקדומים ביותר של ההיסטוריה מילאה תמיד את 'התפקיד המארגן' בכל משפחה. הגבר היה 'הרוכש' 'המשיג', הוא הלך 'לצוד צייד', תפקידו היה למצוא את ה'חומר' לשולחן ולתלבושת ולצרכי הבית. אולם להפוך אותו החומר למאכל ולבגדים, ל'מעון' נוח, לארגן את כל המשק, תמיד היה זה תפקידה של האישה. יש לה נטייה טבעית לסדר, לחזות מראש מה נחוץ לא רק להיום, אלא גם למחר. זוהי אולי הסיבה שבתולדות העמים יש אחוז גדול פי כמה של מלכות ממדרגה ראשונה מאשר של מלכים ממדרגה ראשונה... וכולן הצטיינו בייחוד בארגון ובסידור המדינה, החברה והמשק. על החינוך הבית"רי למצוא את הדרך כיצד לנצל זאת לשם הכשרת האזרחית האצילה של מדינת היהודים.⁷⁹

⁷⁷ מתוך מכתב אל אחיינו יונה קופ, אב תרע"ג, 1913.

⁷⁸ ז'בוטינסקי, מתוך "סיפור ימי", כרך "אוטוביוגרפיה", עמ' 149-150.

⁷⁹ ז'בוטינסקי, כתבים, רעיון בית"ר, יסודות השקפת העולם הבית"רית, 1934; כרך 'בדרך למדינה'.

שפה ותרבות עברית

ז'בוטינסקי ראה בהשלטת השפה העברית יסוד ראשון בתהליך ההגשמה הציונית. מראשית פעילותו הציונית ברוסיה ייחס ז'בוטינסקי חשיבות מיוחדת לחינוך העברי. הוא היה בין היחידים בקרב מנהיגי הציונות, אשר ראה בשימוש בעברית מטרה עליונה. עם בנו דיבר אך ורק עברית. הוא סבר שכל ציר לקונגרס הציוני חייב לדעת עברית, ולא היה יכול לשאת את החרפה שהידיש היתה הלשון הרשמית של הקונגרס. ז'בוטינסקי הטיף להשלטת השפה העברית בתור שפת הוראה כללית בכל בתי הספר. לדעתו לא ניתן היה להקנות ערכים לאומיים באמצעות כלים זרים. רק בהשרשת מושגים לאומיים ניתן יהיה להחדיר את תודעת העברית ללב היהודים. הצעתו היתה מהפכנית, ולא התקבלה על ידי רוב המנהיגים היהודים, אשר ראו בו "בעל דמיונות", והוא נשאר בודד במערכה. מאבק נוסף עליו שקד היה הרעיון לייסוד אוניברסיטה עברית בארץ ישראל.

"החייאת העברית בעולם הגויי מוסיפה כבוד לציונות, מגבירה את כוחה הפוליטי, עשו ניסיון בעצמכם אם תמצאו הזדמנות לכך. קחו גוי פשוט, תנו לו להקשיב לשיחה בעברית, תחכו עד שישאלכם 'איזו שפה היא זאת?' תענו בקיצור: 'שפת התנ"ך' – ותשמעו מה תהיה אחרי כן השאלה השנייה. היא תהיה: 'מה נשמע אצלכם בנוגע לארץ-ישראל?'... כאן המדובר באותו הנס, הפלא הגדול, אשר עליו שמע העולם בכל מאות שנות תולדותיו משחר ילדותו: כוח הזיכרון, עוצמת העקשנות, שיכולה לקחת חוט, שנפסק לפני יותר משישים דורות – לקחתו, להסיר ממנו את אבקו, לקושרו מחדש ולמשוך אותו הלאה, לעוד שישים דורות..." ("הצפירה", דאר היום 5.1.1931)

"רצוני שערי (בנו של ז'בוטינסקי) ידע יפה עברית. בכל השאר איני נותן לך עצות."
("מכתב-צוואה אל אשתו, בצאתו לחזית", 17.9.1918, כרך זכרונות בן-דורי, עמ' 14)

"ברור לי הדבר, כי אין ביכולתנו עדיין ליצור אוניברסיטה טובה. אין דבר, נתחיל באוניברסיטה גרועה – תראו שיהיה לה ערך לאומי וחינוכי שקול כנגד תריסר מוסדות חקירה משובחים."
(מתוך: אבטוביוגרפיה, עמ' 88-89)

"בית"ר רואה בשפה העברית את שפתו הלאומית היחידה והנצחית של עם ישראל. בארץ ישראל עליה להיות לשפה היחידה השלטת בכל שטחי החיים של היהודים; בארצות הגלות היא צריכה להיות לפחות שפת הלימוד, למן גן הילדים ועד לבית הספר התיכון. בחינוכו של כל ילד יהודי עליה לשמש הראשית והיסוד לכול; וילד שאינו יודע עברית, אינו יהודי שלם- ואפילו הוא בית"ר... שפה לאומית היא השפה שנולדה יחד עם העם והיא מלווה אותו, בצורה זו או אחרת, בכל דרך חייו הארוכה: הלא זו היא השפה העברית."
(מתוך 'רעיון בית"ר', 1934)

חברה מתוקנת

בחזונו ראה ז'בוטינסקי חברה המבוססת על ערכים סוציאליים ועל סולידריות חברתית ברוח נביאי ישראל, שסמליה העיקריים הם "שבת", "פאה", ו"רעיון היובל". ז'בוטינסקי אימץ את הרעיון הטמון ביסודות אלה, שלפיו מוטלת על המדינה מוטלת החובה לדאוג לפרט ולספק לו את צרכיו היסודיים. הגשמתו של מלוא החזון הציוני תלויה לא רק בהקמתה של מדינת ישראל, אלא ביכולתה לתרום לאנושות במסגרת ערכי מוסר וקדושת אדם.

"אני מצייר לעצמי שהדבר, שאנו מכנים בשם 'הצרכים האלמנטאריים' של אדם רגיל - אותו הדבר שהיום הוא צריך להילחם עליו ולבקש פרנסה ולהרעיש עולמות, כולל חמישה דברים: אוכל, דירה, בגדים, חינוך - האפשרות לחנך את הילדים, בריאות - האפשרות להתרפא, במקרה מחלה. או כפשוטם חמשת הממ"ים: מעון, מזון, מרפא, מורה, מלבוש. ביחס לכל אחד מן הצרכים הללו קיים בכל מדינה ובכל תקופה מושג מסויים על מינימום מספיק. וחובתה של המדינה, על פי 'תרופתי', צריכה להיות: כל אדם, המודיע שהוא דורש את 'חמש הממין', צריך לקבל אותן. זהו הראשון משני חוקים 'שלי'. מכאן יש להסיק, שבידי המדינה צריכה להיות תמיד האפשרות לספק את 'חמש הממין', לכל אותם האזרחים, שידרשו אותן. מאין תיטול אותן המדינה? התשובה על כך היא החוק השני 'שלי': המדינה תיטול אותן בכוח מן האומה, ממש כמו שהיא נוטלת כיום מיסים אחרים ומכריחה בני אדם צעירים לעבוד בצבא. לפי 'תרופתי' תעשה הממשלה חשבון, שעל פיו יהא צורך להבטיח בשנה הקרובה ב'חמש ממין' כך וכך נפשות בערך, זאת אומרת, יהא צורך בכך וכך טונות של צרכי אוכל, בכך וכך מעונות, אריגים וכו'. ולשם כך יהא צורך בכך וכך כסף ובכך וכך שעות עבודה (בוודאי לא בהרבה שעות 'עבודה', שהרי את עצם העבודה תעשה המכונה). והמדינה תטיל בכל שנה על האזרחים שיעור מתאים של מיסים, או תפקיע מספר מתאים של בתי-חרושת פרטיים ותגייס בשביל 'השירות הסוציאלי' מספר מתאים של צעירים. אף-על-פי שאין אני סטאטיסטיקן גדול, הרי בטוח אני, שכל זה יעלה בזול לעין ערוך משעולה כיום החזקת הצבא. ובה יפטרו מכל השאלה הסוציאלית."

(מתוך: הגאולה הסוציאלית, כרך רשימות, עמ' 297 – 298)

"אינני רוצה להאמין, כי יש באנושות הבדלי דרגות. גם לי מוטב להיעלם ולעבור מן העולם מאשר להסכים להשקפה, שבני ובן זולתי אינם אנשים שווים ערך, שבני וסנדלרי אינם שווים". (מתוך נאום בוועידה העולמית של הצה"ר, 1932)

"אם אבקש את השורש לאותה רוח עברית חדשה, שביתר מהווה כיום את ביטויה המפותח ביותר, אמצאהו ברעיון מלכותו של האדם והתכוונתי לכל אדם: יוני או באנטו (שבט אפריקאי), צפוני (סקנדינאבי) או אסקימו. הם כולם בצלם אלוקים נוצרו: זאת למדנו מן הפרק הראשון של התנ"ך".

(מתוך: "בני מלכים", המשקיף, 25.4.1941)

"מחשיב אני את האשה על הגבר, בכל שטח יסודי של חיי הציבור והבית; חוץ מיגיע-כפיים גם ופראי שבו מכריע כוח-השרירים, אין תפקיד ומקצוע שלא הייתי מוסר לאשה בעדיף על הגבר. ...ניסיון שנטע בתוך-תוכי מושג של נפש ארוגה מחוטי פלדה וחוטי משי, ולמושג הזה קרא 'אשה'. ...אבל חוטי-פלדה עם חוטי-משי הנם חומר לא ייקרע..."
 (מתוך "סיפור ימי", כרך: אבטוביוגרפיה, עמ' 149)

"כל עוד נמשך תהליך הבנייה של המדינה היהודית – הרי בעל ההון אינו בעל הון לגבינו. והפועל איננו פועל. אלא חומר לבניין שאנו מקימים. כיהודים דווקא אנו זוכרים שהמלחמה למען משטר חברתי טוב יותר הייתה תמיד אחת המסורות היפות ביותר של המחשבה הישראלית – החל במחוקק התורתי הגדול משה רבנו ועד לעשרות השנים האחרונות. רבים מאתנו מאמינים כי בעתיד תהיה ארץ ישראל דווקא למעבדה, אשר בה תתגלה ותתגשם בדרך מיוחדת משלנו התרופה לגאולת החברה האנושית כולה, אך בטרם ניגש לגלות את התרופה עלינו בראש וראשונה לבנות את המעבדה."
 (מתוך 'מדינה עברית – פתרון שאלת היהודים', ע"ע 89 – 90.)

שלילת הגלות

חיסול הגלות - זו היתה הסיסמה אותה נשא ז'בוטינסקי מארץ לארץ ומעיר לעיר ובדברו אל בני עמו מעל דפי העיתונות, באסיפות עם ובשיחות בארבע עיניים, קרא: "יהודים, חסלו את הגלות - ולא, הגלות תחסל אתכם." בשנת 1936 הכריז ז'בוטינסקי בפולין על תוכנית ה"אוואקואציה". הוא הזהיר, הזעיק והתחנן באוזני היהודים כי חובה עליהם לפנות את ה"חורבה" בטרם תתמוטט עליהם, ולפלוס להם נתיב בריחה לארץ ישראל. כולם מצווים להציל את נפשם לפני שתתאחר עליהם השעה. בדבריו אלו "הרגיז" את הסובבים אותו. המנהיגים היהודיים וגם הציונים קמו עליו כאיש אחד לגנותו על שהוא "מסייע" לאנטישמים וחותר תחת אושיות הקיום היהודי.

"בהיותי בן 16 חיברתי שיר: צורתו הפיוטית שכחתי, אך תוכנו זכור לי עדיין: גלות - פירושה, שאחרים עושים את ההיסטוריה במקומנו. ואילו הציונות פירושה, שעם ישראל מתחיל לעשות את ההיסטוריה שלו מחדש, כעם עצמאי..."

(מתוך נאום על תוכנית האוואקואציה, אוקטובר, 1936)

"זה שלוש שנים אני פונה אליכם, יהודי פולין, עטרת יהדות העולם, בקריאה. אני מזהיר אתכם בלא הפוגה, שהקטסטרופה (האסון) מתקרבת. שערותי וזקני הלבינו בשנים אלו, כי לבי שותת דם על שאתם, אחים ואחיות יקרים, אינכם רואים את הר-הגעש שיתחיל תיכף לפלוט את אש ההשמדה. אני רואה מראה איום; הזמן קצר בו אפשר עוד להינצל. אני יודע: אינכם רואים, כי אתם טרודים ובהולים בדאגות יום-יום. האזינו לדברי בשעה השתים-עשרה: למען השם! יציל-נא כל אחד את נפשו, כל עוד יש זמן לכך - והזמן קצר!

ועוד דבר ברצוני לומר לכם ביום תשעה-באב זה: אלה שיצליחו למלט את נפשם מהקטסטרופה, יזכו לרגע החגיגי של שמחה יהודית גדולה: לידתה מחדש ותקומתה של מדינה יהודית. איני יודע אם אני אזכה לזאת, בני - כן! אני מאמין בזאת כשם שאני בטוח שמחר בבוקר שוב תזרח השמש, אני מאמין באמונה שלמה."

("בהלך-רוח של ט' באב", מתוך נאום בווארשה, ט' באב תרצ"ח, אוגוסט 1938, עקרונות מנחים לבעיות השעה, עמ' 160)

"גרוע ממנה הדבר שאני רואה אצל המוני יהודים באירופה המזרחית: שוויון נפש, פאטליזם, כניעה לגורל... הבריות מתנהגים כעת כאילו כבר נגזר דינם... משל למה הדבר דומה? כאילו הושיבו את האנשים בעגלה, שנים עשר מיליון אנשים משכילים ומנוסים הושיבו בתוך עגלה, ואת העגלה דחפו אל עבר פי תהום. כיצד מתנהגים אנשים אלה? אחד בוכה, אחד מעשן סיגריה, אחדים קוראים עיתונים, אחד שר - ולשווא תחפשו איש אחד, שיקום, יטול את המושכות לידי ויעביר את העגלה משם והלאה. זהו הלך הרוחות. כאילו בא איזה אויב גדול והרדים את מוחותיהם בכלורופורם. בא אני אליכם לערוך ניסיון. את הניסיון האחרון. קורא אני אליכם: שימו לב למצב זה. נסו לעצור את העגלה, נסו לקפוץ מתוכה, נסו לשים מכשול כלשהו בדרכה, אל תלכו ככבשים אל הזאב..."

(מתוך נאום באסיפת עם בווארשה, מאי 1939)

ההגנה העצמית, צבאיות וערביי ישראל

אחד הנושאים המרכזיים בחייו היה המאבק להנחלת רעיון ההגנה העצמית. עצם הרעיון בדבר נחיצותו של כוח צבאי יהודי שיגן על היהודים בגולה ועל המדינה שתוקם, היה מצוי עוד בכתביו של הרצל. ז'בוטינסקי ראה בארגון ההגנה היהודית העצמית ביטוי לגאווה לאומית ולכבוד עצמי, העשוי לעורר אצל המוני היהודים המדוכאים והמושפלים אמון וביטחון בכוחות עצמם. הוא עצמו הצטרף ליחידה להגנה עצמית שאורגנה בידי ברית הסטודנטים 'ירושלים', ופעל רבות להשגת כסף לשם רכישת נשק עבורה. ז'בוטינסקי דיבר לא רק על צבא מקצועי, שישמש להגנה מבפנים ומבחוץ, אלא על החינוך לחיילות של הנוער בכללו, כדי שיוכל לעמוד במערכה הקשה, שהתחייבה מתוך צורכי התחדשותו הלאומית. ז'בוטינסקי כתב אמנם על שבחי המיליטריזם - משמעת, יכולת של פעולה קולקטיבית, עזרה הדדית, רוח של הקרבה עצמית, תעוזה וכושר למפעלי גבורה - אך לא התעלם מקווי האופי השליליים, שהמיליטריזם עלול לקבל בתנאים מסוימים.

"...במשך יובלים ודורות הורגלו אומות העולם לשמוע, כי פה היכו את היהודים ושם הגנו על היהודים - או היכו או הגנו, וקשה להגיד מה היה משפיל יותר - המלקות או ההגנה. בא הזמן להראות לעולם רובה יהודי עם כידון יהודי. מתוך הקושי, שבו השגנו את המטרה הזאת, יכולים אתם להבין את ערכו, או אולי, יותר נכון, עוד אין אנחנו יכולים להבין את כל ערכה של המהפכה הנפשית הזאת - את כל ערכה ואת כל תוצאותיה הקרובות והרחוקות - ורק בני בנינו יבינו, וכאשר יבינו, יברכו את שמכם."

(ה"שניידרים" - זאב ז'בוטינסקי, הארץ, ט"ו בכסלו תר"פ, 7.12.1919)

"בשביל הדור הגדל לנגד עינינו ואשר על כתפיו תוטל - כנראה, האחריות למפנה הגדול ביותר בתולדותינו, יש לאלף- בית צלצול פשוט ביותר: צעירים, למדו לירות. הכרת המציאות ההיסטורית מצווה עלינו: אם תהיו אנשים מלומדים וגם תדעו לחרוש אדמה ולבנות בתים, תדברו כולכם עברית ותכירו את כל הספרות הלאומית שלנו... ואילו לירות לא תדעו, תהיה התקווה מכם והלאה. אולם אם תדעו לירות - אפשר שתהיה התקווה... כולם מבינים, שמכל התנאים להתחדשות מדינית, הידיעה לירות היא לצערנו התנאי החשוב ביותר."

(מתוך "על הכירה אש", 'האומה', גליון 9)

"יחסי האמוציונאלי אל הערבים הוא כיחסי לכל יתר העמים: שוויון נפש אדיב. יחסי הפוליטי אליהם נקבע על ידי שני עקרונות: ראשית - את הרחקתם של הערבים מארץ ישראל הנני חושב לבלתי מתקבלת על הדעת בהחלט; בארץ ישראל תמיד ישבו שני עמים... שנית, הנני מתגאה בהשתייכותי לאותה קבוצה שניסחה את תוכנית הלסינגפורס, זו התוכנית של זכויות לאומיות לכל העמים החיים בתוך מדינה אחת. בעריכת תוכנית זו הגינו לא רק ביהודים, אלא בכל העמים, בכל מדינות שבתם; ויסודה של התוכנית הוא שיווי זכויות מוחלט. הנני מוכן להישבע בשמנו ובשם צאצאינו שלא נפר לעולם שיווי זכויות זה, ולא נעשה ניסיון לדחוק את רגליו של מישהו. כפי שהקורא רואה, הרי זה 'אני מאמין' שאומר כולו שלום."

אולם באור אחר לגמרי מופיעה השאלה, אם אפשר תמיד להגיע למטרת שלום בדרכי שלום. התשובה לשאלה זו תלויה ללא שיוור ביחסם של הערבים אלינו ואל הציונות, ולא ביחסנו לערבים.

על הסכם מרצון בינינו לבין ערביי ארץ ישראל אי אפשר לחלום. לא עתה וגם לא בעתיד הנראה באופק... אין תקווה - תהיה אף הקלושה ביותר - להשיג את הסכמתם של ערביי ארץ ישראל להפיכתה של פלשתינה לארץ בעלת רוב יהודי...

אינני מתכוון לקבוע שעם ערביי ארץ ישראל בלתי אפשרי הסכם כלשהו, בלתי אפשרי הוא רק הסכם מרצון. כל עוד מקנן בליבות הערבי, ויהיה אף זיק של תקווה, שיעלה בידם להיפטר מאיתנו, אין בעולם דברי נועם כאלה ולא הבטחות מושכות לב שבגללם יהיו הערבים מוכנים לוותר על תקוותם זו... אומה חיה מוכנה לוותרים בשאלות גורליות כאלו רק בזמן שלא נותרה כבר כל תקווה "להיפטר", וכשכקיר הברזל נסתמה כל פרצה. רק אז מאבדות את השפעתן הקבוצות הקיצוניות... רק אז יופיעו המתונים כשבפיהם הצעות בדבר ויתורים הדדיים; ובשעה כזו בלבד הם יתחילו להתמקח איתנו על עניינים מעשיים...

אולם הדרך היחידה המובילה להסכם כזה הוא קיר הברזל, כלומר, קיומו של כוח כזה בארץ ישראל, אשר לא יושפע בשום פנים ואופן על ידי לחצם של הערבים".

(על קיר הברזל", כרך בדרך למדינה, עמ' 253-260)

"לתת ליהודים להילחם בעד אדמת ישראל, זהו אחד הרעיונות הנהדרים ביותר, ששמעתי במשך כל חיי".

(עמ' 301, בתוך 'אוטוביוגרפיה').

"גורלנו תלוי בשחרור ארץ-ישראל מתחת השלטון התורכי ובשחרור הזה צריכים אנו להשתתף בתור יחידה צבאית עברית".

(עמ' 109 בתוך 'אוטוביוגרפיה').

"באיזה רגע בדיוק נולדה בלבי המחשבה על גדוד עברי לוחם [...] - אין אני זוכר עכשיו. ואולם סבורני, שבכלל לא היה שום רגע כזה. חושב אני, שלי בכלל היה ברור תמיד, מאז ומעולם, שאם תפרוץ פעם מלחמה בין אנגליה ותורכיה, הרי טוב היה אילו היו היהודים מקימים גיס משלהם ומשתתפים בכיבושה של ארץ-ישראל".

(עמ' 110, בתוך 'אוטוביוגרפיה').

ריבונות יהודית

ז'בוטינסקי ציין את ההכרח ליצור מדינה ריבונית שיש בה משום ערובה להמשך קיומו של עם ישראל. הוא ראה עצמו כנושא דגלה של "הציונות ההרצליאנית", ששמה את הדגש על יצירת תנאים מדיניים נאותים כתנאי קודם לפעולה התיישבותית, ופסל את הנוהג של סלקציה של עולים, שהיתה מכוונת להבטחת דמות מסוימת של החברה הארץ-ישראלית. למדינה היהודית, על פי ז'בוטינסקי יש ייעוד מיוחד שכמו שמור לה מששת ימי הבריאה. תרומה סגולית יש לאל ידה לתרום לאנושות במסגרת ערכי מוסר וקדושת האדם. מטרתה הסופית האמיתית של מדינת היהודים היא יצירת תרבות לאומית, שתאציל מהודה על כל העולם. לנוסחתו החדשה קרא "ציונות רוממה".

"ציון - האמונה שרק ארץ ישראל יש בכוחה לפתור את בעיית עם ישראל - ביטוי כפירה בכל הצעות פתרון אחרות, כגון טריטוריאליזם, המשך הישיבה בגולה וכל כיוצא באלה".

(מתוך: יוסף נדבה, זאב ז'בוטינסקי - האיש ומאבקיו, 1986)

"... דבר זה ודאי הוא, כי בשני הדורות הבאים נאלץ להוציא מן הגולה מיליונים רבים, ואין אפשרות ממשית לכך מחוץ לגבולות ארץ-ישראל. ... עם במצוקה גדולה חייב לתכנן תוכנית גדולה ולהילחם למימושה."
("ממעמקים", הירדן, 17.4.1936, מובא ב"עולמו של ז'בוטינסקי" מאת משה בלע, עמ' 27)

"האנטישמיות לא יכלה להוליד את הציונות. האנטישמיות יכלה להוליד רק את השאיפה לברוח מן הרדיפות... ואולם, כדי שתחת ההטפה לשמד תישמע הקריאה לתודעה עצמית ולתחייה לאומית, היה צורך במשהו מלבד האנטישמיות - היה צורך במניע פנימי, בציווי פנימי חיובי. ציווי זה הוא יצר החיים של שמירת הקיום הלאומי, אשר נתן לנו כוח ללכת בשביל העקרבים של דברי ימינו."
(מתוך "אל שונאי ציון", 1903)

"...לא נותרה לנו אלא דרך אחת, שהיא מציאותית וראויה למאמץ: עליית המונים מרוכזת לארץ... שוב תהיה לנו הציונות למה שהיתה בימי הרצל - לא רק תחייה לאומית, לא רק תנועה לפתרון בעיותיה הרוחניות של האומה, אלא גם רעיון הצלה אנושי להמוני אדם עצומים, רעיון כמעט משיחי במובן הפשוט ביותר של מילים אלה."
(מתוך " פטיציה בגולה, התנגדות בא", דברים בוועידה העולמית החמישית של ברית הצה"ר", וינה, 1932)

ליברליזם ודמוקרטיה מול לאומיות אינטגרלית

ז'בוטינסקי העיד על עצמו כי היה בעל השקפת עולם ליברלית דמוקרטית וספג את השפעות הליברליזם המערב אירופאי של המאה ה-19 ותמך בשיטה הפרלמנטארית הבריטית. הוא סלד מחיבור תנועתו לגישות פשיסטיות דיקטטוריות וגינה את "פולחן המנהיג". לא אחת בישוב ומחוצה לו היו ניסיונות להדביק למפלגתו של ז'בוטינסקי (הצה"ר) תדמית פשיסטית באמצעות מוטיבים כמו "חד-נס" ו"החולצות החומות של בית"ר", ולאור הסלידה של התנועה מהסוציאליזם והקומוניזם (סלידה אשר הייתה משותפת לתנועות הפשיסטיות באירופה באותה תקופה). גם בדבריו של ז'בוטינסקי ניתן לראות לעתים את הפולמוס הפנימי שקיים בינו לבין עצמו על השקפת עולמו המדינית שנעה בין ליברליזם ודמוקרטיה לבין לאומיות אינטגרלית.

"בראשית ברא אלוהים את היחיד; ... לשם טובתם של היחידים נוצרה חברה, לא להפך; ... יצביעו לי על הסתירה שבין ההשקפה הזאת ובין מהותה ותכנה של תעמולתי הלאומית; אחד מידידי, שקרא את כתב ידי זה, כבר הזכירני שגם פזמון אחר שמע מפי: 'בראשית ברא אלקים את האומה'. – אין סתירה. את הפזמון השני לא ניסחתי בניגוד לאלה הטוענים כי 'בראשית' נבראה ה'אנושיות': אני מאמין אמונה שלמה, כי בהתחרות בין שתי אלה, האומה קודמת; וכמו כן קודם היחיד לאומה. וגם כי ישעבד אותו היחיד את כל חייו לשרות האומה – גם זאת איננה סתירה בעיני: כך רצה – רצון ולא חוב."

"לו ברכני יוצרי בחכמה ודעת מספקות לניסוח שיטה פילוסופית, הייתי מייסד ובונה את כל שיטתי: 'בראשית ברא אלוהים את היחיד; כל יחיד הוא מלך השווה לרעהו – והרע 'מלך' גם הוא; טוב שיחטא היחיד כלפי הציבור משתחטא החברה ליחיד; לשם טובתם של היחידים נוצרה חברה, לא להפך; והקץ שבעתיד, חזון ימות המשיח – הוא גן עדן של היחיד, ממלכת אנארכיה מזהירה, משחק הנפתולים בין כוחות אישיים ללא חוק ולאין גבול – וה'חברה' אין לה תפקיד אלא לעזור את הנופל, לנחמו ולהקימו ולתת לו את האפשרות כי שוב ישוב לאותו משחק הנפתולים... עלי להודות כי זוהי אמונתי גם עד עתה."

(סיפור ימי, אוטוביוגרפיה, עמ' 38)

"השיטה' המדינית שהייתה לנו עד עתה, חיפוש ה'אישיות' – היא קודם כל שיטה בלתי מוסרית, כי היא עלולה תמיד להביא לידי מזמורי תשבחות מופרזים מצד אחד, ולידי ביקורת הדומה לגידוף מאידך גיסא... אני מתעב ובז לכל תופעה, המזכירה את פולחן האישיות ולו ממרחקים."

("עולמו של ז'בוטינסקי", עורך: משה בלע, עמ' 310)

"גם לי שנאה עיוורת לרעיון, האומר ש'המדינה היא הכל'. [...] הנני מאמין רק בפרלמנטריזם 'מן האפנה הישנה', כל כמה שייראה לפעמים בלתי נוח או מחוסר אונים. הנני מאמין בחופש הדיבור והארגון, וכמעט בכל התנגשות בין ההכרה האינדיבידואלית למשמעת הכפויה, הנני עומד לצידו של היחיד."

("עגלת ה'כלי הזמר'", כרך "בדרך למדינה", עמ' 271)

"...הדרך היחידה ליצירת הנהגה, היא המצווה הנאה והישנה של זכות בחירה כללית וישירה... "אני מבין שכמה מן היהודים המתנגדים לסוג הציונות שלי, טוענים כי הם חושדים בי שאני פרו פאשיסט. אני בדיוק ההפך מזה: אני שונא אינסטינקטיבית את ה'פוליצישיטאט' מכל סוג שהוא, אני ספקני לחלוטין לגבי ערכם של המשמעת, הכוח, ההענשה וכו'."

(עולמו של ז'בוטינסקי, עמ' 161).

"מרחוק נראית הארץ הייעודה יפה יותר משהיא באמת. אנו, אשר לא רק אין לנו חוקה דמוקרטית, אלא בכלל אין לנו שום חוקה, - בדרך הטבע נוטים אנו להאמין שהדמוקרטיזציה של משטר המדינה הריהי סם מרפא לרעות חברתיות רבות. לפנינו היו בני אדם טפשים עוד יותר, וסברו שהחופש מרפא - אפילו את העוני ... רצוני לומר: האמונה, שהמשפטים הקדומים הגזעיים, הלאומיים או הדתיים, נתמכים אך ורק על ידי האבסולוטיזם, ואילו הדמוקרטיה אינה יודעת אותם ובוחלת בהם ... כי אכן כזב הוא, שחצני ומשווע. הדמוקרטיה כשלעצמה - דבר מצוין, כולנו רוצים בה ושואפים אליה; אולם אסור לנהוג בצביעות ולהבטיח מה שלא יבוא. המשפטים הקדומים הגזעיים מושרשים בעיקרם בהמוני העם דווקא. מתן האפשרות להמונים אלו לנטול חלק בשלטון רחוק הוא מלשפר בכל עת את מצבם של העמים המדוכאים.

"חכם היה הפילוסוף שאמר: homo homini lupus רע מן הזאב אנוש לאנוש, ועוד ימים רבים לא נוכל לתקן זאת, לא על ידי ריפורמה בסדרי המדינה, ולא בעזרת התרבות, ואף לקח החיים המר לא יועיל. אויל האיש המאמין לשכנו, ויהא השכן טוב לב וחביב ביותר. אויל האיש הסומך על הצדק: אין הצדק קיים אלא בשביל מי שעומדים לו אגרופו ועקשנותו להפכו למנת חלקו. כאשר מוכיחים אותי על שאני מטיף להתבדלות, לאי אמון ולשאר דברים שהם קשים לאיני הדעת, יש ואחפוץ להשיב: אני מודה באשמת. אני מטיף לכל אלה ואוסיף להטיף; כי ההתבדלות, אי האמון, עמידת 'שמור' בכל עת, מקל חובלים ביד בכל עת, - הנה האמצעי היחידי להחזיק מעמד כלשהו בהתנצות-זאבים זו."

("Homo Homini Lupus", כרך: אומה וחברה, עמ' 256)

"אני חש כי זמנו [של הליברליזם] הולך ובא: אני סבור, כי בעוד חמש שנים בערך יתמכו בו המוני נוער נלהב, ועל סיסמותיו יחזרו בכל רחבי תבל באותה היסטריה, שעשו כן לגבי הקומוניזם לפני חמש שנים, ולגבי הפשיזם היום; אלא שההשפעה תהיה עמוקה יותר, מכיוון שהליבראליזם מושרש בטבע האדם, שלא כאותן דתות הקסרקטין."

(עולמו של ז'בוטינסקי, עמ' 275)

חד נס

פן נוסף המצביע על תפישתו הלאומית של ז'בוטינסקי הוא רעיון החד-נס (המוניזם), רעיון המדגיש את אחדותה הפנימית של האומה וההגמוניות שלה על פני גורמים אינדיבידואלים ומעמדיים. העיקרון הבסיסי העומד ביסוד רעיון המוניזם הוא ההתנגדות לכל רעיון או אידיאה הסותרת את האידיאל הציוני וזאת מתוך חשיבה שיש להתרכז רק ברעיון אחד, הרעיון הציוני, כדי להשיג את המטרה שהיא מדינה יהודית בארץ ישראל המשמעות של חד-נס הוא דגל אחד, דגל כחול לבן שהוא הדגל הציוני. בניגוד לתנועת הפועלים הציונית שהחזיקה בנוסף גם את הדגל האדום הסוציאליסטי. ז'בוטינסקי סלד משילוב זה וקרא לו שעטנז אידיאולוגי שמעכב את המטרה הציונית. לטענתו יש לרכז את כל כוחות האומה ברעיון הציוני ורק לאחר שתושג המדינה היהודית היא תהיה פתוחה לרעיונות ואידיאלים חברתיים שונים.

"בו ברגע שאחד הרעיונות מתחיל להיות אבן נגף (ואפילו באופן בלתי ישיר!) על דרך הקמתה של מדינת היהודים, עלינו להקריבו בלי רחמים לטובת האידיאל היחידי, כי אידיאות אפשר שתהיינה לנו הרבה, וכולן יכולים אנו להתייחס בהוקרה הגדולה ביותר; מה שאין כן האידיאל, הוא יכול להיות רק אחד, ועל כל אידיאה אחרת לכופף את ראשה לפניו, ואסור ולא ייתכן, כי יהיה לנו 'אידיאל' שני על פניו. 'שני אידיאלים' הרי זה אבסורד ממש כ'שני אלוהים'. לעבוד אפשר רק לאל אחד ולאידיאל אחד; וכל השאר, עד כמה שלא ישא חן בעינינו, הנהו ותמיד יהיה דבר צדדי ועלינו להקריבו ללא היסוס, אם נשקפת ממנו סכנה לענייננו. ... פירושה דור אשר הקדיש את חייו רק לאידיאל האחד הזה של יצירת מדינת היהודים ואין הוא יודע אידיאלים אחרים על פניו."

(רעיון בית"ר", כרך "בדרך למדינה", ע"ע 312 – 313)

גזע

היבט אחר ורווח בימים ההם בעולם הפוליטי של אירופה, הייתה דעתו לגבי המונח "גזע". ז'בוטינסקי טען כי יש הבדלים בין גזעים והגזע הוא המרכיב המהותי של הלאום מעבר לקריטריונים האחרים כמו שטח, שפה, היסטוריה ותרבות משותפת. עליונותו של גזע מתבטאת ביכולתו לשמור על יחודו ותרבותו מפני השפעות זרות. אולם הוא הדגיש כי ביסודו של דבר כל העמים שווים בערכם, ופסל על הסף את התיאוריה של גזעים טהורים או גזעים הנעלים על אחרים

"כמעט כל לאום יש לו 'מתכון גזעי' מיוחד, המשותף לכל יחיד ויחיד שבתוכו; מבחינה זו [...] הלאום והגזע כמעט חופפים זה על זה." - ("גזע", כרך "אומה וחברה", עמ' 126)

"אין בכלל גזעים עילאים ונחותים. לכל גזע תכונות משלו, פרצוף משלו, צירוף כשרונות משלו; אולם מבוטחני, כי אילו אפשר היה למצוא קנה מידה מוחלט להעריך בדיקנות את הסגולות המיוחדות הטבועות בכל גזע, כי אז היה מתברר בדרך כלל, שהגזעים כולם שווים בערכם בקירוב." - ("חילופי מחמאות", כרך "אומה וחברה", עמ' 147)

על החינוך לזהות לאומית

"יש לומר בצער, כי המורה היהודי רחוק עדיין מהכרת כוחו ומהערכת מלוא משקלו. אילו תפס את כל עוצמת שלטונו, היה תופס גם את כל כובד אחריותו ואת חשיבות המשימה, שההיסטוריה הטילה עכשיו דווקא עליו. מי שהופקדה בידו נשמת דור המחר, נתבעות ממנו תביעות גדולות."
(החינוך העברי, עמ' 61 בתוך כתבים ציוניים ראשונים).

"אנו מתאוננים על אשר בזים לנו, ואנחנו כמעט בזים לעצמנו. ואין פא בדבר, אם נשים אל לב, כי יהודי שקיבל חינוך לפי השיטה הנהוגה בימינו יודע על היהדות, כלומר על עצמו, רק את אשר הוא רואה סביבו, כלומר תמונה שאין בה כדי לעודד את רחשי הכבוד הלאומי."
(החינוך העברי, עמ' 65 בתוך כתבים ציוניים ראשונים).

"עיקר חוליינו – הבוז העצמי, עיקר צרכינו – פיתוח הכבוד העצמי [...] המחלוקת כאן איננה בין ציוני ללא ציוני: המחלוקת עמוקה הרבה יותר [...] כאן מתנגש רצון החיים מול הנטייה למות."
(החינוך העברי, עמ' 72 בתוך 'כתבים ציוניים ראשונים').

הגלות והדבקות בזהות היהודית: הדת והלאומיות

"תולדות הגלות היהודית מספרות לא את מעשיהם של היהודים עצמם אלא את מה שעשו בהם זולתם [...] ידי זרים עצבו את תולדותינו, ואילו אנו היינו רק הצד המקבל, הסביל [...] תולדות גלותנו אינן אלא חזרה נצחית על נעימה אחת ויחידה. [...] היהודים סובלים באלם אך ניכר שאין הם נסוגים, אינם נענים לדרישה, שהרי האיבה כלפיהם אינה פוחתת אלא רק משנה צורתה [...] הקיבות הקטן אינו נכנע ומעדיף, כנראה, להתענות בעינויים בלתי פוסקים, ובלבד שיוכל לשמור על דבר מה. מהו אפוא הדבר היקר כל כך לקיבות אנשים זה? כיצד יכונה אותו דבר מה, שעליו מוכנים הם להתענות בעינויים בלתי פוסקים?

על שאלה זו קיימת תשובה שגורה מן המוכן: האוצר הקדוש הוא הדת. עם ישראל נלחם לתורה, וסבל למען התורה. הנכרים דרשו, שיסתלק מן התורה והוא לא הסכים. תולדות הגלות הן דבר ימי מאבקנו על אמונתנו הדתית. [...] הרי הדת, ככל אידיאולוגיה, כפופה לחוקי האבולוציה. במשך אלפיים שנה התחוללו בחברה תמורות רבות, והיהודים היו להן עדי ראייה; [...] הנצרות הספיקה באותו פרק זמן להתפצל פעמים אחדות. בדרך הטבע מוכרח היה אותו הדבר להתרחש ביהדות. מוכרח היה – אך לא התרחש.

מן היום הראשון של הגלות נפסקה התפתחותה הפנימית של היהדות כדת. [...] היהדות איננה נכנעת לחוק האבולוציה. מאז הפסיד עם ישראל את ארצו, פסקה היהדות מלהשתנות ומלהשתכלל. לפני היות הגלות היה היהודי מטפח את הכרתו הדתית כפרח, שיש להשקותו מים, כדי שיפרח וישגשג, יגבה ויתרחב; אך מן היום הראשון של הגלות שלל היהודי מן הפרח כל אוויר ומים ולא הניחו עוד לגדול – הוא יבשו, ואת הפרח המת סגר במזוזה.

מה פירוש הדבר? כלום כך נוהגים עם אוצר קדוש, שלמענו מקריבים מאות בשנים קרבנות כבדים מנשוא? [...] אילו הייתה היהדות אותו אוצר קדוש, היה העם משקה אותה מים חיים והיה נהנה מצמיחתה ומהתפתחותה, כמו לפני הפיזור. אבל אם העם סגר מרצונו את הכרתו הדתית במסגרת ברזל, יבש אותה עד כדי התאבנות, והפל דת חיה לכעייין גוית דת חנוטה – הרי ברור, שלא בדת כלול האוצר הקדוש, אלא בדבר מה אחר, בדבר שגווייה חנוטה זו נועדה לשמש לו רק קליפה ומגן. [...] לשם הצלת השלמות הלאומית לא הייתה כל ברירה אלא להסתגר ולהשתרין במערכת איסורים מדוקדקים ואנטי – סוציאליים. לא הדת אלא הייחוד הלאומי הוא אותו אוצר קדוש, שעמנו שמר ושומר עליו בעקשנות כזאת. אצל כל עם, החי חיים תיקונים, מהווים הארגון הלאומי והארץ הלאומית את הגדר והמגן לאישיותו הלאומית. ישראל הפסיד את שניהם; אז נתעורר בו יצר הקיום הלאומי ונאחז בכל כוחו בדבר היחיד שעשוי היה לשמש חומר אטימה להפריד בין ישראל לגויים, ויחד עם זה להיות מלט שיבצר את מבנהו הפנימי של העם עצמו: הדת.

(ציונות וארץ-ישראל, עמ' 114 – 119 בתוך 'כתבים ציוניים ראשונים').

תנועה עממית ורצון העם

"שום תנועה לא תוכל להיות עממית ובת קיום, אלא אם כן תהלום בדיוק את רצון העם. ברגעי המפנה הגדולים של ההיסטוריה פועמת בלב ההמונים שאיפה יסודית אחת ויחידה [...] והתנועה לא תוכל להיות תנועת עם במלוא מובן המלה, אלא אם כן תהא מונחת ביסודה נוסחה מעורטלת זו של רצון העם. אם חזון התנועה אף במעט מזער אינו בשר מבשרו של רצון העם הטהור, תעמוד התנועה במהרה בפני הברירה בין השמטות הקרקע מתחת לרגליה, (אף אם היא נהנתה זמנית מהצלחה חיצונית ניכרת), ובין ההכרח להיכנע לכוח ההיולי ולשנות את כיוונה, כי בהמון ההיולי קיים בכל תקופה ותקופה רק רצון המונים יסודי אחד, אשר נוצר בכוח המציאות, ואיש לא יוכל לשנות רצון זה, כשם שלא יוכל לשנות את כוח המציאות.

"את הנוסחה האמיתי של רצון העם אין לגלות מתוך מה שהעם צועק. לפעמים הוא צועק 'לחם שעשועים', ואולי בלא יודעין נכסף הוא אל האור הזורח של דת חדשה. גרעינו של רצון העם לא יחשוף בסיכום הרשמי של קולות המצביעים. יש רק שלוש דרכים לחשיפת רצון העם בטהרתו:

ראשית – התהליך ההיסטורי. הוא נכנע תמיד לרצונם האמיתי של ההמונים, כי רק ברצון זה, הנולד בכוח המציאות מתוך התאמה גמורה לצרכיו הבלתי אמצעיים של הרגע – רק ברצון זה מתחולל, ובשיטת הברירה הטבעית, המיוחדת לו, מרחיק ומסלק הוא כל דבר שאינו מזדהה עם רצונם הטהור של ההמונים. כל אשר מכתוב רצון ההמונים עתיד במוקדם או במאוחר לנצח [...] דרך שנייה להתגלות רצון העם היא – חושו של גאון הדור. לפעמים עולים מקרב העם אנשים מיוחדים במינם, אשר הוענקה להם רגישות בלתי שכיחה, שאינה מצויה אצל שאר בני תמותה; כל הכמוס והמפוזר רסיסים רסיסים בנשמותיהם של מיליונים – בנשמתו של אדם זה הוא מקובץ ומולוכד, מותך במטיל אחד; [...] הוא נועד להיות בחיר ההמונים, הזכרי לבצע את רצונם ההיולי האמיתי, אפילו אם יסתור את צעקתם האיוולת. אשרי העם, שהגורל מעניק לו בשעת הצורך מנהיג שכזה. ואולם יש שיטה שלישית [...] שיטה זו היא – לימוד מעמיק של תולדות העם. העבר מניח פסי פלדה בשביל העתיד: אם מסעה של איזו תנועה ירד מן הפסים הללו – ייפול וייהרס. כל זרם חדש בחיי העם חייב לנבוע במישרין מכל עברו [...] אם נעמיק ללמוד את העבר, נוכל להבחין את חוטי השני הללו ולגלות את מניעי היסוד שבעם: וככל שנעמיק חקור ללא פניות כן נשיג את מהות המניעים ביתר דיוק."

(ציונות וארץ-ישראל, עמ' 111 – 114 בתוך כתבים ציוניים ראשונים).

על הרצל

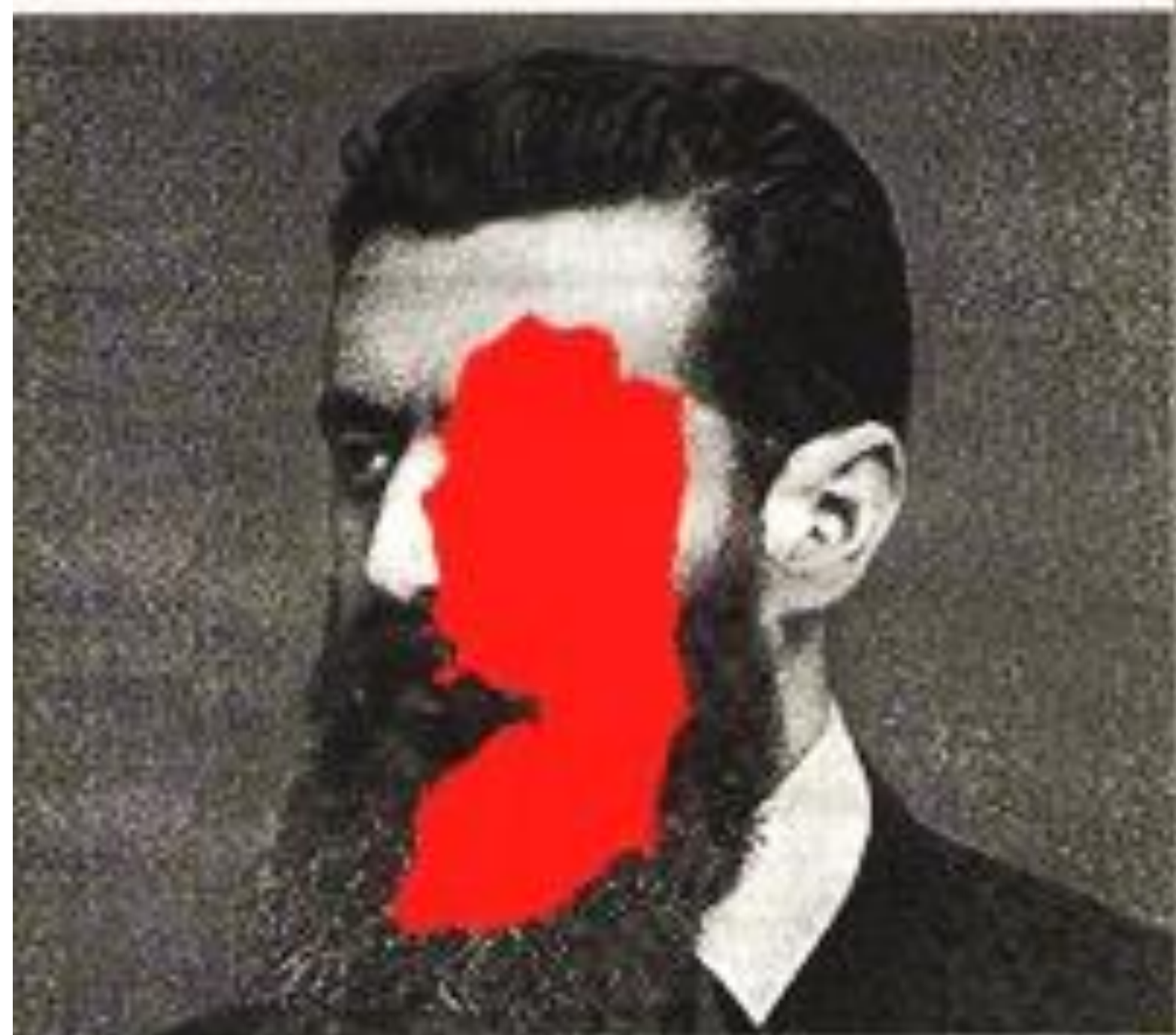
"הרצל עשה עלי רושם ענקי – המלה איננה גוזמא, אין תיאור אחר שיתאים: ענקי; ואני לא בנקל אשתחוה לאישיות - בכלל, מכל נסיונות חיי אינני זוכר אדם שעשה עלי רושם כזה כל שהוא, לא לפני הרצל ולא אחרי-כן; רק פה הרגשתי כי באמת לפני בחיר הגורל הנני עומד, נביא ומנהיג בחסד עליון, שאף לטעות ולתעות כדאי אחרי".
(הקונגרס, עמ' 50 בתוך 'אוטוביוגרפיה').

פילוג ומחלוקות

"כאן מתגלית שוב להיטותנו הנצחית אחרי מריבות סרק. כל פלוגה במחננו סבורה משום מה, כי לא תוכל לצעוד בשלווה, כל עוד לא הכתה עד מוות את כל שאר הפלוגות שאינן צועדות כמותה. כל ניסיון ליצור טקטיקה נפרדת מוכתם מיד בשם 'בגידה'. [...] מעז אני לטעון, כי חיבה זו להשמצה הדדית נובעת במישרין מן הנטייה לבטלנות, שהרי הקולות והברקים מקלים על להשתמט מעבודה של ממש. וחוזר אני וטוען, כי לכינוי זה 'עבודה של ממש' ראויה רק עבודה חיובית ויוצרת. [...] האשמות הגומלים 'בגידה', ההתאמצות המתמדת לתפוס את השכן בצווארון ולהשליכו אל מחוץ למחנה [...] אינם עבודה, אלא שעשוע וביטול זמן. ערך המפלגה או הסיעה אינו נמדד במספר הדקירות שהיא דוקרת את שאר הסיעות, אלא בכמות היצירה החיובית שהיא יוצרת ברוח תכונתה היא."
(ציונות וארץ- ישראל, עמ' 125 בתוך 'כתבים ציוניים ראשונים').

חלוציות

"את דבריו [של טרומפלדור] לא רשמתי – אין צורך: הם נשתמרו יפה בזיכרוני גם בלא זה. באותו חדר קטן, בקיץ 1916, גולל לפני את הרעיון הפשוט והנשגב של ה'חלוציות':
- חלוץ פירושו 'צועד בראש' – אמרתי – באיזה מובן? פועלים?
- לא. זה מושג הרבה יותר רחב. כמובן, דרושים גם פועלים. ואולם לא זהו המובן של המלה 'חלוץ'. לנו יהיו דרושים אנשים מוכנים 'לכל', לכל מה שתדרוש ארץ-ישראל. ל'פועל' יש האינטרסים הפועליים שלו, לחיילים שלהם; לרופא, למהנדס ולכל השאר יש הרגלים משלהם, אם אפשר לומר כך. אולם אנחנו צריכים להקים דור שלא יהיו לו לא אינטרסים ולא הרגלים. מטיל ברזל – סתם. גמיש – אבל ברזל. מתכת, שאפשר לחשל ממנה כל מה שיש צורך בו בשביל המכונה הלאומית. חסר גלגל? – אני הגלגל. חסרים מסמר, בורג, גלגל תנופה? קחו אותי. צריך לחפור אדמה? אני חופר. צריך לירות, להיות חייל? אני חייל. משטרה? רופא? עורכי דין? מורים? שואבי-מים? בבקשה, אני עושה את הכול. אין לי פרצוף, אין פסיכולוגיה, אין רגשות, אין לי אפילו שם: אני האידיאה הטהורה של שירות, מוכן לכל, איני קשור בשום דבר; אני יודע רק ציווי אחד: לבנות.
- אין בני אדם כאלה – אמרתי.
- יהיו.
- שוב טעיתי, והוא צדק. הראשון מבני אדם אלה ישב לפני, הוא בעצמו היה כזה: עורך דין, חייל, פועל במשק חקלאי. אפילו לתל-חי בא לחפש עבודת אדמה, מצא שם את מותו מכדור של רובה, אמר 'אין דבר' ומת כבן אלמוות." - (מגילת הגדוד, עמ' 205 – 206, בתוך 'אוטוביוגרפיה').

הזמן של ה'פוסט'

לאומיות והפוליטיקה של הידע בישראל

אורי רם

9

מפגש תשיעי:**פוסט ציונות**

“איפה הם האידיאלים האנושיים, שאינם קודם כל אידיאלים לאומיים?
ביחוד איה איפה היא העבודה האנושית שאינה קודם כל עבודה לאומית?”
~ א.ד. גורדון

“האיש אשר יאהב נפשו יאהב בני ביתו אשר יתנו שמחה בלבם ויתרועעו אתו,
יאהב את בני ארצו כי דבר לו עמהם תמיד ושפה אחת להם ובטוב לארצו ייטב גם לו...”
~ פ. סמולנסקי

במפגש התשיעי של בית המדרש לציונות קראנו ושוחחנו על נושא בוער בסדר היום: פוסט ציונות— מהי? מהן יסודות המחשבה של הזרם ומהן ההשלכות המעשיות בזירה הציבורית של ישראל? את הדיון מיקדנו בנושא הבער ביותר בשיח הפוסט ציוני הציבורי והוא הגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית, או מדינה יהודית ודמוקרטית (עם ו' החיבור). האם יש/אין סתירה ומהו גרעין המחלוקת.

הרשימה הקצרה שלפניכם הינה בבחינת סיכום ותקציר של נושא הדיון שהוא חובק תחומי ידע ודורש יותר ממספר עמודים. בסוף הרשימה ישנם דפי מקורות שניתן להדפיס ולקרוא יחד, לדון ולהתווכח בחברותא.

מה בין המאה ה-19 למאה ה-21?

הדיון אודות הלך הרוח, המחשבה או ההגות, אם ניתן לכנותו כך, של הזרם הפוסט ציונות צריך ואף חייב להתחיל לא במאה ה-21 או בשלהי המאה ה-20, הימים בהם הלך רוח זה רווח ונפוץ, אלא דווקא אחורה יותר בציר הזמן, אפילו יותר ממאה שנים לראשיתה של הלאומיות היהודית המודרנית. בשנת 1872 כתב הסופר העברי, מראשוני חיבת ציון, פרת סמולנסקיין בחיבורו 'עם עולם' את הדברים הבאים:

"אהבת עצמו תעורר את כל האדם לעבודה ומעשה ואם יעבוד גם למען משפחתו וקרוביו הוא מאהבתו לנפשו וישמח בכל אשר לו הצדקה לאמר: לי זאת! אשתו ובניו לו המה, ארצו ועמו המה, ועל כן האיש אשר יאהב נפשו יאהב בני ביתו אשר יתנו שמחה בלבו ויתרועעו אתו, יאהב את בני ארצו כי דבר לו עמהם תמיד ושפה אחת להם ובטוב לארצו ייטב גם לו... לכן יעמלו לא לבד להסיר את השנאה הזאת כי אם גם את האהבה לארץ מולדתם יבקשו להסיר מלבם ולהביא אהבה אחרת תחתה, רחוקה ממנה כרחוק מזרח מן המערב, ועל כן לא יצלחו, כי שומע לא יהיה להם, כי בני האדם לא יעזבו את רגשותיהם ואהבתם ושנאתם על נקלה, וזאת שנית כי מן הנמנע הוא כאשר אמרתי. אם נשים עין ולב על שתי הדעות האלה הנראות כרחוקות אשה מרעותה, נראה כי תכליתן אחת היא וכי אל מטרה אחת תלכנה, אם אך האנשים המחזיקים בהן יבקשו את המטרה הטובה ובדרך טובה ילכו."⁸⁰

סמולנסקיין היה אחד הלוחמים הגדולים מקרב אנשי ההשכלה היהודיים אשר לא בזו לזהותם היהודית לאומית, מהראשונים במאה ה-19 שכתבו כי "זה ארבעת אלפים שנה אחים היינו בני עם אחד, ישיב כל איש אל לבו, ואיך אחטא להרבה מאות דורות ואפר את האחוה הזאת?" אל מול טענות המשכילים היהודיים שקראו להתבוללות היה סמולנסקיין העומד בפרץ ולא לשווא כונה 'אבי הלאומיות'.

מדוע דווקא בנקודה זו כדאי להתחיל את הדיון? זאת כיוון שהנקודה המרכזית של הפוסט מודרניות הרווחת בימינו, שאינה מחדשת הרבה, היא הוויכוח והקונפליקט הקיים בין היחיד לכלל, קונפליקט שהתחיל כבר לפני זמננו ובספרות ההשכלה היהודית מול ראשוני חיבת ציון, כיוון שדווקא היהודים המשכילים במאה ה-19 ניסו הכי הרבה לטשטש את זהותם הלאומית כחלק מיצירת זהות קוסמופוליטית אחידה שבזמן הפוסט מודרני של ימינו חזר ועלה על הבמה ביתר שאת בעקבות ההתפתחות הרשתות וכמובן ההשלכות הכלכליות החברתיות שנוצרו בעשורים האחרונים.

⁸⁰ סמולנסקיין, 'עם עולם', כתבי סמולנסקיין – כרך א' (תרפ"ה), עמ' 306.

אנו יכולים להתקדם בציר הזמן לא.ד. גורדון ולראות בדיוק את אותה התפישה, בדבריו שנכתבו לפני מאה שנה, בימים שבהם עדיין לא הייתה 'פוסט ציונות' או 'פוסט מודרניות', ואלו דברים החשובים בכדי להבין את יסודות תפישת 'הפוסט', וכך כותב גורדון:

"החיים הקיבוציים הטבעיים מתחילים מהמשפחה. פה ישנם בעין כל הקשרים הטבעיים, הגופניים והנפשיים, החומרניים והרוחניים, הנחוצים לחיים קיבוציים שלמים. בטבע האנושי הגיעה ההתפתחות למדרגת העליונה – אולי מתוך נטייתו היתירה, המיוחדת של האדם לחיים קיבוציים ולאחדות קיבוצית, למשפחתיות, אשר הגיעה בקיבוץ האנושי למדרגת העליונה בצורת אומה. היחיד הממשי החי רוצה לדלג על האומה החיה ישר לתוך האנושות המופשטת, ולכאורה הדבר קל מאוד לעשותו, אבל כאן מתגלה סתירה בין היחיד לבין הכלל, בעצם בין צמצומו הממשי של היחיד לבין התפשטותו המפשטת של הכלל. מתגלה תהום, שאין למלאותה, אם כי לכאורה ממלאים וממלאים. הדבר ברור: הדילוג הזה על האומה הוא החסרת חוליה בהשתלשלות החיים."

אהבת האנושיות, טענו סופרים ציוניים כמו סמולנסקי וגורדון, אהבת ההומניזם והרצון לעולם אנושי מאוחד אינה סותרת את התפישה הלאומית אלא מקיימת עמה יחסי גומלין הדדיים. אולם היא כן סותרת מן הסתם את התפישה הלאומנית, שהיא עיוות ומוטציה של הלאומיות הבריאה שהיא אחת החוליות בשרשרת הזיקות האנושית. התפישה הפוסט מודרנית היא גלגול של ימינו לתפישות שרווחו בימי תנועות ההשכלה באירופה ששאפו לעולם גלובלי אחד. הדבר כמובן נוגע יותר לנציגי ההשכלה היהודית מאשר לאירופאים הנוצרים, כי המשכילים האירופאים היו יותר מחוברים ללאומיותם מאשר אלו היהודים וזאת בגלל המצב הפתולוגי שהיו מצויים בו, שחיו בפרדוקס אשר ניסו ליישב באמצעות התכחשות ללאומיותם בעוד המשכילים האירופאים לא חיו בתוך הפרדוקס ולכן לא נאלצו לוותר על לאומיותם כדי להיות חלק מהזהות הקוסמופוליטית. על כך כתב ז'בוטינסקי באחד ממאמריו הראשונים, בעודו בגיל 23 לחייו, כי "לנו ליהודים האינטליגנטים, אין פטריוטיזם, אין אנו אוהבים את עמנו אהבה עמוקה ושלמה. משום כך חסרה עבודתנו הרעיונית על-פי רוב חמימות ועניין, והיא אכולה מבפנים על-ידי פירוד חולני."⁸¹

המציאות הישראלית כמובן שונה היום, אך 'המשכילים' או אנשי הרוח של ימינו הפוסט מודרניים פוסט ציוניים, עדיין לוקים באותה תפישה דיכוטומית המדמיינת סתירה בין הערכים האוניברסליים ללאומיים. בין היתר הוויכוח הנוקב והקשה של ימינו העולה מתוך הדיון הפוסט ציוני הוא הויכוח של מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית. ההבדל כנראה הוא שאם בימי

⁸¹ ז'בוטינסקי, 'בלי פטריוטיזם', כתבי ז'בוטינסקי – כרך א' כתבים ציוניים ראשונים, עמ' 13.

המשכילים היהודים באירופה במאה ה-19 וקצת לפני כן היה הניסיון לגיטימי בשל חיים בתוך פרדוקס שנוצר על ידי מצב חולני ולא תקין, הרי שהיום אין זה קיים וההתנכרות של המשכילים הישראלים נובעת מתוך אופי ייחודי פוסט מודרני שנוצר על ידי עיוות מחשבתי הפוסל כל אפשרות לקיומה של אמת ואמות מידה מוסריות לאומיות המעוגנות ביסודות אוניברסליים, והנגזרת המעשית כלכלית של כך היא תפישה הרואה ביחיד מעיין אטום מנותק ובמימוש העצמי התועלתני כמנוע האנושי הדוחף לעומת ההבנה כי היחיד הוא חלק בחוליה שבלעדיה לא יוכל גם לממש את עצמו, והתנתקה מכל שאיפה להגשמה של אידיאל כי הרי אין אידיאליים יותר.

פוסט מודרניות

עם סיום מלחמת העולם השנייה התחיל בארצות הברכות המערבית עידן חדש ושונה בכמה מאפיינים מהותיים וכוללים מהעידן שקדם לו. אם העידן שהסתיים במלחמה נקרא בשם 'מודרני' מוכרח העידן שבא אחריו להיקרא בשם אחר, בטר מודרני, העידן שבא אחריו.

המודרניות הושפעה מאוד מהתפתחות המדע והטכנולוגיה והאמינה כי ניתן לחקור את החברה האנושית מתוך שיטתיות חוקית ומדעית ולפי רצף היסטורי שיטתי של ציר זמן של אירועים, עידנים ותקופות בהיסטוריה. התפישה הפוסט מודרנית שוללת את הגישה הזו וטוענת כי אין ציר זמן ואי אפשר לחלק לתקופות, ובאופן זה בעצם אין ולא היו 'עידנים' ותקופות אלא זו המצאה של היסטוריונים מודרניים. מה שכן יש הוא שרשרות רבות של אירועים ומאורעות שיש או אין ביניהם קשר. במצב כזה הרי שגם לא ניתן להגיע לחקר האמת, כי אין אמת, אין שיטתיות אלא פשוט רצף אירועים שרודפים האחד את השני, יש השקפות עולם שונות ונרטבים שונים באופן רלטיביסטי.

הפלורליזם המודרני טען שכן יש אמת וישנן מספר דרכים לראותה אולם הפוסט מודרניזם מניח שאין דבר כזה 'אמת' ואף לא אמיתות אלא סיפורים שונים שאנו מספרים לעצמנו ותו לא ולכן אי אפשר באמת לדעת מהי 'אמת' ומה לא. בעקבות כך כל השקפת העולם של טוב ורע, נכון ולא נכון, אמת ושקר היטשטשה עד כדי נעלמה והגיעה לגבול האבסורד.

מאפיין נוסף של הפוסט מודרניזם הוא הביטול של יישויות קיבוציות, כפי שמתאר זאת היטב פרופ' אליעזר שביד:

"בניגוד חד לתפישה הציונית ההיסטורית, התודעה הפוסט מודרנית הרווחת בעידן הניאו-ליברלי בו אנו חיים דוגלת במגמות פירוק אשר משילות כל קשר בין יחידים המאפיין חברה לאומית מודרנית. מגמות אלו מובילות להתפרקות החברה לכדי אוסף מפורר ואקראי של פרטים מתוך

התנכרות לנטייה האנושית הטבעית לקיום קבוצתי השזור קשרים קהילתיים, חברתיים ולאומיים. בכך, הן מחזירות אותנו להלכי רוח ומחשבה שקדמו למהפכה הציונית, שאחד מעיקריה היה חיזוק והעמקת הסולידריות בחברה היהודית. בעוד הנחת היסוד הציונית הייתה ההכרה שהיהודים הם ישות קולקטיבית ולא המון פרטים, בימינו אנו עדים לאותו תהליך מפרק, שאנו מכירים יותר בשם תהליך ההפרטה. התיאוריה של ההפרטה אומרת שאין 'ישים' קיבוציים כמו עם, זו המצאה דמיונית וזה לא קיים בפועל, לפי תפישה זו מה שקיים בפועל זה הרבה אנשים פרטיים המתאגדים ביניהם על בסיס של אינטרסים כלכליים משותפים. ברגע שזו הנחת היסוד שלך, ברגע שמארגנים את המסגרת הפוליטית של החברה כ"מדינת אזרחיה הפרטיים" גרידא, אין לאותם יחידים בתוכה שום מחויבות או אחריות לזולתם, ובכך למעשה תמה הציונות.⁸²

הרקע הכללי לפוסט ציונות – בין פלורליזם לרב תרבותיות

ישראל הייתה מאז היווסדה חברה מגוונת ומרובת שסעים מבחינה לאומית, דתית ואתנית. מאז שנות ה-90, עם התרחבות השיח הפוסט-ציוני באקדמיה ובתקשורת הישראלית ובצד תמורות רבות שחלו בחברה ובתקשורת הישראלית, גברו הקולות בתקשורת הישראלית המערערים על הלגיטימציה של ישראל להמשיך ולהתקיים כמדינה יהודית דמוקרטית. גברו הקולות הקוראים לשחרור הקבוצות המדוכאות למיניהן בחברה הישראלית ולכינון מדינת כל אזרחיה במקום מדינה יהודית דמוקרטית. יש המחלקים את השסעים בחברה הישראלית למס' רמות: השסע הלאומי (יהודים – ערבים), השסע הדתי (דתיים – חילוניים), השסע האתני (עדות), השסע המעמדי (עניים – עשירים) והשסע הפוליטי (ימין – שמאל).

בחברה רב-תרבותית גבולות ההגדרה של הקבוצות השונות פתוחים ולא סגורים וקשיחים. מתקיים דיאלוג פתוח מנקודת מוצא של מעורבות ושיוויון, ללא שלילה הדדית וניכור בין הקבוצות. היחידים והקבוצות השונות בחברה מוכנים להסתכן באובדן זהותם הקודמת בעקבות הדיאלוג עם "האחר". החברה הישראלית העכשווית עונה יותר להגדרה של חברה פלורליסטית, חברה המאפשרת את קיומו הממוסד של השוני התרבותי והדתי הקיים בתוכה, המאפשרת חופש ביטוי סביר והבעת דעות חריגות, תוך שמירה על כללי המשחק הדמוקרטיים.

הופעתה של הפוסט ציונות

הפוסט ציונות הוא שם משותף לשורה של גישות חדשות, שהחלו צצות בקרב היסטוריונים הקרויים 'ההיסטוריונים החדשים', וסוציולוגים 'ביקורתיים' בשנות השמונים והתשעים של

⁸² הדברים נאמרו לראיון מיוחד שהעניק שביד לגיליון הראשון של כתב העת 'אשמורת שלישית' בהוצאת עמותת 'שבעים פנים לציונות', ספטמבר תשע"ה.

המאה ה-20. הפוסט ציונים נתפסים כחסידיים של התפיסה הפוסט מודרנית והרעיון כי אין היסטוריה אובייקטיבית אלא שורה של גרסאות היסטוריות – 'נראטיבים', המבטאות גם קבוצות שונות שההיסטוריה הרשמית מתעלמת מהם. הדרישה המרכזית של ההיסטוריונים החדשים הייתה רוויזיה (בחינה מחדש) של המחקר הסוציולוגי והיסטורי בישראל, שלדבריו שימש ככלי שרת בידי הממסד המדכא.

יש לציין כי מלכתחילה עלה הזרם הפוסט ציוני בעיקר על ידי אנשי אקדמיה הנוטים לעבר הצד השמאלי של המפה הפוליטית, אולם הדיון על הפוסט ציונות מחייב זהירות רבה בכל הנוגע להגדרה המקובלת של ימין ושמאל פוליטי, שכן הלך הרוח הפוסט ציוני הוא הלך רוח החוצה מגזרים ומצוי למעשה בימין כפי שהוא מצוי בשמאל.

לרוב, הפוסט ציונות היא זרם רעיוני שאין לו משנה סדורה וחד-משמעית למרות שהיא מתפרסת על מגוון תחומי ביקורת של החברה והמדינה. היא איננה סבורה שצריך לברר מה האמת אודות הסכסוך היהודי-ערבי ומה קרה באמת וכי מה שקיים הוא רק מאבק בין סוגים של שיח ועלינו לקדם את זה אשר בו אנו מאמינים יותר.

ההיסטוריונים החדשים נגד הציונות

התנועה הציונית נתפשת בעיני הוגים פוסט ציוניים כתנועה לאומנית ובלתי הומניסטית. גישות פוסט ציוניות מגדירות את התנועה הציונית כתנועה קולוניאליסטית (כובשת ומתנחלת בדומה למושבות שהקימו מדינות אירופה בארצות העולם השלישי), ומדומיינת אשר ההיסטוריה הציונית הרשמית של תולדותיה היא נרטיב (סיפור מומצא). גם אוצר המילים הפוסט ציוני מתייחס לפעולות ציוניות במונחים שונים מאוצר המילים הציוני. למשל, במקום ארץ ישראל הם יכתבו גם או רק פלסטינה, במקום התיישבות בארץ ישראל הם יאמרו התנחלות, במקום עליית יהודים הם יצהירו הגירת יהודים, במקום גאולת הארץ יכתבו נישול תושביה הילידים - הערבים, במקום העפלה הם יימחו בתוקף כי מדובר בהגירה מחתרתית ובלתי חוקית, במקום ערביי ישראל הם יאמרו פלשתינאים ישראלים. כך קרה כי ההיסטוריוגרפיה הפוסט ציונית החדשה ביקרה את האתוס הציוני ההגמוני מצד אחד, והפכה בו זמנית לדוברת של קורבנותיו השונים: ערביי ישראל, הפלשתינאים, המזרחיים ויהודי הגולה שנספו בשואה.

אם כך ניתן לבחון מס' תחומים מרכזיים בהם מתרכזת הפוסט ציונות בביקורתה על מדינת ישראל והממסד הציוני: היחס לערבים, מדיניות כור ההיתוך והאפליה נגד אוכלוסיות מיעוט בחברה (השסע העדתי), היחס לשואה ולניצולי השואה, היחס בין דת ומדינה.

הפוסט ציונות משנה את היחס לאחר ובו זמנית להגדרה הקולקטיבית של הישראלים, מבטאים זאת היטב אורי רם וברוך קימרלינג, הוגים פוסט-ציונים מובילים, במעין "הצהרת עקרונות" פוסט ציונית:

"פוסט ציונות... (היא) פרויקט פוליטי תרבותי... (הכרוך) במאבק רעיוני ופוליטי לשם שינוי הזהות הקולקטיבית הישראלית. היא מחייבת כמה שינויים במצב הקיים היום: מתן ריבונות לפלשתינאים בשטחים הכבושים, מתן זכויות של קבוצת מיעוט לאומי לפלשתינאים תושבי ישראל, שאיפה להפרדה הדרגתית בין לאום ומדינה בישראל, כלומר יצירת מסגרת חוקית אוניברסאלית דמוקרטית, שאין בה מעמד מיוחד למסורת הלאומית או לקבוצה אתנית כלשהי".⁸³

"כל זמן שלא תהיה הפרדה בין דת ללאום בישראל, לא יהיו ממילא לא הפרדה בין דת למדינה ולא כל אפשרות לנהל "מאבק חילוני עקרוני". כל זמן שחלקים מרכזיים בזהותנו הקולקטיביים הם "יהודיים" ו"יהדות" היא שם נרדף לדת יהודית, איך אפשר להעלות על הדעת כלל "מאבק חילוני"? מי שאינו רוצה בשיח ציבורי רדוד ושטחי בנושא זה... עליו לתת את דעתו קודם כל למהות הזהות היהודית הלאומית הישראלית ולבריאתה של זהות חילונית מתוכה, אחרת השיח הזה, לא רק שיהיה חסר משמעות אלא גם מלא סתירות לוגיות וסוציולוגיות"⁸⁴

מדינה שנולדה בחטא – היחס לערכים

מדינת ישראל, לפי הוגים פוסט ציוניים, נולדה בחטא, זאת משום שהיא יצרה, לתפישתם, עוול כלפי עם אחר והפכה אותו לקורבן. לכן המאבק הפלסטיני הוא מאבק צודק בכיבוש הזר, שכן הציונות היא למעשה עוד מקרה של קולוניאליזם, יהודים באו מאירופה (כמו אירופאים אחרים במקומות זמנים אחרים) והתיישבו בעולם השלישי על חשבון הילידים. בכך אין הבדל בין הקולוניאליזם לציונות.

הנרטיב הציוני הוא בעייתי כי היא מתאר את עצמו כתנועת שחרור לאומי בעוד הוא פשוט עוד מקרה של קולוניאליזם מהסגנון האירופאי. בעיית הפליטים הפלסטינים היתה, טוענים הפוסט ציוניים, תולדה של רעיון הטרנספר המצוי בתשתית המחשבה הציונית אשר מומש ב-1948 במדיניות מכוונת של טיהור אתני שהיתה מלווה במעשי רצח וביזה.

⁸³ אורי רם, "אידיאולוגיה פוסט ציונית", "הארץ" 8/4/94.

⁸⁴ ברוך קימרלינג, מעשה דת בפרהסיה, הארץ, 29/12/95.

כור ההיתוך – מדיניות הדיכוי

במדינת ישראל שלאחר קום המדינה, הותוותה על-ידי מנהיגיה מדיניות מכוונת של קיבוץ גלויות, שלילת הגלות וביטול השוני התרבותי בין הקבוצות השונות, מדיניות כור ההיתוך. מדיניות זו, באה לידי ביטוי בדברי ראש הממשלה דאז דוד בן גוריון:

“עם הפסקת הקרבות הוטל עלינו להסיע לארץ המונים גדולים, לשכנם, להשרישם במשק, בחקלאות, בחרושת ובמלאכה. אנו מעלים לארץ עם יחיד במינו. מפוזר בכל קצוות תבל, המדבר בלשונות רבות, חניך תרבויות זרות, נפרד לעדות ולשבטים שונים בישראל. את כל הציבור הרב והמנומר הזה מוטל עלינו להתיך מחדש, לצקת אותו בדפוס של אומה מחודשת. עלינו לעקור את המחיצות הגיאוגרפיות, התרבותיות והלשוניות המפרידות בין החלקים השונים, ולהנחיל להם לשון אחת, תרבות אחת, אזרחות אחת, נאמנות אחת, חוקים חדשים ומשפטים חדשים.”⁸⁵

לטענת ההיסטוריונים החדשים ישראל יצרה כור היתוך מדכא והאדירה אותו. משנות ה-70, החלו לנבוע סדקים בנרטיב העל הציוני (מסיבות שונות של תקשורת, חילופי דורות, השפעת הכיבוש בשטחים ועוד). החלו לעלות נרטיבים “אחרים” אלטרנטיביים: חרדי, ניאו-ציוני (שגוש אמונים הוא חוד החנית שלו), בורגני, נשי, מזרחי, פלסטיני ועוד. מתחילים להתגלות עתה בכל תוקפם, הנרטיבים האבודים של הקבוצות השונות של היהודים ושל האחרים במדינת ישראל, שהציונות לכאורה ביקשה לטשטש ולהלאים.

יהודית-דמוקרטית – סתירה או הרמוניה?

משנות ה-80, הלכו והתגברו בחברה הישראלית קולות פוסט-ציוניים אשר קיבלו ומקבלים ביטוי נרחב בתקשורת הישראלית והבין לאומית. קולות אלו מתנגדים לאידיאולוגיה הציונית ולהגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית.

למשל, אורי רם, ממייצגי הזרם הפוסט ציוני רואה סתירה בין האוניברסלי (דמוקרטית) ללאומי (יהודית) ומסביר כי “הפוסט-ציונים טוענים כי ישראל אינה מכבדת עקרונות דמוקרטיים בסיסיים, והיא נמצאת הלכה למעשה בשליטה של ‘אתנוס’ אחד, היהודי, ועל כן הדגם המתאים לתיאור המשטר הזה נקרא אתנוקרטיה...”⁸⁶

⁸⁵ “בן-גוריון, מבצע דורנו ומשימתו” כוכבים ועפר: מאמרים מתוך שנתון הממשלה בהוצאת מרכז ההסברה, רמת-גן, מסדה: 1976.

⁸⁶ אורי רם, מתוך ‘הזמן של הפוסט’ (2006).

לכך משיבה פרופ' רות גביון, מייסדת מרכז מציל"ה ומובילת הזרם הציוני ליברלי בישראל, שאין כלל סתירה ואלו שני צדדים של אותו המטבע: "בניגוד לטענה המושמעת לעתים, השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, על זכויות האדם ועל עקרון אי-ההפליה אינה מחייבת שלילה של אופייה היהודי הפרטיקולרי של המדינה. נהפוך הוא: דווקא משום שישראל מגדירה את עצמה כמדינה דמוקרטית, עליה להיות מדינה יהודית..."⁸⁷

השואה, היחס אליה ולניצולים

הפוסט ציונים מאשימים את בן גוריון ואת מנהיגי התנועה הציונית שלא עשו די להצלת יהודי אירופה בתקופת השואה. מייסדי האומה מואשמים שעשו בשואה שימוש ציני כאמצעי לחץ על מעצמות העולם להכרה בזכות קיומה של מדינה יהודית וכמנוף להצדקת המפעל הציוני – כפתרון היחידי לאנטישמיות.

לטענתם של הפוסט ציונים אילו היה לתנועה הציונית אכפת מהיהודים הנרדפים היא הייתה משנה את סדר העדיפויות שלה. כך למשל, טוענים כי ההנהגה הציונית פעלה להצלה רק במידה והדבר שירת את האינטרס להבאת שארית הפליטה לישראל, ובתנאי שאין הדבר בא על חשבון המאבק להקמת המדינה.

כך מבקרת הפוסט ציונות את 'שלילת הגולה' העומדת ביסוד הרעיון הציוני, ותובעת לבחון את התנכרותה של התנועה הציונית אל יהדות הגולה ששיאה היה בהפקרת יהדות אירופה בתקופת השואה.

ביקורת על הפוסט ציונות

לפי דניאל גוטוויץ, יש להתייחס אל הפוסט ציונות לא רק בהקשר של הויכוח האקדמי ההיסטורי, אלא כאל תופעה תרבותית ותקשורתית. הפוסט ציונים התכוונו להשיג באמצעות הויכוח התקשורתי מטרה מסוימת: עיצוב מחדש של הזיכרון הקולקטיבי הישראלי, כאמצעי במאבק האידיאולוגי לשינוי סדר היום הפוליטי בישראל.

לטענת גוטוויץ, הפרטת הזיכרון הקולקטיבי הישראלי לזיכרונות שונים ומנוגדים (של יהודים וערבים, של מזרחים ואשכנזים, של חרדים וחילונים, של גברים ונשים וכד') משתלב עם תהליך ההפרטה הכלכלי בישראל ועם השינויים הערכיים החברתיים והפוליטיים הנלווים לו:

⁸⁷ רות גביון, מתוך 'המדינה היהודית – הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה'.

"בין הפוסט-ציונות ומהפכת ההפרטה התנהל יחס של השלמה הדדית. הפוסט-ציונות סייעה ללגיטימציה של ערכי ההפרטה באמצעות מיתקפה על יסודות הקולקטיוויות הציונית, כשם שהתקדמות מהפכת ההפרטה נתנה לגיטימציה לרעיונות הפוסט-ציוניים..."⁸⁸

הערעור הפוסט ציוני על אתוס זה, ופירוקו לזיכרונות פרטיים, המשרתים אידיאולוגיות שונות ומנוגדות, פותח את הדלת לעלייתו של אתוס ההפרטה שהוא א-פוליטי ועל לאומי, כאתוס משותף הגמוני. הסגידה לעגל הזהב הוא האתוס ההגמוני המחליף את האתוס הציוני סוציאליסטי של כור ההיתוך. התשובה של גוטוויץ היא כי יש אינטרס לאליטה הכלכלית לפרק את הסולידריות הישראלית. אם רגשות הסולידריות יפורקו, אז תפורק התחושה הציבורית שתומכת בתשלומי העברה ואחריות חברתית. צריך לפרק את הסולידריות כדי לפרק את מדינת הרווחה, כך האליטה יכולה להשתלט על משאבים שעד אז היו ציבוריים.

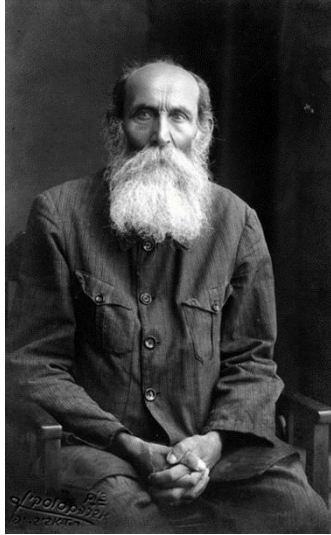
טענות נוספות נגד הפוסט ציונות בימינו הן כי בניגוד לטענתם, המושגים הפוסט ציונים אינם אובייקטיביים כפי שהם מתיימרים להיות, אלא מעבירים גם הם מסר בעל משקל אידיאולוגי. בנוסף, הטענה כלפי מדיניות ישראל בראשיתה אל הערבים, הציונות איננה פוסל את ההתמודדות עם מעשי העוולה שנעשו כלפי הערבים הינה חיונית, אך אינה דורשת כפירה בלגיטימיות של הציונות. רבים מאנשי הציונות עסקו בנושאים הללו ודרשו תיקון עוד לפני שהפוסט ציונים הפנו אצבע מאשימה.

הסתירה בפוליטיקה של הפוסט-מודרניזם, ההנחה היא שאם נאמין שכל הנרטיבים שווים ישרור יותר שוויון (דמוקרטיה בין נרטיבים מעצימה לכאורה שוויון בין אנשים), אבל אם אומרים שהנרטיבים כולם שווים זה לזה, זה עשוי ליצור אי שוויון בין אנשים, כי יש נרטיבים, כמו הנרטיב של גורמים ראדיקליים או של החרדים, שאין בו שוויון בין אנשים.

⁸⁸ דני גוטוויץ, מתוך 'פוסט-ציונות והמעמד הבינוני – עלייתם ושקיעתם?' (2002).

א.ד. גורדון, 'עם אדם', 'לכירור רעיוננו מיסודו' (1920)

**"איפה הם האידיאלים האנושיים, שאינם קודם כל אידיאלים
לאומיים? ביחוד איה איפה היא העבודה האנושית שאינה קודם כל
עבודה לאומית?"**

"היחיד הממשי החי רוצה לדלג על האומה החיה ישר לתוך האנושות המופשטת, ולכאורה הדבר קל מאוד לעשותו, אבל כאן מתגלה סתירה בין היחיד לבין הכלל, בעצם בין צמצומו הממשי של היחיד לבין התפשטותו המפשטת של הכלל. מתגלה תהום, שאין למלאותה, אם כי לכאורה ממלאים וממלאים. הדבר ברור: הדילוג הזה על האומה הוא החסרת חוליה בהשתלשלות החיים. חסרה חוליה משתי בחינות: חסרה חוליה בין היחיד הממשי לבין הכלל הממשי, לבין האנושות הממשית, בעצם לבין כל הטבע הממשי; וחסרה חוליה בין הממשי החי לבין מה שאינו ממשי, אבל אינו בשום פנים מושג מפשט.

הדלוג הזה, חוסר החוליה הזה אומר, כי חשבון האומה לא

ברור, לא ברור, מה האומה ליחיד ולאדם בכלל ומה מקומה בחיים האנושיים."

"החיים הקיבוציים הטבעיים מתחילים מהמשפחה. פה ישנם בעין כל הקשרים הטבעיים, הגופניים והנפשיים, החומרניים והרוחניים, הנחוצים לחיים קיבוציים שלמים. בטבע האנושי הגיעה ההתפתחות למדרגתה העליונה – אולי מתוך נטייתו היתירה, המיוחדת של האדם לחיים קיבוציים ולאחדות קיבוצית, למשפחתיות, אשר הגיעה בקיבוץ האנושי למדרגתה העליונה בצורת אומה."

"איפה הם האידיאלים האנושיים, שאינם קודם כל אידיאלים לאומיים? ביחוד איה איפה היא העבודה האנושית שאינה קודם כל עבודה לאומית? ... כשבאים לתקן או לחדש את החיים האנושיים, הרי באים בעצם לתקן או לחדש את החיים הלאומיים, כל אומה על פי דרכה, - שהרי, כאמור, חיים אנושיים כלליים אינם ואינם יכלים להיות... אין אידיאלים אנושיים שאינם אידיאלים לאומיים."

רוח האדם צריכה לגדול באותה המידה שגדלה וגדלה ההכרה האנושית. והדבר הזה לא יושג בלי תחייה יסודית של האומה, הכוח היוצר את רוח האדם והחוליה המתווכת בין חיי יחיד וחיי האנושות והעולם בכלל.

מכאן – צעד הלאה. אין קפיצות בטבע. הסדר הקוסמי של התפשטות החיים הוא: מהיחיד – אל המשפחה ואל האומה ומהאומה – אל הגזע והאנושות וכן הלאה.

פרץ סמולנסקין, 'עם עולם' (1872)

*"האיש אשר יאהב נפשו יאהב בני ביתו אשר יתנו שמחה בלבו
ויתרועעו אתו, יאהב את בני ארצו כי דבר לו עמהם תמיד ושפה אחת
להם ובטוב לארצו ייטב גם לו..."*

"אהבת עצמו תעורר את כל האדם לעבודה ומעשה ואם יעבוד גם למען משפחתו וקרוביו הוא מאהבתו לנפשו וישמח בכל אשר לו הצדקה לאמר: לי זאת! אשתו ובניו לו המה, ארצו ועמו המה, ועל כן האיש אשר יאהב נפשו יאהב בני ביתו אשר יתנו שמחה בלבו ויתרועעו אתו, יאהב את בני ארצו כי דבר לו עמהם תמיד ושפה אחת להם ובטוב לארצו ייטב גם לו..."

לכן יעמלו לא לבד להסיר את השנאה הזאת כי אם גם את האהבה לארץ מולדתם יבקשו להסיר מלבם ולהביא אהבה אחרת תחתה, רחוקה ממנה כרחוק מזרח מן המערב, ועל כן לא יצלחו, כי שומע לא יהיה להם, כי בני האדם לא יעזבו את רגשותיהם ואהבתם ושנאתם על נקלה, וזאת שנית כי מן הנמנע הוא כאשר אמרתי.

אם נשים עין ולב על שתי הדעות האלה הנראות כרחוקות אשה מרעותה, נראה כי תכליתן אחת היא וכי אל מטרה אחת תלכנה, אם אך האנשים המחזיקים בהן יבקשו את המטרה הטובה ובדרך טובה ילכו."

אליעזר שביד, מתוך 'אשמורת שלישית' (2015)

"הפוסט מודרניות מובילה להתפרקות החברה לכדי אוסף מפורר ואקראי של פרטים מתוך התנכרות לנטייה האנושית הטבעית לקיום קבוצתי השזור קשרים קהילתיים, חברתיים ולאומיים..."

הטענה של הרצל הייתה שהיהודים הם ישות קולקטיבית, עם המבוסס על אחדות מוצא כמו כל עם אחר. אולם בגלל גורלו הטרגי כעם גולה, איבד עם ישראל כמה מהפרמטרים הבסיסיים ביותר של קיום לאומי. הדרך לתיקון מצב זה עברה בהכרח בנורמליזציה של העם היהודי. צריך היה להשיב לו בחזרה את זכות ההגדרה העצמית שלו בארץ מולדתו. רק כך

הוא יהיה עם בין העמים שככל יתר העמים יוכל לחיות חיים עצמיים על הציביליזציה שלו, להגן על עצמו, להגן על האינטרסים הלאומיים, הכלכליים והחומריים, הרחניים.

בניגוד חד לתפישה הציונית ההיסטורית, התודעה הפוסט מודרנית הרווחת בעידן הניאו-ליברלי בו אנו חיים דוגלת במגמות פירוק אשר משילות כל קשר בין יחידים המאפיין חברה לאומית מודרנית. מגמות אלו מובילות להתפרקות החברה לכדי אוסף מפורר ואקראי של פרטים מתוך התנכרות לנטייה האנושית הטבעית לקיום קבוצתי השזור קשרים קהילתיים, חברתיים ולאומיים. בכך, הן מחזירות אותנו להלכי רוח ומחשבה שקדמו למהפכה הציונית, שאחד מעיקריה היה חיזוק והעמקת הסולידריות בחברה היהודית. בעוד הנחת היסוד הציונית הייתה ההכרה שהיהודים הם ישות קולקטיבית ולא המון פרטים, בימינו אנו עדים לאותו תהליך מפרק, שאנו מכירים יותר בשם תהליך ההפרטה. התיאוריה של ההפרטה אומרת שאין 'ישים' קיבוציים כמו עם, זו המצאה דמיונית וזה לא קיים בפועל, לפי תפישה זו מה שקיים בפועל זה הרבה אנשים פרטיים המתאגדים ביניהם על בסיס של אינטרסים כלכליים משותפים. ברגע שזו הנחת היסוד שלך, ברגע שמארגנים את המסגרת הפוליטית של החברה כ"מדינת אזרחיה הפרטיים" גרידא, אין לאותם יחידים בתוכה שום מחויבות או אחריות לזולתם, ובכך למעשה תמה הציונות.

מדוע אני צריך ללכת לצבא ולהילחם בשביל מישהו? המאפיין של ערבות הדדית הוא מאפיין לאומי, של עם מאוחד. ברגע שמכחישים זאת, יוצרים פירוק של הרגשות הסולידריות שיש בין בני אדם. זה מה שקרה במדינת ישראל. בכך הגישה הפוסט מודרנית מפרקת את שרשרת הזיקות הטבעיות של החברה האנושית.

הציונות מתגשמת לא רק בזמן שנלחמים, אלא היא מתגשמת בעיקר בזמן שעובדים ובונים ויוצרים תרבות, ואז אתה צריך להרגיש את עצמך חלק מן העם וזהו העניין היסודי של הציונות, זה בדיוק ציונות. הפוסט ציונות החלה עם תהליכי ההפרטה והגלובליזציה. במקום החלום הציוני הופיע החלום האמריקאי, החלום להתעשר מהר.

בחברה הישראלית בת זמננו ניתן להבחין במעין תנועת מטוטלת כאשר הפוסט ציונות מסיגה לאחור כמה מההישגים המרכזיים של המהפכה הציונית – מאחדות ממלכתית לשיסוע מגזרי, מלכידות חברתית לפערים מעמדיים המפרקים את יסודות הסולידריות בעם, מאתוס קולקטיביסטי של ערבות הדדית ומחויבות לכלל אל אינדיבידואליזם מתנכר, ומהגדרה עצמית לאומית עברית וישראלית לאימוץ מחודש של סממני זהות דתיים-גלותיים. ניוון זה של אתוס ה"ביחד" הציוני מניב, כתחליף לתחושת שייכות לחברה הישראלית הממשית, התרפקות על העבר הטרום ריבוני מחד, ועליית זהות קוסמופוליטית אליטיסטית מדומיינת בקרב חלקים ממעמדות הביניים המבוססים מאידך.

אלה הן השלכות של תפישת הגלובליזציה וההפרטה, אך גם של הדגש הרב שמושם על המניע האנוכי-תחרותי של בני אדם. ההנחה היא שאת האנרגיה הבסיסית של פיתוח המשק שואבים מן הדחף האנוכי-תחרותי של אדם במובן של שאיפה לכוח.

ההבדלים בין אנוכיות לבין אינדיבידואליזם, שלא אחת אנו טועים בהבחנה ביניהם: אינדיבידואליזם אינו אנוכיות, האינדיבידואליות היא אישיות מקורית, עצמאית. אישיות היא אינה אגו אלא פרסונה, כל אחד הוא במובן זה עולם בפני עצמו ולו עולמו התרבותי שהוא בונה לעצמו מתוך אישיותו. אדם אינדיבידואליסטי אינו סותר את הזיקה העמוקה לעם שממנו האינדיבידואליות שואבת את הערכים הרוחניים שלה. בעוד האגואיזם עשוי להיות עדרי, האינדיבידואליזם עשוי להיות מחויב לחברה. דוגמא מובהקת לכך היא חלוצי העלייה השנייה שהיו אינדיבידואליסטים גדולים, בה במידה שהיו בעלי מחויבות ערכית לכלל שאליו השתייכו ולפרויקט הקולקטיבי בו נטלו חלק מרכזי.

החברה הישראלית של ימינו מתאפיינת בשיח ציבורי מפלג הנשען על דיכוטומיות, כניגוד לאתוס הממלכתי המאחד, ותופשת עצמה כחברת שסעים ומדנים שהמתח העדתי-מגזרי, המעמדי והפוליטי שזורים בה זה בזה. תפישה עצמית זו של החברה כשדה קרב בין מחנות מקוטבים - ימין ושמאל, דתיים וחילוניים, יהודים וערבים, מובילה להנצחתם והחרפתם של תהליכי פירוקה. כחלופה לדרך התבוננות זו, ניתן לראות את הפונדמנטליזם, הלאומנות והשמרנות הבדלניים (המזוהים עם אוכלוסיות אורתודוקסיות וימניות) ואת הקוסמופוליטיות האליטיסטית המתנכרת (המזוהה עם השמאל החילוני), כשני צדדים של אותו מטבע של פירוק חברתי ופילוג מעמדי; בעוד הניגוד של שתי התופעות הללו עשוי להיות דווקא עמדה ממלכתית, ציונית, הומניסטית.

ברם, על אף תהליכים מדאיגים אלו, בעתות מלחמה וחירום ניתן להבחין בפרץ של סולידריות ואחוה, מה שמעורר את השאלה האם אנו זקוקים לקריאת השכמה שלילית מבחוץ על מנת לשוב ולגלות ערבות הדדית. הרגעים האלה של הסולידריות הם בהחלט רגעי האמת. כלומר, אנשים חוזרים להיות ולפעול על פי רגשותיהם, אלו שקיימים אצלם באופן טבעי. מה שקורה בימי שגרה הוא שמרבית האנשים מקבלים את כללי הפוליטיקלי קורקט, את המוסכמות אותן מכתובה המנהיגות הפוליטית, הכלכלית, החברתית והאקדמית. זהו אחד האתגרים הגדולים של הציונות בימינו, לשנות את דרך החשיבה של בני האדם, שיחדלו לנהל את חייהם על פי תכתיבי הפוליטיקלי קורקט, ללמדם לחשוב בכוחות עצמם על המתרחש סביבם, להיות ביקורתיים.

דני גוטווין, פוסט-ציונות והמעמד הבינוני – עלייתם
ושקיעתם? (2002)

"בין הפוסט-ציונות ומהפכת ההפרטה התנהל יחס של השלמה הדדית. הפוסט-ציונות סייעה ללגיטימציה של ערכי ההפרטה באמצעות מיתקפה על יסודות הקולקטיוויות הציונית, כשם שהתקדמות מהפכת ההפרטה נתנה לגיטימציה לרעיונות הפוסט-ציוניים..."

עלייתה של הפוסט-ציונות נעשתה, אפוא, תוך שילוב פרדוקסאלי עם ממסד המספק במה לרעיונות החותרים, לכאורה, תחתיו. פרדוקס זה הוא השתקפות של העובדה שהמעמד הבינוני, שאליו פנתה וכנגדו יצאה הפוסט-ציונות, לא היה גורם מונוליטי. ירידתה של ההגמוניה של תנועת העבודה ועלייתה של הישראליות החדשה, לוותה, כאמור, בריבוד מחודש של מעמד הביניים

הישראלי שהתפצל לשני מעמדות-משנה יריבים בעלי אינטרסים מנוגדים כחלק ממהפכת ההפרטה: האחד, מעמד הביניים הוותיק שהוסיף להישען על הממסדים הממלכתיים והציבוריים, והלך ונחלש ככל שהם פורקו, ולפיכך ניסה להאט את מגמות הפרטה; והשני, מעמד הביניים החדש, שנתהווה וצבר עוצמה תוך פירוקם של מדינת הרווחה והמשק ההסתדרותי והציבורי, ולפיכך חתר להאיץ ולהעמיק את מדיניות ההפרטה.

את עלייתה של הפוסט-ציונות יש, אפוא, להבין על רקע המאבק בין שני חלקיו של מעמד הביניים וכחלק מניצחונם של המעמד החדש ומדיניות ההפרטה. הרעיון הציוני ומהפכת ההפרטה במהלך המאבק בין המעמד הוותיק ובין המעמד החדש התגלתה הציונות כמכשול אידיאולוגי על דרכה של מהפכת ההפרטה. למרות השחיקה המתמשכת במעמדו, מוסיף הרעיון הציוני – הקולקטיוויסטי במהותו ובדרך הגשמתו ההיסטורית בידי תנועת העבודה – להיות האתוס המכונן של זהותם של מרבית הישראלים, והמעמד הוותיק השתמש בעובדה זו במאבקו כנגד מדיניות ההפרטה, שהוצגה כמנוגדת לציונות אם לא כאנטי-ציונית ממש. כך נטען המושג ציונות במשמעות חדשה: לא עוד רעיון עבש המתפוגג אל תוך מרכאותיו, אלא אידיאולוגיה בעלת תוקף רגשי, ההופכת לנשק בהקשר של מאבק חברתי עכשווי.

לעומת זאת, המעמד החדש, שהיה לו אינטרס מובנה בהעמקתה של מדיניות ההפרטה, אשר הרחיבה בהדרגה את בסיסו הכלכלי ואת כוחו החברתי, ואשר אימץ אתוס אינדיווידואליסטי שעשה אותו עויין למגמות של תכנון כלכלי והסדרה חברתית, הפך לביקורתי כלפי היסודות הקולקטיוויסטיים של הציונות, על האופי הברוקרטי שהם לבשו בפועל, עד כדי שלילתם. במהלך מאבקו להפרטת החברה הישראלית החל המעמד החדש לעשות שימוש ביסודות מתוך טיעוניהם של "הסוציולוגים הביקורתיים" ו"ההיסטוריונים החדשים", שגובשו בהדרגה לכדי אידיאולוגיה כוללת בדמותה של הפוסט-ציונות, ששימשה כתשובת נגד לשימוש שעשה "המעמד הוותיק" בציונות.

הפוסט-ציונות נתגלתה כנשק יעיל במאבק באתוס הציוני, משום שהיא תקפה אותו בדיוק במקום בו הוא ביקש לרכוש את הלגיטימציה שלו: טענתו לשקף ערכים של מוסר אישי וצדק חברתי. היא מציגה את הציונות כתנועה שעברה רצף מעשי עוול ודיכוי פוליטי, חברתי ותרבותי, כלפי יהודים וערבים כאחד – שלילת הגולה, גירוש הפלשתינים, הפקרת היהודים בתקופת השואה, ניצול שארית הפליטה ודיכוי המזרחיים – פרקטיקות שבאמצעותן נתכוננה ההגמוניה של העילית האשכנזית של תנועת העבודה, ש"המעמד הוותיק" מייצג את שרידיה. הפוסט-ציונות פירקה, אפוא, את היסוד הקולקטיבי שבציונות על ידי הוקעתה כמוכתמת מוסרית, ותביעה מן הישראלי החרד להווייתו המוסרית להינתק ממנה, תוך שלילת יסודותיה האידיאולוגיים ופירוק מבניה החברתיים. ככלי במאבק אידיאולוגי יצאה הפוסט-ציונות בשלביה הראשונים מתוך תודעתו של מעמד הביניים הוותיק: היא לא טענה בשם ההפרטה, אלא התמקדה בביקורת הקולקטיביות הציונית; וכך היא נותרה בגבולותיו של השיח הציוני הקולקטיביסטי, הלגיטימי, תוך שהיא מערערת את ערכיו מתוכו, דבר שהפך את טיעוניה לממוקדים ויעילים.

בין הפוסט-ציונות ומהפכת ההפרטה התנהל יחס של השלמה הדדית. הפוסט-ציונות סייעה ללגיטימציה של ערכי ההפרטה באמצעות מיתקפה על יסודות הקולקטיביות הציונית, כשם שהתקדמות מהפכת ההפרטה נתנה לגיטימציה לרעיונות הפוסט-ציוניים. ניצחון מהפכת ההפרטה ערער את התשתית הכלכלית והממסדית של המעמד הוותיק והגדיל את כוחו של המעמד החדש, שהפך ממצב של מי שנאבק בערכים ובשיח ההגמוניים – למגדיר שלהם. בעקבות כך רכשה גם הפוסט-ציונות לגיטימציה ואף מעמד הגמוני, מהלך שבאופן פרדוקסאלי ניטרל את המימד הפרובוקטיבי שהיה בטיעוניה, נטל ממנה את ההילה הביקורתית והקטין את העניין בה. עולה מכך, שככל שהפוסט-ציונות הגדילה את השפעתה עם התפשטות מגמות ההפרטה וטיעוניה הפכו לגירסה הרווחת, כך באופן דיאלקטי היא איבדה את נוכחותה המובחנת והעניין בה ירד, מהלך העשוי להסביר את תחושתם של הפוסט-ציונים בדבר שקיעתה. אלא שאין זה כל ההסבר.

מול הפוסט-ציונות משמאל – הפוסט-ציונות מימין התמיכה במהפכת ההפרטה חצתה את הגבולות האידיאולוגיים והפוליטיים המקובלים של השמאל והימין, והמעמד החדש כלל חילונים ודתיים, תומכי "שלום עכשיו" לצד אנשי "גוש אמונים". בתחילה זוהתה, אמנם, הפוסט-ציונות עם האגף הליברלי בשמאל הישראלי; ואולם, תוך זמן קצר, במקביל ליצירתו של "מעמד חדש" בקרב הציבור הדתי, הופיע במקביל זרם פוסט-ציוני ימני, שתקף את היסודות הקולקטיביסטיים של הימין הלאומי בכלל ושל הציונות הדתית בפרט, מתוך אותה מערכת נימוקים שהפוסט-ציונות השמאלית תקפה את תנועת העבודה.

אורי רם, 'הזמן של הפוסט' (2006)

" הפוסט-ציונים טוענים כי ישראל אינה מכבדת עקרונות דמוקרטיים בסיסיים, והיא נמצאת הלכה למעשה בשליטה של 'אתנוס' אחד, היהודי, ועל כן הדגם המתאים לתיאור המשטר הזה נקרא אתנוקרטיה..."

בתפיסה הרווחת בישראל, האידיאולוגיה הלאומית וקיום המדינה והחברה חד הם. האומנם כן? האומנם קיום של מדינה כמסגרת חוקתית אזרחית מחייב את הזדהותה עם אומה? בשנות התשעים של המאה העשרים עלתה לדיון בשיח הציבורי התזה הפוסט-ציונית, שעל פיה אפשר להתיר את הקשר הגורדי בין המדינה ובין הלאומיות בישראל ובכך לתקן את הדמוקרטיה בישראל.

הלאומיות היתה 'סדרן הזהויות' הגדול של העת המודרנית. במהפכות האמריקנית (1776) והצרפתית (1789) נתקבל העיקרון הרפובליקני של שלטון העם כבסיס לאומי ללגיטימציה של המדינה; ובמאה העשרים זכה עקרון הריבונות הלאומית להכרה בהצהרת וילסון (1919) ובהקמת חבר הלאומים, ולימים האומות המאוחדות. במאתיים השנים האחרונות התחלק כדור הארץ כולו למדינות לאום. כל אחת מן המדינות האלה סימנה גבולות טריטוריאליים, סיפקה לאוכלוסייה שבטריטוריה זו תעודות זהות ודרכונים, הנפיקה מטבע, הניפה דגל, טיפחה שפה והנהיגה טקסים, ובמקרה הטוב – חלק קטן מן המקרים – גם פיתחה משטר דמוקרטי ייצוגי נבחר וזכויות ליברליות. אין להבין מכך כי הקבוצה האתנית או הלאום שהיא שייכת לו הם בבחינת ישויות 'ראשוניות' לעומת המדינה, שהיא מסגרת מאוחרת או מלאכותית, ועוד אין להסיק כי בלעדיות אתנית או לאומיות היא ערובה לדמוקרטיה.

בתקופה האחרונה החל תהליך חדש הפורע את המוסכמות הלאומיות והבין-לאומיות המודרניות המקובלות. תהליכי הגלובליזציה פורצים באמצעות רשתות התקשורת והתמסורת את גבולות המדינות, ומניידים הון, סחורות, רעיונות ובני אדם ממקום למקום אגב ערעור המסגרות הישנות מצד אחד ויצירת רשתות חדשות מצד אחר.

מצד אחד נוצרות זהויות טרנס-לאומיות ופוסט-לאומיות, כאלה החוברות לעולם הכללי שמחוץ למדינת הלאום, ומצד אחר נוצרות זהויות שכנגד נֶאֱו-לאומיות, כאלה המתחפרות ב'מקום' המסוים, מקום במובן הטריטוריאלי או גם התרבותי.

גם בישראל מתרחשים תהליכים כאלה, והמגמות החדשות המתהוות בה כונו פוסט-ציונות ונֶאֱו-ציונות. הפוסט-ציונות היא המגמה השואפת לאוניברסליזציה גוברת, כלומר לפיתוח הדמוקרטיה בישראל, והנֶאֱו-ציונות היא המגמה השואפת לפרטיקולריזציה גוברת, כלומר לכינון משטר אפרטהייד אתני בישראל.

אחד האבות האידיאיים של הפוסט-ציונות הוא אורי אבנרי. לא מכבר טען אבנרי כי הוא הזדהה כפוסט-ציוני עוד ב-1976. במונח זה הוא ביקש לומר כי הוא 'מכיר בתפקידה

ההיסטורי של הציונות, על אורותיה וצלליה, אך סבור שמאז הקמת המדינה היה עליה לפנות את מקומה לפטריוטיזם ישראלי. הוא ואחרים בתנועה הקרויה 'כנענית' ואחר כך בתנועה השמית תרמו לדיון הפוסט-ציוני את ההבחנה בין ה'אומה הישראלית' ובין 'העם היהודי', אף כי מקצת הכנענים או השמים פירשו את ה'עבריות' פירוש לאומי ולעיתים אף לאומני, ואילו הפוסט-ציונים מפרשים את הישראליות פירוש פוסט-לאומי ואזרחני.

הסתעפות נוספת של המושג כורכת יחדיו אותו ואת האידיאולוגיה הימנית של המתנחלים דווקא (זאת המכונה כאן 'גאו-ציונית'). בשימוש זה, המושג 'פוסט-ציונות ימנית' מצביע על סיום 'השלב הראשון' של הציונות, היינו השלב החילוני-סוציאליסטי, ועל תחילת 'השלב השני' ה'גאולי' או הלאומני, הלאומ(נ)י-דתי (קרפל 2003). זאב שטרנהל כינה את תנועת המתנחלים 'פוסט-ציונות של דם ואדמה'. בפרשנותו, הפוסט-ציונות המתנחלית סוטה מעיקריה הבסיסיים של הציונות, שהיתה תנועה רציונלית של הצלת יהודים ושל נורמליזציה של העם היהודי.

הוויכוח הוא על המושג המשמש כיום כמפתח לגישה הציונית למשטר של מדינת ישראל — 'כדמוקרטיה ויהודית'. אף שהמושג — ככזה — חדש למדי, הוא מציין את תפיסתה העצמית (המוחצנת לפחות) של ישראל מאז היווסדה כמדינה שלפיה היא בעת ובעונה אחת יהודית ודמוקרטית. ב-1992 נחקק עיקרון כפול זה בחקיקת היסוד, והוא מבטא את הלאומיות הליברלית בישראל. הפוסט-ציונים רואים מיניה וביה סתירה מהותית ב'דמוקרטיה ויהודית', שכדי ליישבה יש להפריד בין הצדדים במשוואה, כלומר להפריד את המדינה מן הלאום (לא רק מן הדת). המרכז הלאומי-ליברלי לעומת זאת טוען כי חובת הדמוקרטיה המוטלת בכך חמורה מזו המוטלת על כל מדינה דמוקרטית אחרת.

הפוסט-ציונים טוענים כי ישראל אינה מכבדת עקרונות דמוקרטיים בסיסיים, והיא נמצאת הלכה למעשה בשליטה של 'אתנוס' אחד, היהודי, ועל כן הדגם המתאים לתיאור המשטר הזה נקרא אתנוקרטיה.

רות גביזון, המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה

"אולם בניגוד לטענה המושמעת לעתים, השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, על זכויות האדם ועל עקרון אי-ההפליה אינה מחייבת שלילה של אופייה היהודי הפרטיקולרי של המדינה. נהפוך הוא: דווקא משום שישראל מגדירה את עצמה כמדינה דמוקרטית, עליה להיות מדינה יהודית..."

מדינת לאום יהודית ניתן להצדקה, וקיומה של מדינה שכזאת הוא תנאי חשוב ביותר לביטחונם של היהודים החיים בה ולהמשך קיומה ושגשוגה של התרבות היהודית על כל גווניה. היה מוצדק להקים את ישראל כמדינה יהודית ומוצדק להמשיך לקיים אותה ככזו. נכון שישראל צריכה להקפיד להגן על זכויותיהם של כל אזרחיה, לנהוג בהם בהגינות ובהתחשבות, ולדאוג גם

לשלומה ולרווחתה של האוכלוסייה הלא-יהודית; אולם הכרה זו אין פירושה שיש לבטל את אופייה היהודי של המדינה. אופייה הדמוקרטי של המדינה גם הוא אין בו כדי לחייב אותה להשיל מעליה את ייחודה היהודי. אדרבה, שומה על ישראל דווקא לשמר את מאפייניה היהודיים, היות שהיא מחויבת לבטא את העדפותיהם הבסיסיות ביותר של רוב אזרחיה, אלה הרוצים שתוסיף להיות מדינתו של העם היהודי.

המדינה היהודית שאת קיומה אני מצדיקה כאן איננה "מדינת כל אזרחיה". למדינה היהודית יש מחויבות עמוקה הן לדמוקרטיה והן לזכויות האדם - אבל שפתה היא עברית, יום המנוחה השבועי בה הוא השבת, והיא מציינת חגים דתיים לצד מועדים לאומיים כגון יום העצמאות או יום השואה. תרבותה הציבורית של מדינה זו היא עברית-יהודית, על אף שאינה תאוקרטית ואל לה לכפות תפישה דתית מסוימת של זהות יהודית על הציבור החי בה. בתוך המדינה הזאת, חשוב ונכון שיתקיים דיון מתמיד על היחס שבין המדינה ובין המסורת התרבותית והמורשת הדתית של היהדות. כל זאת, לצד היות המדינה דמוקרטית, ומחויבת להגנה על זכויותיהם של כל אזרחיה, ללא הבדל דת או לאום. אני מבקשת להגן על השילוב הזה, ועל זכותה של המדינה לנקוט צעדים שיקדמו את האפשרות שהשילוב הזה ימשיך להתקיים.

כך או כך, גם אם נכיר במחיר שתובע האופי היהודי של המדינה מאזרחיה הערבים, אינני סבורה כי נטל זה, כל עוד אינו מגיע לכדי פגיעה של ממש בזכויותיהם, הופך את המדינה היהודית לבלתי מוצדקת. זאת מפני שלמדינה היהודית תכליות חשובות שהיהודים זכאים לחתור אליהן, תכליות שאליהן לא יוכלו להגיע בלעדיה. ניתן להצדיק את הפגיעה ברווחתם של הערבים מפני שביטולה יביא לאלתר לפגיעה בנושא בזכויות חשובות של יהודים. בהקשר זה עלינו להדגיש את ההבחנה בין פגיעה באינטרסים וברווחה ובין שלילת זכויות:

כבני אדם, יש לנו זכויות בסיסיות לחיים, לביטחון ולכבוד, וגם זכות להגדרה עצמית לאומית. אולם אין לנו זכות לקבל כל מה שאנחנו רוצים. איננו יכולים לתבוע מן המדינה שאנו חיים בה שתגן על כל העדפותינו ועל כל האינטרסים שלנו. הדבר נכון בעיקר מפני שמימוש כל ההעדפות שלנו יפגע מאוד בהעדפותיהם של אחרים. למדינה ולחברה מותר לאזן בין אינטרסים ובין העדפות, וההסדרים האלה, אף שחלקם יכול לפגוע בנו, אינם בגדר פגיעה בזכויותינו. בדמוקרטיה, מלאכת האיזונים האלה מסורה בעיקרה בידי בית המחוקקים והממשלה, שהם מוסדות המשקפים בדרך כלל את העדפותיו של הרוב. למיעוט אין זכות למנוע מן הרוב את קידום האינטרסים שלו. יש לו זכות לדרוש כי קידום האינטרסים של הרוב לא יפגע בזכויותינו האנושיות הבסיסיות.

מכאן עולה שכל עוד השמירה על אופייה היהודי של המדינה אינה גורמת לפגיעה בזכויות האדם של ערביי ישראל, וכל עוד רק באמצעותה ניתן להבטיח זכויות מסוימות - פרטיות או קיבוציות - של היהודים, יש הצדקה להמשך קיומה של המדינה היהודית.

ההשקפה הגורסת כי יש לישראל זכות לשמר ולטפח את צביונה היהודי, נתקלת לעתים קרובות במכשלה שמציבה בפניה הטענה כי מדינה אינה יכולה להיות יהודית ודמוקרטית בעת ובעונה אחת. לפי טענה זו, שהפכה כבר להנחת יסוד שגורה בחוגים מסוימים, קיים מתח עמוק בין מחויבותה של המדינה לערכי הדמוקרטיה וזכויות האדם ובין הניסיון לצקת תוכן ממשי לזהותה היהודית. כפי שנראה, תפישה זו אינה מתחייבת מניתוח המושגים "יהודיות" ו"דמוקרטיה", או אף מן המציאות בישראל. בפועל, יש באפשרותנו להתוות קווים כלליים להסדר שימזג באופן הולם את היסוד היהודי והיסוד הדמוקרטי, תוך התחשבות באינטרסים השונים של המדינה ושל הקבוצות החיות בה, ותוך איזון זהיר של הזכויות והחובות של כל הצדדים המעורבים.

אכן, אין עוררין על כך שיש דרישות בסיסיות שישראל מוכרחה לעמוד בהן לפני שהיא מגשימה את מטרותיה היהודיות הפרטיקולריות: כמו כל מדינה מתוקנת, חייבת גם המדינה היהודית לספק לאזרחיה ולתושביה ביטחון ורווחה; כמו כל מדינה מתוקנת, מוטל גם על המדינה היהודית להגן על זכויות אנושיות יסודיות ולשמור על כבוד האדם ועל חירותו; כמו כל מדינה מתוקנת, צריכה המדינה היהודית להיות גם דמוקרטית. דמוקרטיה נותנת לבני האדם את האפשרות ואת הכוח להשתתף באופן פעיל בהחלטות הנוגעות לגורלם, ובכך היא מממשת את "חירותם החיובית" ומספקת ערובה ראשונה במעלה לכך שהשלטון יפעל עבור העם, בשם העם ועל ידי העם.

אולם בניגוד לטענה המושמעת לעתים, השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, על זכויות האדם ועל עקרון אי-ההפליה אינה מחייבת שלילה של אופייה היהודי הפרטיקולרי של המדינה. נהפוך הוא: דווקא משום שישראל מגדירה את עצמה כמדינה דמוקרטית, עליה להיות מדינה יהודית.

גדי טאוב – יהודית ודמוקרטיה, לא דת ומדינה (2011)

"מדינת ישראל לא תהיה פחות יהודית בלאומיותה, או פחות יהודית ודמוקרטית, אם תחוקק חוק נישואין אזרחי שינתק את הקשר המוזר הזה בין דת ומדינה..."

הויכוח על תפילת יזכור בטקסים צבאיים, וההצעה להשתמש בנוסח "יזכור אלוהים" במקום "יזכור עם ישראל" העלו שוב את שאלת מקומה של הדת היהודית ביחס למדינה. בעיני רבים אין זו אלא עוד תוצאה של ערוב דת ומדינה המתבטא בעצם המבנה החוקתי של ישראל. הצירוף "יהודית ודמוקרטית", אומרים לנו, הוא עצמו שורש הבעיה. הרי אין מדינה שמכנה את עצמה "קתולית ודמוקרטית" למרות שאיטליה, או פולין, הן בעלות רוב קתולי מכריע. למה אם כן קובעת ישראל את הדת היהודית כחלק מאופייה של המדינה?

תיאור כזה של המצב החוקתי בישראל מטעה. שכן ישראל אינה מערבת דת ומדינה במידה חריגה ביחס לנהוג בעולם הדמוקרטי, והמילה "יהודית" בצירוף "יהודית ודמוקרטית" אינה מייצגת את הדת היהודית. המילה "יהודית" מציינת את הלאום, ולא את הדת, של המדינה. ישראל יהודית במובן שפולין פולנית, לא במובן שפולין קתולית. למעשה לישראל אין דת מדינה, ומעמדה של היהדות בישראל אינו של כנסיית מדינה. אצלנו הנשיא איננו הרב הראשי. לכריסטינה יש כנסייה אנגליקנית, וראש המדינה, המלכה, היא גם ראש הכנסייה. ליוון יש דת מדינה, וחוקתה נפתחת בהצהרה חגיגית בשם השילוש הקדוש. גם בחלק ממדינות סקנדינביה יש כנסיות מדינה, וברבות ממדינות אירופה מופיע הצלב על הדגל. ובכל זאת אלה דמוקרטיות כשרות, לפחות בעיני האיחוד האירופי.

המיוחד למקרה הישראלי הוא קיומה של הרבנות הראשית. אלא שבניגוד למה שנהוג לחשוב עליה היא דווקא אינה תוצר של "יהודית ודמוקרטית" כלל. המוסד האנכרוניסטי הזה הוא ירושה מן האימפריה העותומאנית, שבה היתה נהוגה שיטת המילט. שיטה זו הקנתה לכוהני כל הדתות המוכרות את הסמכות לרשום נישואין בשם המדינה. יותר משהרבנות היא ערוב של הדת היהודית והמדינה היא פרי ערוב של דתות (ברבים) עם המדינה, שכן במקביל לה ישנה מערכת בתי דין מוסלמית ונוצרית שגם היא מוסמכת מטעם מדינת ישראל, כפי שהיתה מטעם הטורקים, לרשום נישואין בקרב עדות אלה. מה שמבדיל את הרבנות ממקבילותיה המוסלמית והנוצרית, הוא כמובן נושא חוק השבות. חוק השבות נועד לאפשר אזרחות למי ששייך ללאום היהודי, כשם שחוק הרפטריאציה של פינלנד נועד לאפשר אזרחות בהליך מקוצר לבני הלאום הפיני. כך גם בפולין וגרמניה, למשל. ואכן הקריטריונים של חוק השבות לקביעת "מיהו יהודי" אינם אלה של ההלכה. די שסבו של בן זוגך היה יהודי, או שהתגיירת בחו"ל בגיור רפורמי, ואתה נחשב "יהודי לצורך שבות". אבל אז באה הרבנות ומקשה על חייך, כוון שבעיניה יהודי לצורך שבות אינו יהודי לצורך נישואין. יש דרכים לעקוף

את הסידור המוזר הזה, באמצעות מה שמכונה "נישואי קפריסין", אבל אין ספק שהוא משונה, ושהוא פגיעה בזכויות שמקנה הדמוקרטיה הישראלית.

אלא שאין דבר בין הרבנות הראשית לבין "יהודית ודמוקרטית". מדינת ישראל לא תהיה פחות יהודית בלאומיותה, או פחות יהודית ודמוקרטית, אם תחוקק חוק נישואין אזרחי שינתק את הקשר המוזר הזה בין דת ומדינה. אם כאשר צה"ל פונה לכבד את חלליו, דתיים ושאינם דתיים, הוא שואף להדגיש את רוח המבנה החוקתי של המדינה, ולא את האנומליה הרבנית שבו, עדיף לו הנוסח הממלכתי "יזכור עם ישראל".

[...]

אחד הדברים המוזרים שהתקבעו בשיח הציבורי שלנו, הן בימין והן בשמאל, הוא שבנוסחה 'יהודית ודמוקרטית' אלמנט אחד בא על חשבון השני, כלומר ככל שהמדינה יותר יהודית היא פחות דמוקרטית, וככל שהיא יותר דמוקרטית היא פחות יהודית. אבל אם זוכרים שהמונח יהודית מציין את לאומיותה, לא את דתה של מדינת ישראל (למדינת ישראל אין, אגב, דת רשמית, ואין לה כנסיית מדינה, כמו שיש, למשל, באנגליה), אז אולי כדאי להזכיר שמדינת ישראל יהודית בגלל שהיא דמוקרטית, ושהדרך היחידה להפוך אתה למדינה לא יהודית, היא לבטל את זכות ההצבעה הכללית (או את להגדיל את שיטחה כך שהיהודים לא יהיו רוב). מפני שכל עוד היהודים הם רוב ויש זכות הצבעה כללית, אז שבת תישאר יום המנוחה שלנו, עברית תהיה שפתנו הרשמית הראשונה, חגי ישראל יהיו לוח השנה שלנו, והספירה הציבורית תשאב את אופייה מהתרבות והמסורת היהודית. יכול להיות שכל הבעיה לא היתה צצה אם היו קוראים למדינה יהודה, ולא ישראל?

אליעזר שביד – הגמישות בדמוקרטיה ליברלית מאפשרת תיקוני חקיקה לגבי הזהות היהודית- דמוקרטית

*"מדינת ישראל הוגדרה ב"מגילת העצמאות" כמדינה יהודית-
דמוקרטית בלי ו"ו החיבור: יהודית מכוח היותה דמוקרטית ודמוקרטית
מכוח היותה יהודית..."*

עיון מעמיק בצירוף זה של ערכים ומחויבויות מעלה שכוונת בן-גוריון הייתה למעשה לסוציאליזם הדמוקרטיה המותאמת לערכי הסוציאליזם היהודי-ציוני של מפלגתו ההגמונית, הן מבחינת ערכי הלאומיות היהודית והן מבחינת הערכים האנושיים האוניברסליים, אך הצעתו התקבלה על דעת נציגי כל המפלגות הציוניות מפני שהייתה זו דרך האמצע

המגשרת בין הקצוות המנוגדים: הדמוקרטיה העממית הקומוניסטית, מזה, והדמוקרטיה הליברלית הקפיטליסטית-לאומית, מזה. בהמשך המגילה נרמזת גם פשרה בנושא היחס בין דת ומדינה על בסיס הסכם ה"סטטוס קוו", שהתגבש עם מפלגת המזרחי בהסתדרות הציונית. באופן זה הובטחו גם דמותה הלאומית היהודית-ציונית של המדינה וגם זכויות האדם והאזרח של כל אזרחיה, כולל בני המיעוטים הלאומיים והדתיים הלא-יהודים, במידת שוויון מוחלטת.

נדגיש שוב: מדינת ישראל הוגדרה ב"מגילת העצמאות" כמדינה יהודית-דמוקרטית בלי ו"ו החיבור: יהודית מכוח היותה דמוקרטית ודמוקרטית מכוח היותה יהודית, ונעיר שמבחינה זו דמתה לכל מדינות הלאום הדמוקרטיות-ליברליות על בסיס ההנחה שהייתה אז מוסכמת, ואפילו מובנת מאליה - שדמוקרטיה היא שלטון העם כישות קיבוצית תרבותית-היסטורית, ובתור שכזאת, זהה להגדרת הלאום. זוהי הסיבה לכך שעם הקמת המדינה, אפילו המתנגדים להקמתה לא העלו על דעתם שיכולה להיות סתירה בין היותה מדינה יהודית להיותה מדינה דמוקרטית.

הטענה שיש סתירה בין יהדות לדמוקרטיה הופיעה רק לאחר מלחמת ששת הימים, על רקע המהפך הכלכלי-חברתי והפוליטי שהתחולל עקב תוצאותיה: מנקודת הראות הפוליטית היה זה מהפך מהותי בהגדרת הדמוקרטיה, קודם כל מבחינת התשתית הנושאת אותה: במקום העם כישות קיבוצית בא כלל אזרחי המדינה כאישים פרטיים, שאינטרסים כלכליים ופוליטיים בלבד "מאגדים" אותם, ושנית, מבחינה חוקתית: במקום תורת "האמנה החברתית", שלפיה כל זכות מותנית בחובה וכל חובה מותנית בזכות, באה חקיקה המקדשת את זכויות הפרט, מקדימה את טובת הפרט לטובת הכלל, ומגבילה את זכויות הפרט לא על ידי חובות מוסריות לזולת ולכלל כי אם רק על ידי חוקים הנובעים מאילוץ תפקודה היעיל של כלכלת השוק החופשי המייצרת שפע חומרי ורואה את ההנאה ממנו כמטרת-על. ברור שעל רקע זה נוצרה סתירה מוחלטת, בלתי ניתנת לגישור, בין "מדינת הלאום" ל"מדינת כל אזרחיה" ובין הדמוקרטיה הלאומית לדמוקרטיה האזרחית המופרטת.

אין פלא, אפוא, שהטענה שיש סתירה בין היות ישראל מדינת לאום יהודית- ציונית להיותה מדינה דמוקרטית עלתה על רקע ההתנערות של מדינת ישראל מהגדרתה כמדינת רווחה סוציאל-דמוקרטית והפיכתה למדינה נאו-קפיטליסטית. מהלך שהתגבש באורח חוקתי על ידי חקיקת חוק "כבוד האדם וחירותו", שהוא חוק נאו-קפיטליסטי על-לאומי מובהק. כך נוצר, אפוא, העימות בין הדוגלים במדינת ישראל כמדינת לאום יהודית לדוגלים במדינת ישראל כמדינה דמוקרטית. אך כיוון שלרוב החברה היהודית-ישראלית וגם למנהיגי מפלגות המרכז בישראל היה ברור שמדינת ישראל אינה יכולה להתקיים ולמלא את התפקיד הלאומי שלשמו קמה אלא כמדינה יהודית-ציונית, שהיא מדינת כל העם היהודי, מזה, וכמדינה דמוקרטית-ליברלית, מזה, ניסו לפתור את הסתירה על-ידי צירוף מכני של שני הדפוסים הסותרים - בבחינת "קח מזה וגם מזה על תנח ירך" - בלי לשנות דבר: לא בהגדרת מדינת הלאום ולא בהגדרת הדמוקרטיה המופרטת. ברור שהייתה זו אשליה מגוחכת: הוויכוח העימותי נמשך בין המקדימים את ה"יהודית" ל"דמוקרטית" ובין המקדימים את ה"דמוקרטית" ל"יהודית", וכל מפלגה פעלה לשיטתה, בהגיעה לשלטון, בלי להתחשב ברעותה. הימין הלאומי שואף לבצר את ישראל כמדינה יהודית שהיא מדינת כל העם היהודי, ואילו השמאל שואף להפוך את ישראל ל"מדינת כל אזרחיה" תוך התנתקות מיהדות התפוצות והזדהות אזרחית-חילונית עם המיעוט הערבי, שתושג למעשה על ידי התבוללות תרבותית שתמיר את היהדות בישראליות חילונית מופרטת. אכן, בין ימין לשמאל עלולה מדינת ישראל לקרוס לתוך עצמה או לאבד את הזהות המצדיקה את קיומה. מציעי חוק מדינת הלאום היהודית צודקים, אפוא, בדאגתם לעתידה של מדינת ישראל כמדינת לאום יהודית, אולם המסקנה הנובעת מניתוח הבעיה היא שאין צורך לחזור ולהגדיר את מדינת ישראל ככזו, שכן כך היא הוגדרה עם הקמתה, והגדרה זו תקפה עדיין ומוסכמת על דעת הרוב היהודי שבה. לעומת זאת, יש צורך דחוף לתקן את חוק "כבוד האדם וחירותו" כדי להתאימו לזהותה הלאומית-יהודית של מדינת ישראל, כפי שנקבע ב"מגילת העצמאות", ולאפשר על ידי כך את השמטת ו"ו החיבור העילגת בין ה"יהודית" ל"דמוקרטית".

אורי רם וברוך קימרלינג

"פוסט ציונות... (היא) פרויקט פוליטי תרבותי... (הכרוך) במאבק רעיוני ופוליטי לשם שינוי הזהות הקולקטיבית הישראלית. היא מחייבת כמה שינויים במצב הקיים היום: מתן ריבונות לפלשתינאים בשטחים הכבושים, מתן זכויות של קבוצת מיעוט לאומי לפלשתינאים תושבי ישראל, שאיפה להפרדה הדרגתית בין לאום ומדינה בישראל, כלומר יצירת מסגרת חוקית אוניברסאלית דמוקרטית, שאין בה מעמד מיוחד למסורת הלאומית או לקבוצה אתנית כלשהי".

אורי רם, "אידיאולוגיה פוסט ציונית", "הארץ" 8/4/94.

"כל זמן שלא תהיה הפרדה בין דת ללאום בישראל, לא יהיו ממילא לא הפרדה בין דת למדינה ולא כל אפשרות לנהל "מאבק חילוני עקרוני". כל זמן שחלקים מרכזיים בזהותנו הקולקטיביים הם "יהודיים" ו"יהדות" היא שם נרדף לדת יהודית, איך אפשר להעלות על הדעת כלל "מאבק חילוני"? מי שאינו רוצה בשיח ציבורי רדוד ושטחי בנושא זה... עליו לתת את דעתו קודם כל למהות הזהות היהודית הלאומית הישראלית ולבריאתה של זהות חילונית מתוכה, אחרת השיח הזה, לא רק שיהיה חסר משמעות אלא גם מלא סתירות לוגיות וסוציולוגיות"

ברוך קימרלינג, מעשה דת בפרהסיה, הארץ, 29/12/95.

מושגים

פוליטיקה של השוני – התהליך בו קבוצות חברתיות מגבשות לעצמן זהות קולקטיבית נבדלת ורוכשות לעצמן מעמד חברתי הכרה שלטונית והשפעה על החברה והשלטון. לפי ולצר, תהליך זה כולל שלושה שלבים: התגבשות, התאגדות והסדרה.

כור היתוך – אידיאולוגיה ומדיניות שהותוו על-ידי ראש הממשלה הראשון, דוד בן גוריון ועל-ידי ממשלות ישראל בהמשך, שמטרתו להתיך את כל הקבוצות הקיימות בחברה הישראלית יהודית וליצור מכל הערב האתני והדתי חברה ותרבות אחת מגובשת ומחודשת... "התוצר" האידיאלי של כור ההיתוך הוא דמות הצבר.

חברה רב-תרבותית – חברה שבה מתקיימים סובלנות, איכפתיות הדדית, דיאלוג שיוויוני והכרה הדדית בין הקבוצות התרבותיות השונות. חברה שבה היחידים והקבוצות פתוחים עד כדי כך לדיאלוג עם האחר, שהם מוכנים להסתכן באובדן זהותם האישית והקולקטיבית הקודמת, בעקבות הדיאלוג עם הקבוצה האחרת (לפי מאוטנר ושות', מבוסס על המערך של איריס ירב).

חברה פלורליסטית – חברה המכירה בגיוון החברתי תרבותי, בשונות ובזהויות הנבדלות של הקבוצות בתוכה. חברה המכירה בזכות של היחיד והקבוצה לבטא דעות שונות, לשמור על הזהות הנבדלת והייחודית של היחיד והקבוצה ולהתארגן כדי לממש ולהשיג את זכויות הקבוצה ולמלא אחר צרכיה והאינטרסים המשותפים שלה. עם זאת, קיימת הסכמה בין הקבוצות השונות לגבי שמירת כללי המשחק הדמוקרטיים (מבוסס על המערך של איריס ירב)

סוּעִים בחברה הישראלית – פערים כלכליים, השכלתיים, מעמדיים ופוליטיים בין קבוצות ממוצא אתני לאומי דתי שונה.

אידיאולוגיה הגמונית – אידיאולוגיה המקובלת על אליטות, על מובילי דעה בערוצי התקשורת המרכזיים ועל שכבות רחבות של הציבור.

ציונות – תנועה אידיאולוגית הרואה בארץ ישראל את מולדתו ההיסטורית וביתו של העם היהודי. הציונות. תנועה זו שמה לה למטרה להשיב את העם היהודי לארצו מכל תפוצותיו ולהקים בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל. היו ועדיין יש גוונים וזרמים שונים לתנועה הציונית, וקיים ויכוח סביב ההגדרה "מיהו יהודי?" אך זה המכנה המשותף לכל הזרמים. קיימת הסכמה רחבה בין הזרמים שמדינת ישראל צריכה להמשיך ולהתקיים כמדינה יהודית דמוקרטית.

פוסט-ציונות – השקפת עולם אידיאולוגית ששורשיה בויכוח האקדמי בין ההיסטוריונים החדשים להיסטוריונים הוותיקים באקדמיה הישראלית, שזכתה לביטוי תקשורתי גובר והולך מאז שנות ה-80. לפיה השוני החברתי והשחרור של קבוצות חברתיות מהדיכוי של כור ההיתוך הציוני הם ערכים מרכזיים. נציגיה ביקרו במאמריהם הרבים את ההיסטוריוגרפיה, המיתוסים והאתוסים הציוניים במטרה לקעקע את הזיכרון הקולקטיבי הישראלי, ולהפריט אותו לזכרונות פרטיים. הוגים פוסט ציונים מאמינים שקיימת סתירה בין מדינה יהודית לבין מדינה דמוקרטית. המטרה: להפוך את מדינת ישראל ממדינה יהודית למדינת כל אזרחיה חילונית, המעניקה שיוויון זכויות מלא לכל הקבוצות האתניות והלאומיות שבה.

תקשורת מגויסת הגמונית – תקשורת אשר תכניה תומכים במדיניות ובאידיאולוגיה של השלטון ושל האליטות. התקשורת המגויסת היא כלי של השלטון לגיוס תמיכת הציבור וליצירת יציבות והמשכיות של השלטון.

נרטיב – סיפור-על שיחידים או קבוצות מספרים לעצמם ולאחרים על עצמם ועל תולדותיהם.

מיתוס – סיפור נפוץ ומוכר בתרבות מסוימת, שאנשי אותה תרבות מייחסים לו ערך של אמת. המיתוס יכול להיבנות על גרעין של אמת מסוים, אך יש בו מן ההגזמה וההעצמה ולעיתים מן השקר.

אתוס – דפוסי חשיבה מוסריים ערכיים מרכזיים ומקובלים בתרבות מסוימת. למשל: האתוס הדפנסיובי (ההגנתי), הדוגל בכך שישראל צריכה להתגונן, להילחם ולהגיב רק במקרה שאין לה ברירה אחרת, מול האתוס האופנסיובי (ההתקפי) הדוגל בכך שישראל צריכה להתקיף קודם כדי למנוע מהאויב לנצח ולא לחכות עד שלא תהיה ברירה אחרת, ואז לשלם מחיר קורבנות כבד.

אמונות – רעיונות או הנחות מוצא שאנו מקבלים אותם כמובנים מאליהם ומאמצים אותם לעיתים כחלק מהשקפת עולם. למשל: מחר תזרח השמש. יש אלוהים. צריך להיות חזקים ולהמשיך הלאה וכד'.

ערכים - מילים המעריכות את עולמנו ותרבותנו כחיובי ו/או שלילי באמצעות רצפי ניגודים. למשל: יופי הוא ערך שנמדד באמצעות הרצף יפה - מכוער. טוב הוא ערך הנמדד באמצעות הרצף טוב-רע. אמת היא ערך שנמדד באמצעות הרצף אמיתי - שקרי.

קריאה מומלצת (רשימה אקראית)

הספרות הציונית וספרות המחקר אודות הרעיון הציוני והתנועה הציונית מכילה מספר רב של כותרים. רשימה זו היא רשימה חלקית ומומלצת להרחבת הידע ומורכבת גם ממקורות משניים ובעיקר ממקורות ראשוניים של כתבי הציונות.

ספרי יסוד בהנבת הרעיון הציוני

שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגונוני, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1980.
 אמנון רובינשטיין, מהרצל עד רבין והלאה: מאה שנות ציונות, תל אביב: הוצאת שוקן, 1997.
 גדעון שמעוני, האידאולוגיה הציונית, (תרגום: סמדר מילוא), ירושלים: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית?, תשס"א-2001.
 אידיאולוגיה ומדיניות ציונית – קובץ מאמרים (עורכים: בן ציון יהושע ואהרן קידר), ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1978.
 זאב לקור. תולדות הציונות. ירושלים ותל-אביב: שוקן, 1974.
 ילקוט הרעיון הציוני בעריכת צבי ברמאיר, בהוצאת ההסתדרות הציונית, ירושלים תשכ"ז, 1967.
 אליעזר שביד, נורמות הקיום של העם היהודי בזמן החדש – מסכת פילוסופית הלכתית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012.

כתבי מבשרי הציונות

כתבי פרץ סמולנסקיין בארבעה כרכים (כתבים פובליציסטים), הוצאת קרן סמולנסקיין, ירושלים, תרפ"ה 1925.
 כתבי משה הס בשני כרכים, הוצאת הספריה הציונית, ירושלים, תשט"ז 1959.

ציונות מעשית

יהודה לייב פינסקר, אוטואמנציפציה.

ציונות מדינית

עמוס אילון, הרצל – ביוגרפיה, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1976.
 יצחק וייס, הרצל – קריאה חדשה, תל-אביב: משכל, ידיעות ספרים, 2008.
 כתבי בנימין זאב הרצל ב-12 כרכים (כולל מדינת היהודים ואלטנוילנד), תל אביב: הוצאת ספרים 'מצפה' בע"מ, תש"י, 1950.
 נחום סוקולוב, שנאת עולם לעם עולם (1882), תל אביב: הוצאת מכון ז'בוטינסקי, 2007.

צינונות רוחנית

יוסף גולדשטיין, אחד-העם, ביוגרפיה, ירושלים: הוצאת כתר, 1992.
 סטיבן זיפרשטיין, נביא חמקמק – אחד העם ומקורות הצינונות, הוצאת עם עובד, 1998.
 כתבי אחד העם:

'על פרשת דרכים' בארבעה כרכים. הוצאת יודישער פערלאג / ברלין, תר"ץ 1930.
 אגרות אחד העם בשישה כרכים, הוצאת יבנה, מוריה, ירושלים-ברלין, תרפ"ה 1925.
 אריאל הירשפלד, כינור ערוך – לשון הרגש בשירת ח"נ ביאליק, הוצאת עם עובד, 2011.
 כתבי חיים נחמן ביאליק בארבעה כרכים, הוצאת 'דביר', תל אביב, תרצ"ה 1935.
 אגרות חיים נחמן ביאליק בחמישה כרכים, הוצאת 'דביר', תל אביב, תרצ"ח, 1938.

צינונות סוציאליסטית

ספר העלייה השנייה, הוצאת עם עובד.

נחמן סירקין, שאלת היהודים ומדינת היהודים הסוציאליסטית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1986.
 מיכאל בר זוהר, בן גוריון – האיש מאחורי האגדה, ביוגרפיה, הוצאת ידיעות ספרים.
 דוד בן גוריון, חזון ודרך (שלושה כרכים), הוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל, 1951.
 אניטה שפירא, ברל – ביוגרפיה על ברל כצנלסון, הוצאת עם עובד, 1980.
 כתבי ברל כצנלסון 12 כרכים, הוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל, תש"ו 1946.
 איל כפכפי, אמת או אמונה טבנקין מחנך חלוצים, בהוצאת יד בן צבי, 1992.
 'דברים' – כתבי יצחק טבנקין בשבעה כרכים, הוצאת עם עובד.
 מחיי יוסף טרומפלדור, קובץ רשימות וקטעי מכתבים, הוצאת 'עם עובד', תש"ה 1945.
 כתבי חיים ארלוזורוב בשבעה כרכים, הוצאת שטיבל תרצ"ה 1935.
 מ. בורוכוב, כתבים בשלושה כרכים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1955.
 פרקי הפועל הצעיר הישוב וארגונו, ערך: אליעזר שוחט, בהוצאת טברסקי, 1939.

הצינונות החלוצית

אליעזר שביד, היחיד – עולמו של א.ד. גורדון, הוצאת עם עובד.
 אליעזר שביד, לבירור רעיונו של א.ד. גורדון מיסודו, הוצאת מוסד ביאליק, 2014.
 אברהם שפירא, אור החיים ב'יום קטנות' – החסידות במשנתו של א.ד. גורדון, הוצאת עם עובד.
 כתבי א.ד. גורדון בשלושה כרכים, הוצאת הספריה הצינונית, 1954.
 אבי שגיא, להיות יהודי, י"ח ברנר כאקסיסטנציאליסט יהודי, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומרכז רפפורט, אוניברסיטת בר-אילן, 2007.
 כתבי י"ח ברנר בתשעה כרכים, הוצאת שטיבל תרצ"ז, 1937.

הציונות הרביזיוניסטית

משה בלע, עולמו של ז'בוטינסקי – מבחר מכתביו, הוצאת מכון ז'בוטינסקי בישראל.
 רינת-יה (גורודנצ'יק) רובינסון, סערה מסייעת – התנועה הרביזיוניסטית בשנים 1925-1940,
 הוצאת מכון ז'בוטינסקי, 2010.

שמואל כץ, ז'בו – ביוגרפיה של ז'בוטינסקי (שני כרכים), הוצאת דביר, 1993.
 כתבי ז'בוטינסקי ב-18 כרכים, בהוצאת ערי ז'בוטינסקי, תש"ז-תשי"ט 1947-1959.
 אגרות, כרכים א'-י"ג, ירושלים: הוצאת מכון ז'בוטינסקי והספרייה הציונית, תשנ"ב-תשע"ה.
 עד כה ראו שלושה כרכים בהוצאת הכתבים החדשה של ז'בוטינסקי (בעריכת פרופ' אריה נאור)
 בהוצאת מכון ז'בוטינסקי בישראל: לאומיות ליברלית, ארץ ישראל א', היהודים והמלחמה.

לאומיות ליברלית א': כתבים

כתבי אב"א אחימאיר, כתבים נבחרים, תל אביב: הוועד להוצאת כתבי אחימאיר, תשכ"ו-
 תשס"ג-2003, בשישה כרכים.

עפר גרוזברד, מנחם בגין – ביוגרפיה, הוצאת רסלינג.

כתבי מנחם בגין:

בלילות לבנים: סיפור מאסרו וחקירתו של מנחם בגין בצרוף הפרוטוקולים של ה.נ.ק.וו.ד., הוצאת
 קרני, 1953; הוצאת דביר, 1995.

המרד: זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, תשל"ד; תל אביב: הוצאת
 אחיאסף, 1978; ירושלים: הוצאת אחיאסף, 1992.

במחתרת: כתבים, כרכים א'-ד' (וגם בשני כרכים), תל אביב: הוצאת "הדר", תשי"ט-תשכ"ב.
 השקפת חיים והשקפה לאומית (קווי יסוד), הוצאת "בסער", תל אביב: נציבות בית"ר בארץ
 ישראל, 1952 לקריאת הספר באתר של מרכז מורשת בגין.

מורי ז'בוטינסקי, ירושלים: הוצאת מרכז מורשת מנחם בגין וסטימצקי, 2001.

הציונות הדתית

הרב משה צבי נריה, חיי הראי"ה, הוצאת מוריה, תשמ"ג (1983).

כתבי הרב אברהם יצחק הכהן קוק בהוצאת מוסד הרב קוק.

הראי"ה קוק, ארץ חפץ (ליקט וערך הרב ישעיהו שפירא), מבחר כתביו ודבריו של הרב קוק.
 הוצאת אורות, 1995.

יצחק רפאל, כתבי הרב אלקלעי, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ה, 1974.

הרב צבי הירש קלישר, דרישת ציון, הוצאת מוסד הרב קוק תשס"ב, בעריכת יהודה עציון.

אוטופיות וחברת המופת הציונית

אלבוים-דרור, רחל. המחר של האתמול. ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשנ"ג, 1993
 כאן על פני האדמה – סיפורו של הקיבוץ (ערכו: מוקי צור, תאיר זבולון וחנינא פורת), הוצאת
 הקיבוץ המאוחד וספריית פועלים תשמ"א, 1981.
 מוקי צור. לא בעבים מעל – מאה ראשונה לדגניה. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"ע 2010.

ציונות היום, פוסט ציונות ומחשבות שביניהם

גדעון שמעוני, חיים אבני, (עורכים), הציונות ומתנגדיה בעם היהודי, ירושלים: הספרייה הציונית,
 ההסתדרות הציונית העולמית והוצאת מוסד ביאליק, 1990.
 אליעזר שביד, הציונות שאחרי הציונות, הוצאת הספרייה הציונית, 1997.
 אליעזר שביד, המדינה היהודית במבחני הגשמתה – תחיית הציונות התרבותית חברתית, הוצאת
 הספרייה הציונית, 2012.
 חיים גנז, תיאוריה פוליטית לעם היהודי, הוצאת אוניברסיטת חיפה וידיעות ספרים.
 אורי רם, הזמן של הפוסט, הוצאת רסלינג, 2006.
 גדי טאוב, מהי הציונות, בהוצאת מרכז מציל"ה והוצאת ידיעות ספרים, 2010.
 גדי טאוב, נגד בדירות – מחשבות, הוצאת ידיעות ספרים, 2016.
 שני ספרים שעוסקים בחזונו של הרצל במדינת ישראל של ימינו:
 הרצל אז והיום – 'מדינת היהודים' במדינת היהודים, בעריכת אבי שגיא וידידיה שטרן. הוצאת
 כתר, 2008.
 הרצל אז והיום – יהודי ישן, אדם חדש?, בעריכת אבי שגיא וידידיה שטרן. הוצאת כתר, 2008.

שבועים פנים
לציונות

עֵינָם

בכתבי הציונות

